

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

**‘Victoria & Albert Museum’ Koleksiyonundaki
Medînetü’z-Zehrâ’ya Ait Mimari Bezemeler:
Erken İslam Yapılarındaki Süsleme Programıyla
Bir Karşılaştırma**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep Al

Ocak 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

**‘Victoria & Albert Museum’ Koleksiyonundaki
Medînetü’z-Zehrâ’ya Ait Mimari Bezemeler:
Erken İslam Yapılarındaki Süsleme Programıyla
Bir Karşılaştırma**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep Al

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Diri Apaydın

Ocak 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Zeynep Al tarafından hazırlanan “‘Victoria & Albert Museum’ Koleksiyonundaki Medînetü’z-Zehrâ’ya Ait Mimari Bezemeler: Erken İslam Yapılarındaki Süsleme Programıyla Bir Karşılaştırma” başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Diri Apaydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Nalan Türkmen
Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 26 Ocak 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin İSNAD 2. edisyon yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnot kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Diri Apaydın

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Zeynep Al

ÖZET

‘Victoria & Albert Museum’ Koleksiyonundaki Medînetü’z-Zehrâ’ya Ait Mimari Bezemeler: Erken İslam Yapılarındaki Süsleme Programıyla Bir Karşılaştırma

Al, Zeynep

Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Diri Apaydın

Ocak 2024

Bu çalışma ile bugün İspanya’nın Kurtuba (Córdoba) şehri yakınlarında 936-976 yılları arasında Endülüs Emevî hanedanlığı tarafından inşa edilen ve yaklaşık bir asır önce arkeolojik kazılarına başlanan Medînetü’z-Zehrâ saray-şehirindeki mimari eser bezemelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Kapsam olarak Victoria & Albert Museum’daki *Medînetü’z-Zehrâ* koleksiyonunda bulunan tamamı yetmiş üç parça olan mimari eserler belirlenmiş, literatür araştırması, müzede saha incelemesi ve motif karşılaştırmaları ile çalışma tamamlanmıştır.

Müze koleksiyonunda yer alan eserlerde tespit edilen neredeyse tamamı bitkisel temalı olan motifler başka araştırmacılar tarafından Medînetü’z-Zehrâ kazı alanında, özellikle Salon Rico’da yapılan çalışmalarda bulunan taş süsleme parçalarındaki motiflerle ve İspanya dışındaki Emevî ve bazı İslami yapılardaki bezemelerle karşılaştırılmıştır. Buna göre V&A koleksiyonunun Medînetü’z-Zehrâ motif çeşitliliğini çok sınırlı ölçüde ancak karakteristik Endülüs bezemelerinden örnekleri kapsayacak şekilde yansıttığı söylenebilir.

Son olarak, mensupları ister doğuda isterse batıda hüküm sürmüş olsun eğer Emevî hanedanlığının ortak bir sanat ya da mimari süsleme yaklaşımı olduğu iddia edilecekse çalışmanın sınırlı bulgularının da bu iddiayı destekler nitelikte olduğu belirtilmelidir.

Anahtar kelimeler: Medînetü’z-Zehrâ, Endülüs, motif, bezeme, süsleme

ABSTRACT

Ornamentation of Architectural Artifacts from Madinat Al-Zahra Collection at Victoria & Albert Museum: A Comparison with Early Islamic Architectural Decoration Programs

Al, Zeynep

Master's Thesis, Department of Art History

Supervisor: Asst. Prof. Tuğba Diri Apaydın

January 2024

In this study, we aimed to examine the architectural ornamentation in the palace-city complex of Madinat al-Zahra, built during the reign of Umayyads between 936 and 976 near modern Córdoba, Spain, which had been subject to archeological excavation for more than a hundred years. The scope of the research has been limited to seventy-three pieces of architectural pieces including wall fragments and capitals within the *Madinat al-Zahra* collection of the Victoria & Albert Museum in London.

Motifs and patterns discovered on the pieces from within the collection, almost solely of vegetative and floral kind, were compared with those that were found on objects discovered at the Madinat al-Zahra archeological site, particularly in Salon Rico. A comparison of motifs with those that were employed in the decoration programs of non-Andalusian Umayyad, and other Islamic buildings was also provided. Findings indicate that while the V&A collection seems to be very limited in variety and range of pieces of architectural motifs, it successfully embodies the basic characteristics of the Umayyad style of ornamentation and decoration in Spain at the time.

Finally, should a common dynastical approach, either conscious or consequential, to art and decoration be assumed from the Umayyads of both the East and the West, the limited findings can be considered to be in support of such a claim.

Keywords: Madinat al-Zahra, Al-Andalus, motif, ornamentation, decoration

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile erken dönem İslam medeniyetinde mimari taş bezemelerde kullanılan motif ve desenlerin bugünkü İspanya'nın Kurtuba (Córdoba) şehri yakınlarında, Endülüs Emevî hanedanlığı tarafından 936 yılında yapımına başlanıp 976 yılında tamamlanan Medînetü'z-Zehrâ saray-şehri özelinde incelenmesi amaçlanmıştır. Üzerinde geliştiği coğrafya itibariyle hem Akdeniz hem de Yakın Doğu kültürlerinden beslenen erken dönem Endülüs Arap İslam mimarisinde süsleme amacıyla kullanılan motiflerin bir müze koleksiyonu referans alınarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi ve Türkçe literatüre kazandırılması bu çalışmanın öncelikli hedefleri olmuştur.

Bu çalışmanın planlanması ve yürütülmesinde benden ilgi ve desteğini esirgemeyen, her daim değerli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirmeleri ile çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren sevgili hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Tuğba DİRİ APAYDIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Araştırmanın koleksiyon oluşumu kısmı ile ilgili benden yardımlarını esirgemeyen Victoria & Albert Museum Orta Doğu bölümü küratörü Dr. Mariam ROSSER-OWEN'a değerli desteğinden ötürü müteşekkirim. Tez çalışmam boyunca her konuda bana büyük destek olan eşim Fatih AL'a, akademik çalışmayı ve işini sevgiyle yapmayı bana öğreten babam Dr. Abdullah TAŞCI'ya ve tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman yanımda olan çok sevgili aileme en içten şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
1 GİRİŞ	1
1.1 KONUNUN TANIMI	1
1.2 KAPSAMI VE SINIRLARI.....	4
1.3 ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR	5
2 EMEVÎ SİYASİ VE SOSYAL TARİHİ	7
2.1 EMEVÎ HİLAFETİ	7
2.2 ENDÜLÜS'TEN ÖNCE İBER YARIMADASI.....	10
2.3 ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU	12
2.4 ENDÜLÜS İSPANYASI.....	14
2.4.1 EMEVÎ HANEDANLIĞI DÖNEMİ.....	14
2.4.2 MÜLUKÜ'T-TAVAİF DÖNEMİ.....	24
2.4.3 MURABİTLAR DÖNEMİ.....	26
2.4.4 MUVAHHİDLER DÖNEMİ	27
2.4.5 GİRNATA NASRÎLER DÖNEMİ	29
2.4.6 HRİSTİYAN YÖNETİMİNDE MÜSLÜMANLAR.....	31
2.4.7 ENGİZİSYON MAHKEMELERİ	32
2.4.8 OSMANLI YARDIMLARI	34
3 ERKEN İSLAM VE ENDÜLÜS SANATI.....	36
4 MEDİNETÜ'Z-ZEHRÂ SARAYI	55
4.1 TARİHİ ARKA PLAN.....	55
4.2 SARAYIN YERİ, YAPIMI VE MİMARİSİ	59
4.3 KAZILAR VE RESTORASYON	64
5 KOLEKSİYON OLUŞUMU	75
6 KATALOG.....	82
7 DEĞERLENDİRME	156

7.1 MOTİFLER.....	156
7.1.1 BİTKİSEL MOTİFLER.....	157
7.1.1.1 Akantus	158
7.1.1.2 Palmet.....	159
7.1.1.3 Rozet (Gülbezek)	161
7.1.1.4 Rumî ve Benzeri	161
7.1.1.5 Diğer Bitkisel Motifler.....	162
7.1.2 DİĞER MOTİFLER	164
7.2 MALZEME VE TEKNİK.....	164
7.3 KARŞILAŞTIRMA.....	166
7.3.1 MEDÎNETÜ'Z-ZEHRÂ'DAKİ DİĞER ESERLER İLE.....	167
7.3.2 DOĞU EMEVÎ ESERLERİ İLE	171
7.3.2.1 Hırbetü'l-Mefcer	171
7.3.2.2 Mescid-i Aksâ	173
7.3.2.3 Encer	175
7.3.3 DİĞER İSLAM ESERLERİ İLE	177
7.3.3.1 Çifte Minerali Medrese	178
7.3.3.2 Yakutiye Medresesi.....	179
SONUÇ.....	182
KAYNAKÇA.....	184
ÖZGEÇMİŞ	189

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Sikke Örneği, Abdurrahman I (Emevîler) Dönemi

Kaynak: Yazar (Fitzwilliam Museum, Cambridge).....14

Şekil 2: Emevî Hanedanlığı Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXV.....15

Şekil 3: Sikke Örneği, Abdurrahman III (Emevîler) Dönemi

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 87.20

Şekil 4: Taife Devletleri Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXVI.25

Şekil 5: Muvahhidler Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXVII.....28

Şekil 6: Nasrîler Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXVIII.....30

Şekil 7: Sikke Örneği, V. Muhammed (Nasrîler) Dönemi

Kaynak: Yazar (Fitzwilliam Museum, Cambridge).....31

Şekil 8: Kubbetü's-Sahra

Kaynak: Marcus Milwright, *The Dome of the Rock and Its Umayyad Mosaic Inscriptions* (Edinburgh University Press, 2016), 1.....36

Şekil 9: Şam Emevî Ulu Camii

Kaynak: Markus Hattstein - Peter Delius (ed.), *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Literatür, 2007), 67.37

Şekil 10: Kurtuba Ulu Camii

Kaynak: Henri Stierlin, *Cordoue La Grande Mosquee et l'Espagne mozarabe* (Paris: Impr. nationale, 2012), 42-43.40

Şekil 11: Kurtuba Ulu Camii, İki Katlı Kemerler

Kaynak: Henri Stierlin, *Cordoue La Grande Mosquee et l’Espagne mozarabe* (Paris: Impr. nationale, 2012), 82-8341

Şekil 12: Fildişi Silindirik Kutu (*pyxis*)

Kaynak: V&A, Victoria & Albert Museum. “Pyxis”. Erişim 10 Ocak 2024.

<https://collections.vam.ac.uk/item/O76682/pyxis-unknown/>43

Şekil 13: Caferiye Sarayı

Kaynak: Markus Hattstein - Peter Delius (ed.), *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Literatür, 2007), 236.45

Şekil 14: Elhamra Sarayı

Kaynak: Jonathan Bloom, *Architecture of the Islamic West North Africa and the Iberian Peninsula, 700–1800* (New Haven: Yale University Press, 2020), 151.47

Şekil 15: Medînetü’z-Zehrâ'da Elçilerin Kabulü (19. yy.)

Kaynak: Markus Hattstein - Peter Delius (ed.), *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Literatür, 2007), 231.57

Şekil 16: Medînetü’z-Zehrâ'nın Coğrafi Konumu

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 18.58

Şekil 17: Medînetü’z-Zehrâ'nın Havadan Görünümü

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 23.60

Şekil 18: Medînetü’z-Zehrâ Dijital 3B Rekonstrüksiyon

Kaynak: CAMA, Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra. “Audiovisual Madinat al-Zahra. La Ciudad Brillante”. Erişim 10 Ocak 2024.

<https://www.youtube.com/watch?v=0skObk9lZfk>61

Şekil 19: Medînetü’z-Zehrâ Dijital 3B Rekonstrüksiyon

Kaynak: CAMA, Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra. “Audiovisual Madinat al-Zahra. La Ciudad Brillante”. Erişim 10 Ocak 2024.

<https://www.youtube.com/watch?v=0skObk9lZfk>63

Şekil 20: Medînetü'z-Zehrâ Güncel Görünüm, GD yönünden

Kaynak: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura y Patrimonio Histórico, “Ciudad Califal de Medina Azahara”, ts., 1.....65

Şekil 21: Medînetü'z-Zehrâ Güncel Görünüm, GB yönünden

Kaynak: UNESCO, World Heritage Convention. “Caliphate City of Medina Azahara”. Erişim 10 Ocak 2024. <https://whc.unesco.org/en/list/1560/>66

Şekil 22: Medînetü'z-Zehrâ'da Yapılan Kazıların Kronolojisi

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 105.67

Şekil 23: Haremin Varsayımsal Görünüşüne Dair İllüstrasyon

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 109.68

Şekil 24: Salon Rico'nun Dıştan Görünümü

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 251.71

Şekil 25: Salon Rico'nun İçeriden Görünümü

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 251.72

Şekil 26: Cafer'in Evi

Kaynak: Europa Nostra, European Heritage Europa Nostra Awards. “Casa de Ya’far, Madinat al-Zahra”. Erişim 10 Ocak 2024. <https://www.europeanheritageawards.eu/winners/casa-yafar/>73

Şekil 27: Dr. Walter Leo Hildburgh

Kaynak: PRM, Pitt Rivers Museum. “Cataloguing Hildburgh’s amulets”. Erişim 26 Ocak 2024. <https://pittrivers-amulets.blogspot.com/2014/02/cataloguing-hildburghs-amulets.html>75

Şekil 28: Üst Bazilika Kazısı (1923)

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 109.76

Şekil 29: Kazı Alanından Çıkarılan Bazı Parçalar

Kaynak: Antonio Vallejo Triano, *La ciudad califal de Madīnat al-Zahrā': arqueología de su excavación* (Cordoba: Almuzara, 2010), 32.77

Şekil 30: V&A Museum'da Sergilenen Eserler

Kaynak: Yazar (Victoria & Albert Museum, Londra).....78

Şekil 31: British Museum'da Medīnetü'z-Zehrâ'ya Ait Sütun Başlıkları

Kaynak: Yazar (British Museum, Londra).....79

Şekil 32: Çizim, Örnek No. 9

Kaynak: Yazar.....81

Şekil 33: Çizim, Örnek No. 60

Kaynak: Yazar.....81

Şekil 34: Çizim, Örnek No. 71

Kaynak: Yazar.....81

Şekil 35: Çizim, Örnek No. 73

Kaynak: Yazar.....81

Şekil 36: Çizim, Örnek No. 5

Kaynak: Yazar.....81

Şekil 37: Çizim, Örnek No. 63

Kaynak: Yazar.....81

Şekil 38: Akantus Motif Örnekleri

Kaynak: Meyer, *A Handbook of Ornament*, 32.....158

Şekil 39: Medīnetü'z-Zehrâ Bezemelerinde Palmet Motifi Örnekleri

Kaynak: Antonio Vallejo Triano, "Un elemento de la decoracion vegetal de Madinat al-Zahra: la palmeta", *Al-Andalus und Europa: zwischen Orient und Okzident*, kitap editörü Martina Müller-Wiener - Christiane Kothe (Petersberg: Imhof, 2004).160

Şekil 40: Rozet Motif Örnekleri

Kaynak: Meyer, *A Handbook of Ornament*, 103.....161

Şekil 41: Yalın Rumi Motif Örnekleri

Kaynak: Nadide Ebru Yazar - Tuğrul Yazar, “Re-Generating continuous rumî compositions”, 2018, 23-30.....162

Şekil 42: Er-Rummânîye’de Bulunan Mermer Pano

Kaynak: Felix Arnold vd., *Munyat ar-Rummāniya: ein islamischer Landsitz bei Córdoba* (Wiesbaden: Reichert Verlag, 2015).....163

Şekil 43: V&A Medînetü’z-Zehrâ Koleksiyonu Örnek No. 33

Kaynak: V&A, Victoria & Albert Museum. “Fragment”. Erişim 10 Ocak 2024.
<https://collections.vam.ac.uk/item/O470023/fragment-unknown/>163

Şekil 44: Saray-Şehrin Zemininde Kullanılan Malzemeler

Kaynak: Antonio Vallejo Triano, *La ciudad califal de Madīnat al-Zahrā: arqueología de su excavación* (Cordoba: Almuzara, 2010), Fig. 35.....166

Şekil 45: Salon Rico Duvar Panosu Örneği

Kaynak: Christian Ewert, *Die Dekorelemente der Wandfelder im Reichen Saal von Madinat az-Zahra* (Deutsches Archäologisches Institut, 1996), Tablo 24.....168

Şekil 46: Hirbetü'l-Mefcer Alçı Oyma Örneği

Kaynak: Dimitri Baramki, *Guide to the Umayyad Palace at Khirbat al Mafjar* (Kudüs: Government of Palestine, Department of Antiquities, 1947), 13.171

Şekil 47: Mescid-i Aksa Ahşap Oyma Süsleme

Kaynak: Thallein Antun, *The Architectural Form of the Mosque in the Central Arab Lands, from the Hijra to the End of the Umayyad Period, 1/622–133/750* (Oxford: British Archaeological Reports, 2016), 147.....175

Şekil 48: Mescid-i Aksa Ahşap Oyma Süsleme

Kaynak: Keppel Archibald Cameron Creswell, *Early Muslim Architecture: Umayyads AD 622-750 - II* (Oxford: Oxford University Press, 1932), Pl.25.....176

Şekil 49: Encer’de Bitkisel Motifli Süsleme

Kaynak: aurice Chehab, “The Umayyad Palace at’ Anjar”, *Ars Orientalis*, (1963), Pl.6.177

Şekil 50: Çifte Minerali Medrese Taçkapı Süsleme Şeridi

Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 28.....178

Şekil 51: Çifte Minareli Medrese Pencere Çerçeve Süslemesi

Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 24.....179

Şekil 52: Çifte Minareli Medrese Kapı Çerçeve Süslemesi

Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 25.....180

Şekil 53: Yakutiye Medresesi Palmet ve Rumî Motif Örnekleri

Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 35.....181

1 GİRİŞ

Bu çalışma ile erken dönem İslam medeniyetinde mimari eser taş bezemelerinde kullanılan motiflerin bugünkü İspanya'nın Kurtuba (Córdoba) şehri yakınlarında 936 yılında yapımına başlanıp 976 yılında tamamlanan Medînetü'z-Zehrâ saray-şehri özelinde sanat tarihi yaklaşım ve metodolojisine uygun olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Aşağıda tez konusunun tanımı yanında çalışmada yanıt aranan araştırma soruları, çalışmanın kapsamı ve araştırma yöntemine dair ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

1.1 KONUNUN TANIMI

Özellikle üzerinde geliştiği coğrafya itibariyle hem Akdeniz hem de Yakın Doğu kültürlerinden beslenen erken dönem Arap-İslam mimarisinde süsleme amacıyla kullanılan motiflerin bir koleksiyon özelinde incelenmesi bu çalışmanın öncelikli hedefidir. Mimari ve süsleme üslubu itibariyle gerek Irak Samarra'daki Abbasi başkenti gerekse o dönemki İslam topraklarının başka bölgelerinde inşa edilen yapılardan kayda değer ölçüde ayrılan ve özgün bir Endülüs tarzının gelişmesinde önemli bir rol oynayan Medînetü'z-Zehrâ örneği görece yabancı ve aslen gayrimüslim bir coğrafyada İslami sanat anlayışının nasıl bir etkileşim içinde geliştiğini gözler önüne sermesi açısından da değerli ipuçları barındırmaktadır.

Jerrilynn Dodds, Endülüs'ün yaklaşık yedi yüz yıllık mevcudiyeti süresince ortaya çıkan pek çok stilin ardında yatan form ve anlam dünyasının zaman içinde ciddi değişikliklere uğradığını ancak Endülüs sanatını tüm bu farklılıkları bir arada tutmaya zorlayan temel bir gerilim unsuru, bir gaye olduğundan şu şekilde bahseder: “Onu çevreleyen yabancı bir kültüre ve dine karşı adeta meydan okumasına imkân veren,

bunu yaparken de İslam'ın kalbinin attığı yerler ile sürekli bir bağ kurmasına olanak sağlayacak güçlü tasarımlar ortaya koyabilmek".¹

Suut Kemal Yetkin, Endülüs sanatını "yurdundan dönmek üzere ayrılmış bir prensin ve soyunun yurt özlemini yaşatan bir sanat" olarak görür ve onu Helen, Roma, Vizigot, Suriye Emevî, Irak Abbasi ve hatta İran Selçuklu sanatı ile farklı derecelerde irtibatlı olarak değerlendirir.² Yetkin, Endülüs sanatında süslemenin bolluğu ve süs unsurlarının değişikliğine dikkat çeker, Medînetü'z-Zehrâ'daki taş işlemede yontmadan ziyade matkap ile derin oyma tekniğinin ağırlıkta olduğunu, sütun başlıklarının İyon ve Korint karması olan kompozit tarzda olduğunu ve kenger yapraklarıyla süslendiğini belirtir. Bunlar Yetkin'in belirttiğine göre Roma geleneğinin devamıdır ve Bizans'a dair hiçbir etki barındırmaz. Hendesi/geometrik süslemenin Endülüs'te çok az yer tutmakla birlikte duvar sıvalarının boyasında ve bazı salonların yer döşemelerinde bu şekilde aşık yolu ve dama tahtası motiflerini görmenin mümkün olduğunu, bunun da Tolunoğlu süslemeleri ile benzerliklerine istinaden Endülüs üzerinde bir süreliğine de olsa bir Samarra etkisine işaret ettiğini belirtir.³

Medînetü'z-Zehrâ'daki rölyeflerde geç Antik döneme ait asma ve akantus yapraklı süslemelerin kendine özgü yeni ve farklı tarzlarda kullanılmış olduğundan bahsedilmektedir. Bazı sivil yapıların kabartma süslemelerinde insan ve hayvan figürlerine de rastlanmıştır. Bu açıdan İslam dünyasının başka yerlerinde görmeye alıştığımız geometrik süslemelerden ayrılmaktadır.⁴

Başka bir deyişle sanatta üslup, stil ve motiflerin aktarımının incelenmesi açısından Endülüs Emevî sanatı önemli ve özgün bir kaynak teşkil etmektedir.

Medînetü'z-Zehrâ'nın fiziken ve zihnen tuttuğu yeri anlamak için şehrin yakılıp yıkıldığı 1010 yılından yüz elli yıl sonra orayı ziyaret eden coğrafyacı İdrisi'nin şu

¹ Jerrilynn Dodds, "The Arts of Al-Andalus", *The Legacy of Muslim Spain*, ed. Salma Khadra Jayyusi (Leiden: E. J. Brill, 1992), 599-620.

² Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965), 45.

³ Yetkin, *İslâm Mimarisi*, 34-47.

⁴ Jonathan Bloom, *Architecture of the Islamic West North Africa and the Iberian Peninsula, 700-1800* (New Haven: Yale University Press, 2020), 58.

sözlerine kulak vermek yerinde olacaktır: “Ez-Zehra, kat kat, şehir üzerine şehir olarak kurulmuş büyük bir siteydi. Öyle ki yukarı şehrin tabanı, orta şehrin; bunun da tabanı aşağı şehrin çatıları düzeyine düşüyordu. Her üç şehir de surlarla kuşatılmıştı. Yukarı kısımda saray yükseliyor, orta kısımda yemiş bahçeleriyle bahçeler yayılıyor, cami ile şahıslara ait evler de aşağı kısımda bulunuyordu.”⁵ Bu şekilde birkaç katlı bir yerleşime sahip Medînetü’z-Zehrâ’nın ilk kapsamlı kazısı 1910 yılında İspanyol mimar Ricardo Velázquez Bosco tarafından gerçekleştirilmiş, ardından farklı dönemlerde devam eden arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen buluntular 2009 yılında kurulan müzede sergilenmeye başlanmıştır. Bu eserlerin küçük (bununla birlikte İspanya dışındaki en büyük) bir kısmı İngiltere’deki Victoria & Albert Museum (V&A) Medînetü’z-Zehrâ koleksiyonunda yer almaktadır. Bu koleksiyona ait iki sütun başlığı ise British Museum’da sergilenmektedir.

Çalışma kapsamında söz konusu koleksiyonda yer alan duvar süsleme parçaları ile sütun başlıkları ve bazı başlık parçalarından oluşan yetmiş üç adet obje incelenmiştir. İncelemede eserler üzerindeki motifler tespit edilmiş, ilgili literatürde yer aldığı şekliyle sınıflandırılmış ve Medînetü’z-Zehrâ kazı alanından elde edilip çalışılmış diğer bulgularla ve saray-şehrin çağdaşı farklı İslam yapılarındaki süsleme programları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Yurtiçi sanat tarihi literatüründe doğrudan Endülüs üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. YÖK Tez Merkezi kayıtlarına göre sanat tarihi alanında ana konusu Endülüs olan, biri Kurtuba Ulu Camii’nin tezyinatı⁶, biri seramik eserlerin genel karşılaştırması⁷, diğeri ise kültür hayatı⁸ üzerine üç yüksek lisans tezi, İspanyollar tarafından ele geçirilen Endülüs şehirlerinde yaşayan Müslümanlar olan Müdeccenler

⁵ Yetkin, *İslâm Mimarisi*, 39.

⁶ Feyza Yıldırım, *Kurtuba Ulu Câmiinin tezyinatına genel bakış* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁷ Seran Kayserilioğlu, *Selçuklu, Osmanlı ve Endülüs Dönemi Kaplama Seramiklerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi ve Günümüz Karo Endüstrisine Yansımaları* (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

⁸ Esra Tartut, *Geçmişten günümüze musikîşinas Ali b. Nafi(Ziryab)’nin Endülüs kültür hayatına ve Avrupa’ya etkileri* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

ile ilgili bir doktora⁹ bir de yüksek lisans tezi¹⁰ bulunmaktadır. İlave olarak Medînetü'z-Zehrâ ile Medînetü'z-Zâhire'nin tarihi arka planları açısından karşılaştırıldığı bir de yüksek lisans tezi mevcuttur.¹¹ Söz konusu bu çalışmalarda Medînetü'z-Zehrâ'ya sanat tarihi açısından ya da mimari bezemeler özelinde odaklanılmamıştır.

İlave bir husus olarak, Türkiye içinde sanat tarihi alanında yapılan akademik çalışmaların büyük bir kısmı Anadolu coğrafyası üzerine, ağırlıklı olarak da müstakil mimari eserler üzerinedir. İnsanlık tarihinin binlerce senelik serencamında ulus devlet yapılarının ve sınırlarının görece yeni ve modern kavramlar olduğu, yüzyıllar boyu farklı medeniyetlerin farklı coğrafyalarda birbirleriyle ister barış ister ihtilaf halinde ama farklı mertebelerde bir etkileşim içinde var olduğu düşünüldüğünde sanat tarihi çalışmalarına da bu şekilde daha geniş bir coğrafya, kültür ve sosyoloji dahilinde farklı değer ve düşüncelerin karşılıklı alışverişi olarak bakmak bizce bu çalışmanın özgün bir yanını temsil etmektedir.

1.2 KAPSAMI VE SINIRLARI

Araştırmanın kapsamı Birleşik Krallık Londra'daki Victoria & Albert Museum bünyesinde bulunan ve bir kısmı sergide bir kısmı depo alanında yer alan, on sekizi sütun başlığı, geri kalanı duvar işlemesi ve sütun başlığı parçalarından oluşan, toplam yetmiş üç adet bezemeli mimari eserin süsleme açısından incelenmesinden ibarettir. V&A koleksiyonunda yer alan ve yine Medînetü'z-Zehrâ'ya ait olduğu belirtilen fildişi objeler mimari unsurlar olmamaları sebebiyle kapsama dahil edilmemiştir. Eserlerin asıl kaynağı olan, bugünkü İspanya'da Kurtuba şehrine yakın bir bölgede yer alan Medînetü'z-Zehrâ kazı alanından elde edilen ve bir kısmı kazı alanı yakınlarında kurulmuş olan *Museo de Medina Azahara*'da sergilenen başkaca binlerce mimari

⁹ Meltem Özkan Altınöz, *Idiosyncratic narratives: Mudéjar architecture and its historiography in Spain* (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013).

¹⁰ Fatma Yıldız, *Sevilla'da Mudejar Şehirciliği: 13.-15. Yüzyıllarda Hıristiyan Şehirciliği Üzerindeki İslam Etkileri* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹¹ Merve Çiftçi, *Endülüs Emevî Halifeliği Yönetim Merkezi Olarak İki Saray: Medînetüzzehrâ ve Medînetüzzâhire* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

süsleme parçası bu çalışmanın kapsamı içinde yer almamaktadır. Her ne kadar İspanya’da muhafaza edilen bu parçalar üzerine yapılan çalışmalardan ikincil kaynak olarak yararlanılmışsa da motif incelemesine tâbi tutulan ve bir bütün olarak incelenen eserler sadece V&A Medînetü’z-Zehrâ koleksiyonuna dahil olan mimari unsurlardır. Eserlerin malzeme ve işleme tekniği ile ilgili olarak koleksiyon sahibi kurumun beyanları esas alınmış, ayrıca bir inceleme, analiz vb. gerçekleştirilmemiştir.

1.3 ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR

Çalışmada siyasi ve sosyal tarihi arka planının sunumu için yerli ve yabancı dilde kaleme alınmış kitap ve bilimsel makalelerden faydalanılmıştır. Bu açıdan genel tarihi anlatıya dair geniş bir literatür mevcuttur. Medînetü’z-Zehrâ saray-şehrinin kalıntılarında gerçekleştirilen kazı ve restorasyon çalışmalarında ise ekseriyetle kazıların yapıldığı bölge sebebiyle İspanyolca olarak yazılmış makale, kitap, katalog, rapor ve görsel materyaller ile bunların İngilizce tercümelerinden oluşan kaynaklardan istifade edilmiştir. Özellikle Medînetü’z-Zehrâ’nın 2018 yılında UNESCO tarafından bir dünya mirası olarak tescillenmesi sürecinde İspanyol makamları tarafından hazırlanan başvuru ve destekleyici raporlar ile sunulan vesikalar arkeolojik kazıların tarihi ve gelişimine dair önemli bilgiler sağlamıştır. Otuz yıla yakın alandaki kazılarda bizzat yer almış ve Medînetü’z-Zehrâ hakkında yürüttüğü pek çok araştırma ile tanınan Antonio Vallejo Triano’nun söz konusu saray-şehir üzerine literatürde yapılmış en kapsamlı çalışma olarak tanımlanabilecek *La ciudad califal de Madînat al-Zahrâ: arqueología de su excavación* adlı kitabın matbu bir kopyasına Durham University kütüphanesinde erişmek ve tezde atıfta bulunmak üzere bazı sayfalarının örneklerini temin etmek mümkün olmuştur. Araştırmaya konu olan V&A Museum’daki koleksiyonun oluşumunu anlatan bölümde ise ağırlıklı olarak İngilizce kitap ve makaleler kullanılmış, ek olarak Londra’daki V&A müze yönetimi ile irtibata geçilerek koleksiyondaki parçaların bizzat yerinde incelenebilmesi için izin talep edilmiştir. İlgili eser depolarının farklı bir lokasyona taşınması sebebiyle eserlerin bir süreliğine dış erişime kapatılması yüzünden sadece fiili sergide yer alan sınırlı sayıda parça müze bünyesinde yerinde incelenebilmiştir. Bu eserlerden dört adet sütun başlığı ile iki adet duvar sıva parçasının araştırmacı

tarafından çizimleri yapılmıştır. V&A Museum'da Medînetü'z-Zehrâ koleksiyonunun da içerisinde yer aldığı Orta Doğu bölümünün küratörü olan Dr. Mariam Rosser-Owen ile müzede yapılan yüz yüze görüşme neticesinde koleksiyonun oluşumuna dair henüz yayımlanmamış birincil kaynak bilgileri temin etmek mümkün olmuştur. Motif ve desenlerin değerlendirilmesine dair izlenen şablon ve usuller ile ilgili olarak yine Endülüs ve İslam eserleri üzerine yapılmış ve Almanca olarak yayımlanmış bazı katalog ve envanter çalışmalarına başvurulmuştur.

2 EMEVÎ SİYASÎ VE SOSYAL TARİHİ

Endülüs Emevîlerinin hikayesi anavatanlarında kaybettikleri iktidarlarını binlerce kilometre uzakta tamamen yabancı bir ülkede, çok farklı dil, din ve kültürlerden halklarla yeniden kurmaya çalışan bir hanedanın hikayesi olması açısından pek çok çağdaşından farklıdır. Bir müddet sonra tüm bu farklı unsurların kaçınılmaz olarak gerek birbirleriyle çatışarak gerek birbirlerine alışarak yüzyıllara yayılacak bir alışveriş içerisine girmesi siyasi, sosyal ve kültürel olarak bir hayli zengin bir anlatının doğmasına yol açmıştır. Medînetü'z-Zehrâ'yı ortaya çıkaran etmenleri daha iyi anlamak adına tarihsel arka plana yakında bakmak faydalı olacaktır. Bunları Emevî hanedanlığının hilafet makamını ele geçirmeleriyle birlikte şekillenen iç dinamikleri, kendilerine yeni vatan olarak belledikleri İber yarımadasında onlardan önceki siyasi ve sosyal durum, yeni devletin kuruluşu ve İspanya'da başta Emevîler olmak üzere başlangıcından bitişine Müslüman hakimiyetinin seyri altında değerlendirmek mümkündür.

2.1 EMEVÎ HİLAFETİ

Hiz. Muhammed'den sonra İslam devletinin yönetimini üstlenen dört halifenin sonuncusu olan Hiz. Ali'nin 661 yılında bir Harici tarafından öldürülmesiyle birlikte yerine oğlu Hiz. Hasan halife olarak seçilmiştir. Ona karşı ayaklanan Muaviye b. Ebu Süfyan'ın bu süreçten galip çıkmasıyla birlikte iktidar Ümeyyeoğulları (Emevî) hanedanlığına geçmiştir. Bu iktidar değişikliği öncesinde Hiz. Osman'ın öldürülmesiyle neticelenen ve 'büyük fitne' olarak adlandırılan kanlı siyasi buhran, akabinde ise erken İslam toplumundaki ilk iç savaflara sahne olan çalkantılı bir dönem yaşanmıştır. Yaklaşık doksan yıllık Emevî hakimiyeti son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in Abbasiler tarafından 750 yılında öldürülmesi ile birlikte son bulmuştur.

Emevîler'in ilk hükümdarı Muaviye'nin yaklaşık yirmi yıllık iktidarında karşı karşıya kaldığı en önemli sorun Harici hareketi olmuştur. Hariciler bu dönemde on altı defa

mevcut idareye karşı isyan girişiminde bulunmuştur.¹² Muaviye ile birlikte başlayan babadan oğula saltanat döneminin ilk temsilcisi Yezid b. Muaviye olmuştur. Bunu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi ve Abdullah b. Zübeyr'in Yezid'e biat etmeyi reddederek başlattığı isyan neticesinde Mekke'nin kuşatılması ve hatta Kabe'nin zarar görmesine kadar gidecek, takip eden yüzyıllar boyunca Müslüman dünyanın hafızasından silinmeyecek olayların fitili ateşlenmiştir. Beşinci Emevî halifesi Abdülmelik döneminde hanedanlık bir toparlanma içerisine girmiş, Abdullah b. Zübeyr'in Emevî iktidarına karşı başlattığı ve yaklaşık dokuz yıl süren rakip hilafet Mekke'nin kuşatılması ve ele geçirilmesi ile son bulmuştur. Abdülmelik'ten sonra yerine geçen Velid b. Abdülmelik döneminde Emevî hilafeti altın çağını yaşamış, devletin sınırları İspanya'dan Hindistan'a en geniş haline ulaşmıştır.¹³ Bunu izleyen dönemde halife olan Ömer b. Abdülaziz Emevîlerin hasımları tarafından dahi hayırla anılan, adaleti ve yönetimi ile hemen herkesin takdirini kazanmış, bu yüzden birkaç kuşak öncesinden büyük dedesi olan Hz. Ömer'e atfen 'İkinci Ömer' olarak anılan önemli bir halifedir. Döneminde önemli toplumsal ıslahat çalışmaları olmuş, zamanında Hristiyan ve Yahudiler'den alınan pek çok ibadethane bu topluluklara iade edilmiş, izlenilen siyasetle Kuzey Afrika ve Maveraünnehir'de İslam'ın yayılması hızlanmış, Haccac zamanında kendilerine vergiler konup ikinci sınıf muamele yapılan pek çok Müslüman topluluk üzerinden bu vergiler kaldırılmış, ülkede hâkim olan bu sulh döneminde aynı zamanda ilk hadis tedvini de yapılmıştır.¹⁴ Ardından halife olan ve eğlence alemlerine düşkünlüğü ile nam salan II. Yezid (Yezid b. Abdülmelik) döneminde daha bilindik Emevî yönetim tarzına geri dönmüş, mali sıkıntılar baş göstermiş, önceki dönemde gayrı Arap Müslüman unsurlardan kaldırılan vergiler geri getirilmiş, bunun neticesinde Kuzey Afrika'da Berberiler ayaklanmış, Ömer b. Abdülaziz döneminde tesis edilen toplumsal barış yeniden bozulmuştur. Yezid'ten sonra başa geçen kardeşi Hişam b. Abdülmelik iyi bir devlet adamı olmakla birlikte

¹² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 224.

¹³ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX (1999), 164-165.

¹⁴ Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)", 168.

vergileri arttıran yönetimi ve topluluklara karşı uyguladığı sert politikaları ile tanınmıştır. Ölümünden sonra yerine II. Yezid'in oğlu II. Velid geçmiş, kısa iktidarı eğlence alemleri, yolsuzluk, suistimal ve devlet hazinesinin tükenmesi ile anılmış, bizzat Emevî hanedanı tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Yerine halife olan III. Yezid'in altı aylık kısa iktidarı ülke içinde başlayan isyan ve çözümleri durdurmaya yetmemiştir. 744 yılında ölen III. Yezid yerine tahta geçen kardeşi İbrahim'i Şam'dan başka hiçbir yerdeki halk halife olarak tanımamıştır. Bu dönemde Ermenistan ve Azerbaycan valisi olan Mervan b. Muhammed ayaklanmış, İbrahim'in kaçmasıyla birlikte ordusuyla Şam'a girmiş, sonrasında İbrahim'in de kendisine biat etmesiyle son Emevî halifesi olarak başa geçmiştir.¹⁵ Mervan b. Muhammed'in (II. Mervan) akıllı, zeki ve güçlüklerle mücadele edebilecek kapasitede bir yönetici olması, devletin o sırada içerisinde bulunduğu çöküşü engellemeye mâni olamamıştır. Beş yıllık devlet başkanlığı süreci kabile çekişmeleri, Harici isyanları, iktidarı ele geçirmek isteyen bazı hanedan mensupları ile kendisini tanımayan valiler ile uğraştığı karışıklıklarla geçmiştir.¹⁶ Gücünü Kuzey Arabistan menşeli kabilelerden alan II. Mervan yönetim merkezini bu kabilelerin çoğunlukta olduğu Harran'a taşımak zorunda kalmıştır. Çıkan isyanları bastırmak için cepheden cepheye koşmak zorunda kalan Mervan döneminde asıl tehlikeyi Emevî hanedanına son verecek olan Abbasi ihtilali hareketi oluşturmuştur. 747 yılında Horasan'da Abbasi taraftarlarının yoğun olduğu bölgelerde Ebu Müslim el-Horasanî isyanı başlatmıştır.¹⁷ Yapılan savaşlarda Emevîler mağlup olmuş 749 Eylül'ünde Kufe'ye girerek şehri ele geçiren Abbasiler Ebu-l Abbas es-Seffah'ı halife ilan etmişlerdir. Önce El-Cezire ardından Suriye'ye kaçan Mervan sonunda Mısır'da öldürülmüştür. Böylelikle 661 tarihinde Muaviye b. Ebu Süfyan tarafından kurulan Emevî hanedanlığı, 750 yılında Abbasiler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Emevî ailesine mensup herkesi ortadan kaldırmak isteyen

¹⁵ Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)", 170.

¹⁶ Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)", 171.

¹⁷ İsmail Yiğit, "Emevîler", TDV İslâm Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11/94.

Abbasiler, Kuzey Afrika'ya kaçıp oradan Endülüs'e geçerek Endülüs Emevî Devleti'ni kuran Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam dışındakileri öldürmüşlerdir.¹⁸

Emevî döneminin en çok tartışılan siyasi meselesi, istişare ve şura temeline dayanan ve ehliyeti esas alan hilafet sistemini değiştirmeleri onun yerine kuvvete dayalı ve veraset yöntemiyle saltanat uygulamasını başlatmalarıdır. Emevî hanedanını çöküşe hazırlayan sebepler içerisinde en önemli husus kabilecilik anlayışının yeniden ortaya çıkmasıdır. Biri diğerinin ardından tahta geçmek üzere iki veliaht tayin edilmesi Arap kabileleri arasındaki düşmanlığı körüklemiştir. İktidar hırsı, ayaklanmalara karşı kabileleri kullanmak toplumu bölmeye sebebiyet vermiştir. Şii ve Harici hareketleri, Yemenli ve Mudari kabileleri arasındaki mücadeleler ve bu yüzden çıkan iç savaşlar devleti oldukça yıpratmıştır.¹⁹ Bir diğer husus Emevî devletinin özellikle ilerleyen yıllarda daha katı bir Arap milliyetçiliği ve asabiyyet anlayışına gitmeleri, Arap olmayanlara farklı muamelede bulunmaları olmuştur. Bu da doğal olarak bu kesimlerin Emevîler aleyhine düzenlenen her harekette yer almalarına ve en son olarak da Abbasilerin davetine katılmalarına sebep olmuştur.

2.2 ENDÜLÜS'TEN ÖNCE İBER YARIMADASI

İber Yarımadası'nın tarihi M.Ö. XI. yy.'da Kuzey Afrika'dan bu topraklara geçip güney ve güneydoğu kıyı şeridi boyunca burada çeşitli ticaret ve balıkçılık kolonileri kuran Fenikeliler'e kadar uzanmaktadır. Zaman içinde Kartacalılar'ın hakimiyetine giren kıyı bölgelerinde M.Ö. IX. yy. ile birlikte Yunan kolonileri de kurulmaya başlanmış, bu esnada yarımada'nın batı ve orta bölgeleri Kelt istilasına uğramıştır. M.Ö. II. yy.'da Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetine giren İber Yarımadası, Roma yönetimi altındayken de Kuzey Afrika halklarının ve Franklar'ın istilasına uğramıştır. M.S. II. yy.'da Hristiyanlık bu coğrafyada yayılmaya başlamıştır. Roma gücünün iyice zayıfladığı IV. yy.'ın sonlarına doğru yarımada çeşitli Germen kavimlerinin işgaline maruz kalmıştır. 'Endülüs' isminin V. yy.'da yarımada'nın güneyine yerleşen

¹⁸ Yiğit, "Emevîler", 11/94.

¹⁹ Yiğit, "Emevîler", 11/95.

Vandallara ithafen “Vandal yurdu” anlamına gelen ‘Vandalucia’ adından geldiği iddia edilmektedir.²⁰ Bu kavimlere karşı Roma İmparatorluğu’nun yanında saf tutmak üzere önleri açılan Vizigotlar özellikle V. yy.’ın ikinci yarısından itibaren İber Yarımadası’na girip burada yayılmaya başlamışlardır. Batı Roma’nın yıkılması ile birlikte yarımada önemli ölçüde Vizigot hakimiyetine girmiştir.²¹ Vizigotlar İspanya’ya ilk olarak 414 yılında girmiş ve yarımada’nın kuzeydoğusundaki Roma eyaleti Terrakunensis’i işgal etmiştir.²² Lütfi Şeyban, Vizigotlar’ın 468 yılında İspanya’da Tuleytula (Toledo) merkezli bir devlet kurduğunu, ancak devlet geleneğinden mahrum bir kavim olarak bu coğrafyadaki farklı din ve etnik unsurları bir arada yaşatabilme yeteneği sergileyemediklerini, 711 yılındaki yıkılmalarına kadar geçen sürede istikrarlı bir yönetim sağlayamadıklarını anlatır.²³ Yazarın belirttiği üzere Vizigot hükümdarları 568 yılında siyasi birliği sağlamak adına kendi inançları olan Ariusçu Hristiyanlığı terk edip resmi din olarak Katolik mezhebini benimseme kararı aldılarsa da buna rağmen yaklaşık 240 yıllık iktidar döneminde hüküm süren 33 Vizigot kralından 11’i iç kargaşa ve taht kavgaları neticesinde öldürülmüş ve İspanya’nın otoritesi önemli ölçüde Katolik Kilisesi’nin eline geçmiştir.²⁴

Vizigot İspanyası’nın toplumsal yapısı katmanlıdır. Üst tabaka İspanyol-Roma asilzadeleri, Vizigot aristokrasisi ve kilise mensuplarından oluşmaktadır.²⁵ Mehmet Özdemir bu imtiyazlılar sınıfını şehirli halk, küçük çiftçiler ve zanaatkarların izlediğini belirtir.²⁶ Köylü, serf ve köleler ise en alt katmanda yer almaktadır. Söz konusu bu imtiyazlılar-hürler-köleler üçlü sınıf yapısı Vizigotlar tarafından büyük ölçüde Roma döneminden miras alınmıştır. Eski Romalı asillerin yerini büyük ölçüde Vizigot aristokrasisi almış, eski aristokrasi mensupları Vizigot seçkinleri ile dayanışma içinde kalarak imtiyazlarını büyük ölçüde korumuş, ancak yazarın belirttiği üzere

²⁰ Lütfi Şeyban, *Endülüs: Cihat, Reconquista, Convivencia* (İstanbul: Ketebe, 2022), 30.

²¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 38.

²² William Montgomery Watt - Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, çev. Cumhur Ersin Adıgüzel - Qiyas Şükürov (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 15.

²³ Şeyban, *Endülüs: Cihat, Reconquista, Convivencia*, 32.

²⁴ Şeyban, *Endülüs: Cihat, Reconquista, Convivencia*, 33.

²⁵ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 16.

²⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 39.

çiftçi ve zanaatkarlar ile köleler bu yeni dönemin asıl mağdurları olmuştur. Roma döneminde küçük çiftçilere dağıtılan ve zamanla onların fiili sahipliğine geçen toprak Vizigotlar döneminde büyük ölçüde aristokrasinin kontrolüne aktarılmış, çiftçiler kendilerini serf ve yarı köle halde bulmuştur. Esnaf ve zanaatkarların vergi yüklerinin artması üretim ve ekonomide gerilemeye yol açmıştır. Katolik Hristiyanlığın resmi din haline gelmesiyle birlikte İber Yarımadası'nda yaşayan Yahudi azınlık üzerindeki baskılar artmış, bunu 694 yılında çıkarılan ve Yahudiler'in köle statüsüne indirildiğini beyan eden ferman izlemiştir. Genelde ticaretle uğraşan Yahudi nüfusun bu şekilde faaliyetlerinin sekteye uğratılması bölge ekonomisinin daha da olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.²⁷ Böylece Arap-Müslüman fetihlerini kolaylaştıracak üç ana unsur –ülkedeki taht kavgaları ve istikrarsızlık, orta ve alt sınıflar arasında artan hoşnutsuzluk, Yahudiler'e karşı artan baskı ve eziyet– VII. yy.'ın sonuna yaklaşırken sosyal ve siyasi şartları İber Yarımadası'nı yeni sahiplerinin hükümlanlığı için hazır hale getirmiştir.²⁸

2.3 ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşunu hazırlayan süreçte Müslümanlar 710 yılına gelindiğinde Kuzey Afrika'nın neredeyse tamamını ele geçirmiş ve İber Yarımadasının güneyine dayanmış durumdadırlar. Emevî hanedanlığı önce beş yüz kişilik bir keşif gücünü İspanya'nın güney kıyılarına çıkarmış, ardından 711 Nisan'ında yaklaşık 7 bin kişilik bir orduyu, beraberinde 5 bin kişilik bir takviyeyle birlikte yarımada'nın fethine göndermiştir. Vizigot kralı Rodrigo'nun ordusunun Tarık b. Ziyad komutasındaki orduya yenilmesiyle birlikte aynı yılın yaz aylarına kadar Vizigot başkenti Toledo dahil İspanya'nın yarısı Müslümanların kontrolüne geçmiştir. Malega, İlbire ve Kurtuba gibi şehirler önceki yönetimden hoşnut olmayan halkın da desteğiyle kısa sürede alınmıştır. Sefere 712 yılında 18 bin kişilik ordusuyla Musa b. Nusayr'ın da katılmasıyla kuzey İspanya da kısa sürede ele geçirilmiştir. Böylece 711

²⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 42.

²⁸ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 18.

yılında İspanya'ya ayak basan Müslümanlar iki yıl içinde tüm yarımada'yı Vizigotlar'ın elinden almıştır. Musa b. Nusayr'ın ülkenin yönetimini oğlu Abdülaziz'a bırakarak Tarık b. Ziyad ile Şam'a dönmesiyle birlikte Endülüs'te valiler dönemi başlamıştır.²⁹ Endülüs İspanya'sı, Şam Emevî hilafeti döneminde de doğrudan Şam'a değil, Kayravan'daki İfrikiye valisine bağlı olarak yönetilmiştir. Buraya bile görece uzak olmaları çoğu zaman Endülüs yöneticilerinin bağımsızmış gibi davranmalarına neden olmuştur.

İspanya'ya gelen Müslüman ordularının önemli bir kısmı Berberilerden oluşmuş ve Araplar tarafından eşit görülmeyip kendilerine ganimetten daha az pay verilmesi ya da en verimsiz topraklara yerleştirilmeleri gibi uygulamalar yüzünden içlerinde önemli bir hoşnutsuzluk hâkim olmuştur. Daha sonra isyana dönüşecek bu durum henüz Şam Emevî hilafeti dönemindeyken kuzeybatı İspanya'nın Asturias Kralı I. Alfonso'nun eline geçmesine uygun bir ortam oluşturmuştur. 750 yılında İspanya'da baş gösteren kıtlık buralara yerleşmiş olan pek çok Berberi'nin Afrika'ya geri dönmesini neden olmuştur. Aynı tarihte Kuzey Afrika'da Berberi isyanı patlak vermiş, buradaki gelişmeler Endülüs'ün de kaderini önemli ölçüde etkilemiştir.³⁰

Son Emevî halifesi Mervan'ın Abbasiler tarafından 750 yılında öldürülmesiyle doğudaki Emevî hanedanlığı son bulmuş, hilafet Abbasilere geçmiştir. Onuncu Emevî Halifesi Hişam'ın torunu olan Abdurrahman b. Muaviye, Şam'daki Abbasi kıyımından kaçarak kurtulmayı başarmış, bir süreliğine Berberi annesinin Fas'taki kabilesine sığınmış³¹, beş yıllık bir sürgünün ardından 755 yılında İber Yarımadası'na ulaşmıştır.³² Abdurrahman Endülüs'e geçmeye karar verdiğinde canını kurtarmaktan çok, doğuda yıkılan Emevî hanedanını batıda yeniden kurmayı hedeflemiştir.³³ Beraberindeki Suriyeli ve Berberi askerlerin yardımı ile o dönem Endülüs Valisi olan Yusuf el-Fihri'ye galip gelerek Kurtuba'ya girip emirlik sarayını ele geçirmiştir.

²⁹ Şeyban, *Endülüs: Cihat, Reconquista, Convivencia*, 33.

³⁰ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 36.

³¹ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 34.

³² Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman I", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1982).

³³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 87.

Abdurrahman b. Muaviye, Ceziretü'l Hadra, Şezune, İşbiliye ve İlbire'yi hakimiyeti altına alıp 15 Mayıs 756'da merkezi Kurtuba olmak üzere kendisinin emiri olduğu Endülüs Emevî Devleti'ni ilan etmiştir.³⁴

2.4 ENDÜLÜS İSPANYASI

Abdurrahman b. Muaviye'nin İspanya'da emirlik ilanı, o zamana kadar halife tarafından atanmış valiler için verilen bu unvanın kullanımını değiştirmiştir. Kendisi için 'emir' dışında bir unvan kullanmamış, emirliğinin ilk birkaç ayında hutbelerde Abbasi halifesinin ismini zikretmeye devam etse de bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçmiştir.³⁵ Abdurrahman, Emevî ailesinin öldürülmesinden sorumlu Abbasi halifelerini tanıyamayacağı için İslam dünyasında ilk kez merkezi hilafetten bağımsız bir siyasi mevcudiyet ortaya çıkmıştır. Emevîler'in 750 senesinde yıkılmasından hemen önceki yıllarda daha belirgin olarak görüldüğü üzere yerel yöneticilerin siyasi olarak kısmen bağımsız hareket ettiği bu ortama paralel olarak Abdurrahman'ın iktidarında ona tehdit oluşturabilecek herhangi bir halefi de söz konusu değildir. Dönemine ait bir sikke örneği **Şekil 1**'de görülebilir.

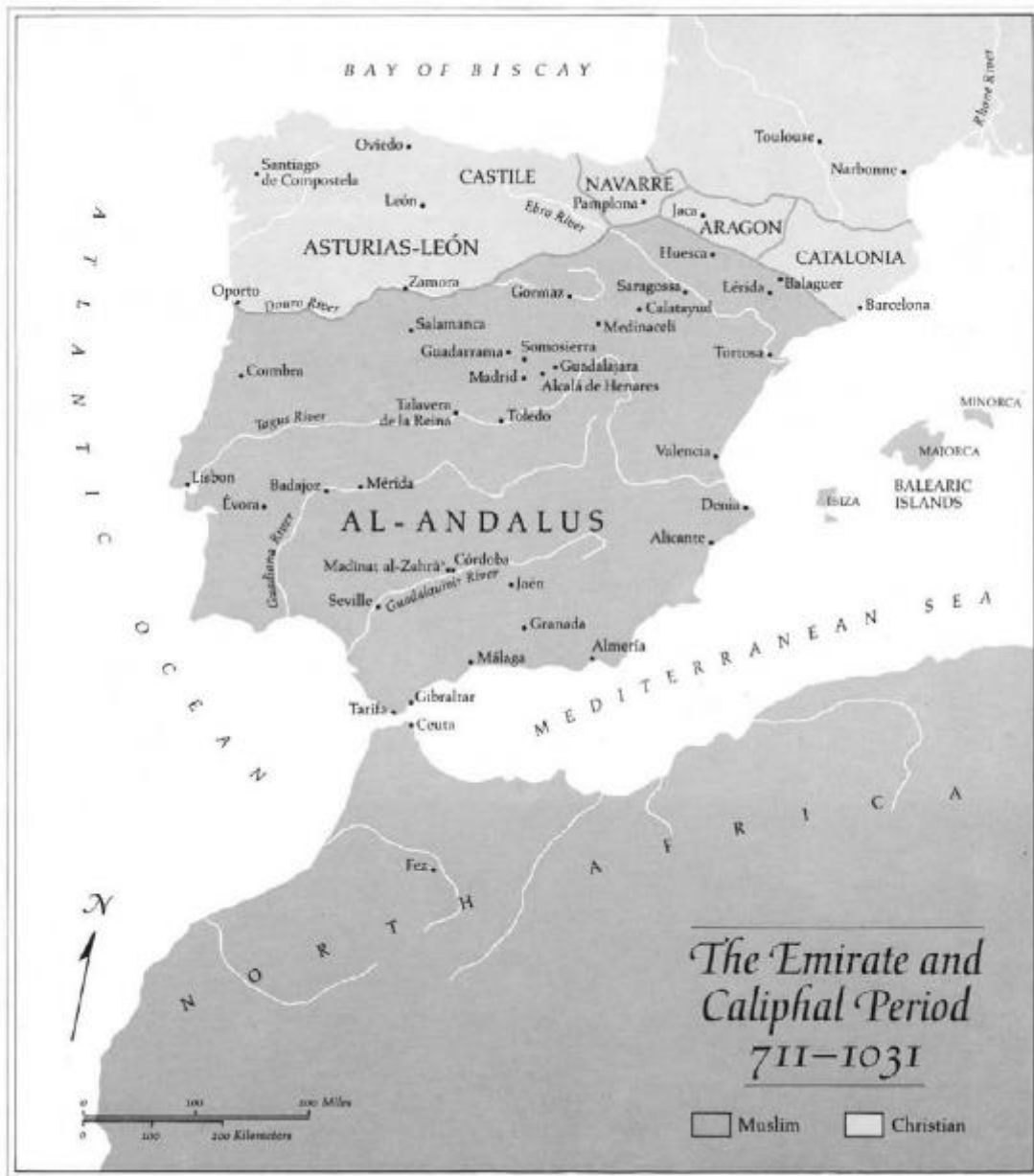
Şekil 1: Sikke Örneği, Abdurrahman I (Emevîler) Dönemi
Kaynak: Yazar (Fitzwilliam Museum, Cambridge)

2.4.1 EMEVÎ HANEDANLIĞI DÖNEMİ

Abdurrahman ve sonraki Emevî hükümdarlarının emirliğin güvenliği adına karşılaştıkları en önemli sorun halk arasında ırka dayalı farklı uygulamaların neden

³⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 88.

³⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 88.

Şekil 2: Emevî Hanedanlığı Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXV.

olduğu huzursuzluk olmuştur. Bu dönemde, sayıları az olmakla birlikte toplumdaki baskın güç kendi aralarında da çeşitli gruplara ayrılmış olan Araplardır. Berberiler sayıca en kalabalık grubu oluşturmaktadır ancak Araplar tarafından her zaman alt tabakadan görülmüş ve bu durum sürekli bir memnuniyetsizlik ortamı oluşturmuştur. Bunlardan başka 'müvelledun' olarak adlandırılan İspanyol Müslümanlar, dinlerini muhafaza eden ancak pek çok Arap geleneğini benimsedikleri için kendilerine 'Araplaşmış' manasında 'müsta'ribler' denen Hristiyan ahali ve çok

sayıda Yahudi de mevcuttur. Emevî birliğini bu pek çok farklı topluluk çatısı altında sağlamak kolay olmamıştır. Yöneticiler sayısız isyan ve ayaklanmayla uğraşmıştır. Abdurrahman'ı öncesinde destekleyen kabileler bile sonradan ona cephe alma yoluna girişmiştir. 758'de Kayslılar, 762'de ve tekrar 767'de Yemenliler ve 769'da Berberiler Abdurrahman'a olan bağlılıklarına son verip isyana kalkışmıştır.³⁶ Abdurrahman'ın bu durumu çözmekle ilgili uyguladığı yöntemlerden birisi profesyonel bir ordu kurmak olmuş, bu ordunun büyük kısmı Pireneler'in kuzeyinden getirilen kölelerden seçmiştir. Bu paralı ordunun sayısı onu takip eden hükümdarlar döneminde daha da artırılmıştır.³⁷ Devletin istikrarı açısından belirli makamların oluşturulmasını gerekli görmüş, bu amaçla öncelikle bir 'haciblik' (hicabet) ve 'vezirlik' makamı oluşturmuştur. Hacibin görevi vezirlerin başı olarak diğer vezirlere başkanlık etmektir. Vezirler de emir ya da hacib tarafından kendilerine verilen vazifeleri yerine getirmek ve gerektiğinde emirin meclisinde yer almakla görevlendirilmiştir. Abdurrahman bu makamlara ya Emevî sülalesinden olanları ya da çok fazla güvendiği şahısları getirmiş, daha sonra gelen emirler de aynı tutumu devam ettirmiştir.³⁸

740-755 arası dönemde Emevîler'in kuzey sınırında Asturias Krallığı, 771-814 yılları arasında ise Pireneler'in ötesinde Şarلمان'ın imparatorluğu genişlemektedir. Aynı dönemde Hristiyan devletçiklerin egemen olduğu kuzey bölgesine Müslümanlar her yaz belirli periyotlarla seferler düzenlemişlerse de bunları ateşkes dönemleri izlemiştir. Abdurrahman'ın hükümdarlık döneminin sonlarına doğru Barselona ve Sarakusta'nın Yemenli valileri emiri devirmek için harekete geçmiş ve Franklardan yardım istemiştir. Frank Kralı Şarلمان, Lombardlar, Germenler, Britanyalılar ve Okitanyalıların da katıldığı büyük bir ordu, Papa'dan da destek alarak Pireneler'i aşır Sarakusta önlerine ulaşmıştır. Asıl amacı Kurtuba'ya ulaşmak olan bu Frank ordusu geri dönmek zorunda kalmış ve Pireneler üzerinde 'Roncesvalles' denilen bölgede Basklılar ve Müslümanların birlikte gerçekleştirdiği saldırıda büyük bir yenilgiye

³⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 89.

³⁷ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 90.

³⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 90.

uğramıştır.³⁹ Emevî hanedanlığı döneminde devletin ulaştığı en geniş sınırlar **Şekil 2'**de görülmektedir.

Abdurrahman'ın 788'de ölümü üzerine yerine oğlu I. Hişam geçmiştir. I. Hişam kişiliği ile halkın ve yerli halktan mühtedilerin takdirini kazanmış, 'er-Radî' (kendisinden razı olunan kişi) ismiyle anılmıştır. Onun zamanında önemli, büyük sayılabilecek iç ayaklanmalar meydana gelmemiş, o da gücünü İspanya'nın kuzeyinde yeni şekillenmekte olan Asturias Krallığı'nı baskı altına almak ve Frank tehdidine karşı mücadele etmeye harcamıştır. Hişam'ın sekiz senelik emirlik dönemindeki en önemli gelişmelerden birisi Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yayılmaya başlamasıdır. Doğu'ya ilim tahsili için giden Endülüslü öğrencilerin Medine'de kalarak İmam Mâlik'in derslerine katılmaları ve döndükten sonra eğitim faaliyetlerini bu fikir üzerine yürütmeleri bu dönemdeki yayılmanın sebebi olmuştur. Dindar kişiliği ve dürüst yönetici karakteriyle İmam Mâlik'in takdirini kazanan I. Hişam düzenlediği ilim meclislerinde sık sık fakihlerle birlikte olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak yönetimde ve toplumsal hayatta fakihlerin nüfuzu hızla artmaya başlamıştır.⁴⁰

Hişam'ın ani ölümünün ardından yerine oğlu I. Hakem (796-822) geçmiştir. Babasından farklı olarak halktan kopuk bir yönetici olan Hakem iktidarı döneminde önceden nüfuzları artan fakihlerle de arasına mesafe koymuştur. Hükümdarlığının henüz başında 801 yılında Barselona Franklar tarafından işgal edilmiş, bu durum ve diğer hoşnutsuzluklar yeni hükümdara karşı fakihlerin de aralarında yer aldığı ilki 805 ikincisi 818 yılında gerçekleşen iki isyana sebep olmuştur. I. Hakem'in bu isyanları kanlı bastırma yöntemi isyana kalkışanların Kurtuba Rabad'daki evlerini ateşe verme, mahalleleri yıktırma ve halktan hayatta kalanları Kurtuba'dan sürme şeklinde olmuştur. I. Hakem'in Rabad isyanına karşı bu acımasız karar ve uygulamaları onun 'er-Rabadi' ismiyle anılmasına sebep olmuştur. Endülüslü alim İbn Hazm, Hakem'den söz ederken, "haksız yere kan dökmekten çekinmedi" ifadesini kullanır. Hakem'in pek çok olaydaki aşırı güç kullanmaya eğilimli yönetim tarzı bu sözü doğrular

³⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 94.

⁴⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 97.

niteliktedir. Nitekim zamanında pek çok isyan çıkmasına rağmen devletin bütünlüğü korunmuş, Hristiyan saldırılarına karşı halkın güvenliği sağlanmıştır. Hakem'in iyi bir şair, edebiyat ve sanata düşkün bir yönetici olması sayesinde zamanında Endülüs'te kültürel ve sanatsal faaliyetler gelişmiştir.⁴¹

Hakem'in yerine geçen II. Abdurrahman döneminde (822-852) Emevî Emirliği sağlam bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemdeki yoğun imar faaliyetleri dönemin yüksek refah düzeyinin bir göstergesidir. II. Abdurrahman dönemi aynı zamanda idari alanda yeni düzenlemelerin yapıldığı, iktisadi alanda gelişme ve kültürel alanda Doğu'daki birikimlerin Endülüs'e aktarıldığı bir yükseliş dönemi olmuştur. İktisadi alanda tarımda olumlu gelişmeler yaşanmış, bu gelişmeleri başta dokumacılık olmak üzere imalat sanayii takip etmiştir. Dokumacılık o zamanki İslam dünyasının çok ötesindedir. Tarım ve imalatındaki gelişmelerin bir sonucu olarak dış ticarete büyük bir artış yaşanmıştır. Endülüs'te yetişen ya da üretilen malların gemilerle Fransa, Sicilya ve Girit'te Akdeniz sahilleri boyunca ticareti yapılmış, Endülüs Emevî Devleti'nin gelirleri çok artmış, devlet ilk kez kendi parasını bastırmak için bir darphane (darüssikke) kurma yoluna gitmiştir. Bu dönemde Endülüslüler, aralarındaki hasımlığa rağmen Abbasiler'den kültür ve medeniyet alanında yararlanmak için oradan felsefe, tıp, matematik, geometri ve astronomi alanlarındaki eserlerin getirilmesini sağlamış, Abbasiler'in idari alandaki tecrübelerinden faydalanmak için onlardan örnek alınan bazı yeni düzenlemeler de yapmıştır. Bu anlamda vezirlikler, vazife alanları belli ve sabit makamlar haline getirilmiştir. Bu döneme kadar yalnızca I. Abdurrahman döneminde Kurtuba'da bir ulu cami inşa edilmiştir. II. Abdurrahman dönemi ise Endülüs'ün hemen her şehrinde bir ulu cami inşa edildiği bir dönem olmuştur. Aynı zamanda pek çok hayırsever ve varlıklı kişi de daha ufak çapta camiler yaptırmıştır. Cami ve mescit inşalarının artışı bir açıdan ülkede müsta'ribler (yerli zimmi Hristiyan halk) arasında da İslam'ın hızla yayıldığını göstermektedir.⁴²

⁴¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 98.

⁴² Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 102.

II. Abdurrahman'ın 852 senesindeki ölümü sonrasında yerine geçen oğlu Muhammed, babası döneminde ülke içinde bir tür isyan ve provokasyon hareketi olarak gelişen Hristiyan Fedaileri ile mücadele edip hareketi sonlandırdıysa da bunun Hristiyan ahali üzerindeki olumsuz etkisinin önüne geçememiş, ülkede müsta'rib ve müvelled isyanları baş göstermiştir.⁴³ Dolayısıyla bu dönemde gelişen olaylar yüksek refah düzeyine rağmen emirliğin aslında içeride zayıf ve istikrarsız bir yapıya sahip olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Bu fitne döneminde sınır bölgelerinde isyanlar ortaya çıkmış, Tuleda hâkimi Musa bin Musa bin el-Kasi emire itaati reddetmiş, kendisine karşı düzenlenen bir dizi saldırıya başarıyla karşılık vermiştir. Emir en sonunda Musa'nın kendi şartlarıyla da olsa sadakat beyanını kabul etmiştir. 862'de ölümünden önce Musa, hakimiyeti altındaki topraklara atfen kendisine 'İspanya'nın üçüncü kralı' unvanını vermiştir. Emir bu dönemde yine bağımsızlık gayesindeki Arap asıllı bir aileyle ve bir müvelled olan İbn Hafsun'un isyan girişimiyle uğraşmıştır. Bu ayaklanmanın uzaması merkezi hükümetin görece zayıflığının açık bir göstergesidir.

IX. yüzyılın ilk çeyreğinde Müslümanlar kendi iç çekişmeleriyle uğraşırken, III. Alfonso (866-910) hakimiyetindeki birleşik Asturia-Leon krallığı genişleyip güçlenmektedir.⁴⁴

Muhammed'ten sonra yerine geçen Münzir'in kısa hükümdarlık dönemi bu hoşnutsuzlukları sona erdirmeye yetmemiş⁴⁵, onun ardından yerine 21 yaşındaki torunu III. Abdurrahman geçmiş, merkezi otoritenin zayıfladığı ve kuzeydeki Leon Krallığı ve güneydeki Fatımiler gibi iki önemli tehdidin belirdiği bu dönemde yeteneği ve devlet adamlığı vasfı ile Endülüs'ü zirveye taşımıştır. Yaptığı seferlerle İbn Hafsun'a ve 917'de onun ölümünden sonra yerini alan oğullarına karşı yürütülen iç savaşın merkezi otorite lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Devam eden yıllarda Abdurrahman sınır bölgeleri üzerindeki fiili otoriteyi tamamen tesis etmiş, Endülüs'te birliği yeniden sağlarken aynı zamanda kuzeydeki Hristiyan krallıkları olan Leon ve Navarre karşısında da büyük başarılar kazanmıştır. Bunun sonucunda Leon Kralı,

⁴³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 102.

⁴⁴ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 44.

⁴⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs* (İstanbul: İSAM, 2014), 61.

Navarre Kraliçesi, Kastilya ve Barcelona kontları, III. Abdurrahman ve haleflerinin hakimiyet ve üstünlüklerini tanıyıp yıllık haraç ödemeyi kabul etmiştir. 960'ların sonlarına gelindiğinde İber yarımadası üzerindeki İslam hakimiyeti, daha önceki ve sonraki dönemlerden çok daha kapsayıcı bir hal almıştır. Kuzey Afrika'da hızla yükselen ve Şiiliğin İsmaili koluna mensup Fatımiler'in kuzey sahilinin batısını ele geçirmesiyle Emevîler'in bu bölgedeki nüfuzu büyük ölçüde sınırlanmışsa da sonraki dönemde Fatımiler'in doğuya doğru genişleme kararı alması ve özellikle 969'da Mısır'ı fethedip devletin merkezini buraya taşımasıyla birlikte ve 973-974 yıllarında Endülüs Emevî Komutanı Galib idaresinde Kuzey Afrika'ya düzenlenen seferler sayesinde batı sahilinde tekrardan Endülüs etkisini tesis etmek mümkün olmuştur. III. Abdurrahman yönetimindeki Endülüs tarihinin en önemli olayı kendisinin 929'da 'halife' unvanını almasıdır. Kendisinin etkin siyasetine atfedilebilecek bu başarı bütün Müslümanları kapsayacak boyutta bir iddia olmasa da Endülüs Emevî hükümdarlarının diğer Müslüman siyasi otoritelerinden bağımsızlığı anlamını taşımıştır.⁴⁶

Şekil 3: Sikke Örneği, Abdurrahman III (Emevîler) Dönemi

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 87.

III. Abdurrahman'ın emirliği halifelige dönüştürmesi, Endülüs'ü batının en güçlü ve müreffeh ülkesi haline getirecek ve yaklaşık üç çeyrek asır devam edecek yükseliş dönemini, Endülüs Emevîleri'nin altın çağını başlatmıştır. Döneminde basılan sikke **Şekil 3**'de görülebilir. III. Abdurrahman'ı halifelik ilanına götüren sebeplerin en

⁴⁶ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 52.

önemlisi Mağrib'te ortaya çıkan Şii Fatımi tehdidi olmuştur. İsmâililik hareketine dayanan Fatimiler, mezhebi görüşlerini baskı kullanmaktan kaçınmadan Kuzey Afrika'nın Sünni halkı arasında yaymaya çalışmış, Endülüs'te isyancı İbn Hafsun'la iş birliği yapıp ona sürekli erzak ve silah desteği sağlamıştır. Halife III. Abdurrahman, Fatımi tehdidine karşı önce donanmasını güçlendirmiş, ardından Sebte ve Tanca'yı ele geçirmiştir. Ayrıca onlara karşı Bizans ve İtalya Krallığı ile de ittifaklar yapmıştır. Fikri alanda Şiilik propagandasını etkisiz hale getirmek için Sünni ulemaya destek vermiş, bu destek sadece Endülüs ve Kuzey Afrika ile sınırlı kalmamış Mısır'a kadar ulaşmıştır. Endülüslüler ve Fatimiler arasında zaman zaman askeri karşılaşmalar da gerçekleşmiş ancak sonuç olarak Fatimiler Endülüslüler ile ve onların desteklediği Sünni Maliki ulemasıyla başa çıkamayacaklarını anlayıp dikkatlerini Uzak Mağrib ve Endülüs yerine Mısır'a yöneltmek zorunda kalmıştır. Halife Abdurrahman'ın galibiyetle sonuçlanan Kuzeydeki Hristiyan krallık ve kontluklara karşı seferlerinin sonucu olarak bu krallık ve kontluklar Endülüs Emevî Devleti'nin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmış ve bu devlete tabi olduklarını bildirmiştir. 955 yılında Leon krallığı ile yapılan anlaşma sonrası Leon Krallığı Emevîler'in üstünlüğünü kabul etmiş ve birçok kaleyi Abdurrahman'a bırakmıştır. III. Abdurrahman'ın ülkede sağladığı iç huzur ve siyasi bütünlük, bununla birlikte Hristiyan krallıklara ve Fatimilere karşı kazanılan başarılar, X. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Endülüs'ü bölgeni en güçlü devleti yapmış ve Kurtuba en aktif diplomasi merkezi haline gelmiştir. Bizans ve Alman İmparatorlukları, Franklar, İtalya Sardunya gibi Avrupa ülkelerinden, Leon, Navarra, Barselona gibi İspanyol krallıkları ve kontluklarından, Kuzey Afrika'daki Emevî yanlısı hanedanlardan gelen elçiler Kurtuba'ya 8 km uzaklıkta inşa edilen görkemli saray şehir Medînetü'z-Zehrâ'da ağırlanmıştır. Kurtuba'ya gelen elçilerin ibadetlerini yapabilmeleri için kendilerine özel kilise tahsis edilmiş olması Endülüs Emevîlerinin kendi topraklarına gelen insanların inançlarına ne kadar titiz yaklaştıklarını göstermektedir. Aynı zamanda Endülüs'ü temsilen gönderilen elçilerin

çoğunlukla Hristiyan ya da Yahudi kökenli olması Endülüslülerin görevlendirmede liyakata verdikleri önemi göstermektedir.⁴⁷

III. Abdurrahman'ın oğlu II. Hakem'in (961-976) döneminde de güçlü merkezi otorite devam etmiş, Leon, Kastilya ve Navarre krallıklarının yürüttükleri bağımsızlık girişimleri 975'te Galib komutanlığındaki bir ordu tarafından yenilgiye uğratılmıştır.⁴⁸

II. Hakem ilmi faaliyetlerle çokça ilgili olmuş, ilim adamlarına verdiği değerden ve kitap toplamaya merakından ötürü tarihçiler tarafından büyük bir övgü ile 'ahkem' (en bilge kişi) sıfatıyla anılmıştır. Aynı zamanda Medînetü'z-Zehrâ'daki saray kütüphanesini kurmak için sarf ettiği çaba da anlatılmaktadır. Halife, Endülüs dışındaki ilim ve kültür merkezlerinden de kitaplar getirtmeye çalışmış, Kurtuba'ya gelen kitapların saray kütüphanesinde çoğaltılmasını ve en güzel şekilde ciltlenmesini sağlamıştır. Kurtuba Saray Kütüphanesi, X. Yüzyılın sonlarına doğru dönemin en büyük birkaç kütüphanesinden biri olmuştur. II. Hakem'in fakir ve kimsesiz çocukların eğitimi için parasız okullar açmış, bu okullara ilaveten bütün cami ve mescitlerin aynı zamanda birer eğitim merkezi olarak hizmet vermesini sağlamıştır. Hollandalı ünlü şarkiyatçı R. Dozy, Avrupa'da din adamları dışında devletin en üst mertebelerinde oturanların bile okuma yazma bilmedikleri bir dönemde Endülüslülerin çocuklarının okuma yazma öğrendikleri sonucuna ulaşmıştır.⁴⁹ II. Hakem, babası döneminde takip edilen politikayı sürdürmeye devam etmiş, ülkesinin Mağrib'deki nüfuzunu da aynı şekilde korumuştur. II. Hakem'in sonraki çöküş sürecine katkı sağladığını iddia edilen iki icraatı olmuştur. Bunlardan ilki orduyu güçlendirmek için Mağrib'deki Sanhace kabilesinden çok sayıda kişiyi Kurtuba'ya getirmiştir. Bedevi hayatı süren bu kişilerin sayısı, Amiriler döneminde getirilecek olanlarla iyice artarak müstakil bir askeri sınıf oluşturacaktır. Bunları fetih sırasında ve sonrasında gelip ülkeye yerleşenlerden ayırmak için Yeni Berberiler diye adlandırmak mümkündür. Yeni Berberiler, Eski Berberilerin aralarında bulunduğu Endülüslüler ile kaynaşamayacak sonuç olarak bir çatışma ortamı doğacaktır. Halife

⁴⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 141.

⁴⁸ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 54.

⁴⁹ Reinhart Dozy, *Historia de los musulmanes espanoles* (Madrid, 1984), III/99.

Hakem'in ikinci tasarrufu ise hayatta kalan tek oğlu çocuk yaştaki Hişam'ı veliaht tayin etmesidir.⁵⁰

II. Hakem'in 976'da ölümünden sonra yerine on bir yaşındaki oğlu II. Hişam geçmiştir. Onun döneminde sonradan El-Mansur (Almanzor) ismini alacak olan İbn Ebi Amir ismindeki bir devlet adamı Hişam'ın mülk ve varidatını idare etmiş, zamanla devlet üzerinde çok büyük bir nüfuz elde edip 981 yılında yönetimi Kurtuba'dan ve Medînetü'z-Zehrâ'daki Alkazar isimli halife sarayından, kendi yaptırdığı 'el-Medinetü'z-Zahire' isimli yeni saraya taşıyarak Hişam'ı, devlet işleriyle ilgilenmesini engellemek adına, burada göz hapsinde tutmuştur. El-Mansur'un fiilen devleti yönettiği dönem büyük bir askeri faaliyet dönemi olarak bilinmektedir, zaferle sonuçlanan elli yedi sefere komutanlık yapmış, Müslüman toprakları genişlemiş ve Hristiyan krallıklar üzerindeki nezaret devam etmiştir. 1002 senesinde El-Mansur'un ölümünün ardından oğlu Abdülmelik, Halife II. Hişam'dan benzer yetkiler alarak babasının yerine geçmiştir. Böylece hilafet ile fiili devlet idaresi birbirinden ayrı biçimde sürdürülmeye devam etmiştir. 1007 yılındaki başarılı bir askeri harekattan sonra halifeden el-Muzaffer (Galib) lakabını almış, fakat bir yıldan kısa bir süre içerisinde ölmüştür. Bunu takip eden 1008-1031 yılları arasında ise Endülüs büyük zenginlik ve başarıların ardından kanlı bir iç savaşa sürüklenmiştir.⁵¹ Abdülmelik'in yerine geçen Abdurrahman sefahate düşkünlüğünden başka halife II. Hişam üzerindeki baskılarını daha da artırmış, halifeye onun ölümünden sonra kendisinin halifelik tahtına geçeceğini ve boşalan haciblik makamına da bizzat kendi oğlunu atayacağını ilan eden bir ferman imzalatmıştır. Bu gelişmeler Amiri ailesi içinde dahi bölünmelere yol açmış, sonuçta Emevî hanedanlığını harekete geçmeye zorlamış, Abdurrahman'ın seferde olduğu bir sıra ayaklanan muhalifler Medînetü'z-Zehrâ'yı basıp halife II. Hişam'ı indirdikten sonra yerine 'mehdi' lakaplı Muhammed b. Hişam'a biat emişler, ardından da Amiri ailesinin ikamet ettiği Medinetüzzahire'yi ele geçirip yeni halifenin izniyle burayı yağmalamışlardır.⁵²

⁵⁰ Özdemir, *Endülüs*, 83.

⁵¹ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 90.

⁵² Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 152.

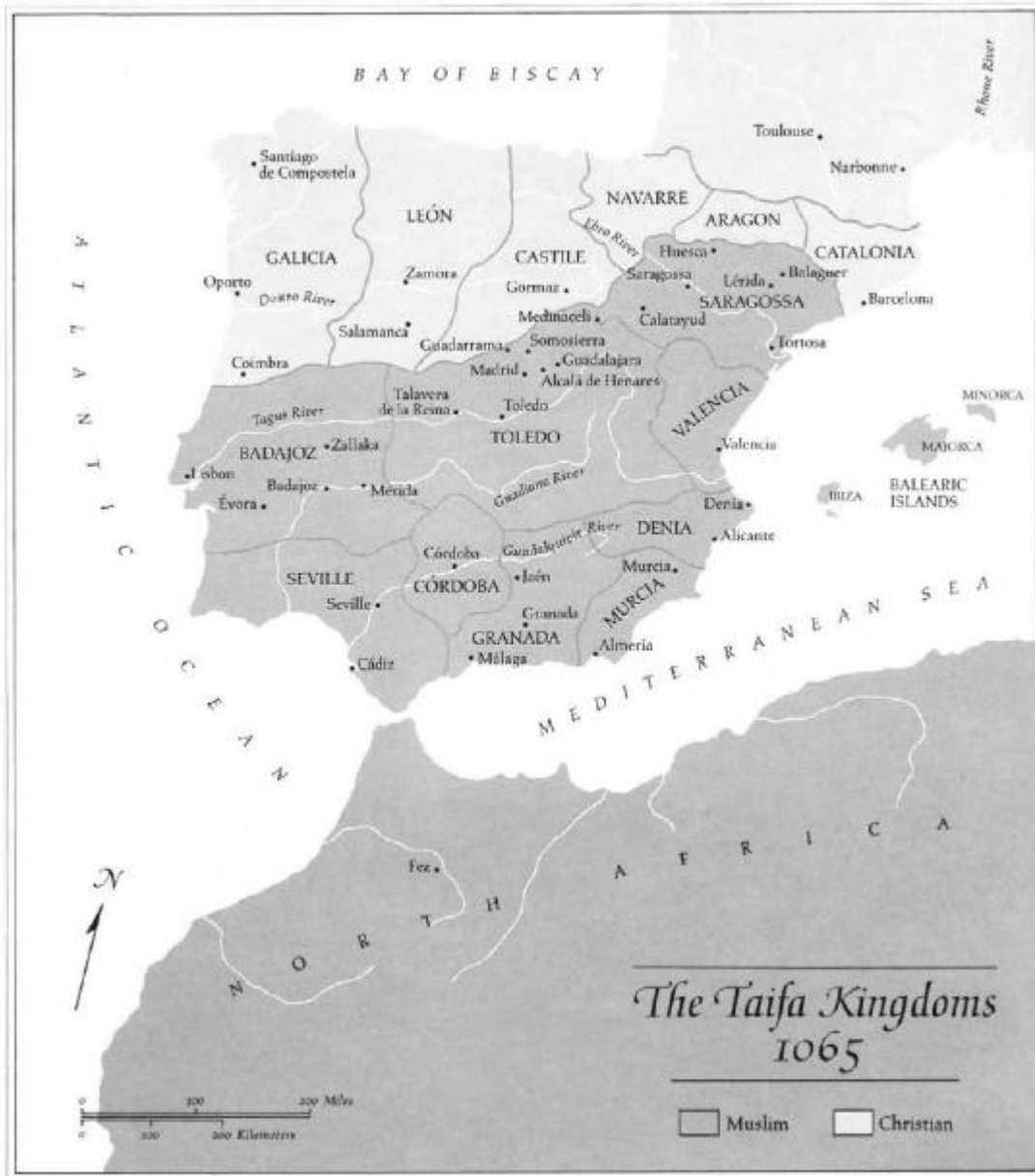
Amiriler döneminin sona ermesini takip eden dönemde Mehdi Muhammed'in zayıf idaresi neticesinde halk içindeki kesimler arasında devam eden anlaşmazlıklar artmış, muhalifler hapsedilmiş, ayaklanan muhalifler Kurtuba'yı ele geçirmiş, Mehdi Tuleytula'ya kaçmıştır.⁵³ Başlayan iç savaş döneminde ülkede düzeni sürdürebilecek bir merkezi otorite kalmamış, kimisi aylarla sayılabilecek onlarca kısa ömürlü hükümdarlıkların ortaya çıktığı ve kaybolduğu bu kargaşa döneminde halife makamına Emevî soyundan altı, yarı Berberi oldukları bilinen Hammudi ailesinden ise üç kişi oturmuştur. 1031'de Kurtuba'da toplanan ayanlar toplantısında halifeliğin ilga edildiği ve bir devlet şurasının kurulduğunu ilan edilmesiyle bu durum son bulmuştur. Bu tarihe kadar aşağı yukarı otuz şehrin bağımsız bir hükümdarı olmuştur. Bu durum söz konusu dönemin müluku't-tavaif (taifeler ya da küçük devletler) dönemi şeklinde adlandırılmasına yol açmıştır.⁵⁴

2.4.2 MÜLUKÜ'T-TAVAİF DÖNEMİ

Hilafet 1031 yılına kadar devam etse de Endülüs'ün siyasi birliği 1009 yılında çözülmeye başlamış, merkezi otorite kontrolü kaybeder kaybetmez yerel unsurlar kendi otoritelerini ilan etmiştir. Bu dönemin siyasi tarihi muğlak ve karmaşık olaylar yığındır. 'Müluku't-tavaif' tanımına giren gruplar, Berberiler, Sakâlibe (çoğunluğu ücretli asker ve devlet memuru olan Slavlar) ve Endülüslülerden müteşekkildir. Sonuncu grup Arap ve İber menşeli tüm Müslümanları kapsamaktadır ancak söz konusu dönem itibarıyla bu gruplar büyük ölçüde karışmış haldedir, öyle ki Araplar artık ayrı bir grup olarak görülmemektedir. Bölünmüş İspanya'nın bu yeni devletçikleri dahi kendi içinde bütünlükten yoksundur. Bu dönemde özellikle güney bölgelerinde hâkim olan Berberiler, Kurtuba ve İşbiliye'de Hammudiler, Gırnata'da Ziriler (1010-1090), İşbiliye'de Abbadiler (1023-1091), Sarakusta'da Hudiler (1040-1142), Kurtuba ve çevresinde Cehveriler (1031-1069), Tuleytula ve çevresinde Zünnuniler (1016-1085), bugünkü Portekiz'de Eftasiler (1022-1094) bu dönemin öne

⁵³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 154.

⁵⁴ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 91.

Şekil 4: Taife Devletleri Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXVI.

çıkan hanedanlıklarıdır.⁵⁵ Bu taifelerin en geniş sınırları **Şekil 4**'te görülmektedir. Sakâlibe unsurlar ise merkezi otoritenin çöküşüyle birlikte doğuya göç edip buradaki bazı sahil şehirlerini ele geçirmiştir. 'Müluku't-tavaif' dönemi tüm siyasi kargaşaya rağmen sanat ve edebiyat açısından bir rekabet ve üretkenliğe sahne olmuş, pek çok hükümdar imkanları ölçüsünde eski halife sarayının ihtişamını taklit etmeye

⁵⁵ Özdemir, *Endülüslü Müslümanları: Siyasi Tarih*, 169.

çalışmıştır. Bu dönemde İşbiliye sarayı İspanya'nın tartışmasız en ihtişamlı sarayıdır.⁵⁶ Endülüs'teki siyasi birliğin çözülmesi kuzeydeki Hristiyan prensler açısından bir fırsat olmuş, kendi aralarındaki çekişmelere rağmen kısa süre içinde Emevî halifesine vergi ödeyen prenslikler durumundan mülükü't-tavaiften vergi talep edecek hale gelmiştir. Hristiyan krallıkların en güçlüsü durumunda olan Leon ve Kastilya'nın kralı VI. Alfonso (1065-1109) nispeten güçlü İşbiliye'yi bile vergiye bağlamış, 1085 yılında Tuleytula'yı (Toledo) ele geçirmiştir. Bu olay Reconquista açısından da önemli bir referans olmuş zira bu tarihten sonra Tuleytula bir daha Müslümanların eline hiç geçmemiştir. Tuleytula'nın düşüşü ve kuzeyden artarak gelen tehdit İşbiliye hükümdarı el-Mu'temid'i yardım arayışına sevk etmiş, o da Kuzey Afrika'nın güçlü devleti Murabıtların hükümdarı Yusuf ibn Taşfin'e başvurmuştur. Yusuf 1086'da Batalyevs yakınında VI. Alfonso'yu hezimete uğratmış, ardından askerleriyle birlikte Afrika'ya dönse de süregelen tehdide istinaden tekrar İspanya'ya davet edildiğinde bu sefer kalıcı olacak şekilde kaybedilen İslam topraklarını tekrardan fethetme gayesiyle geri gelmiştir. Böyle İspanya'da Murabıtlar dönemi başlamıştır.

2.4.3 MURABITLAR DÖNEMİ

1090 yılının ilkbaharında Murabıt kuvvetleri ikinci kez Ceziretülhadra'ya ayak basmış, Gırnata'yı savaşımadan ele geçirmiş, 1091 martında Kurtuba'yı ve ardından İşbiliye'yi almıştır. Daha küçük bazı şehirlerin de onların idaresi altına girmesiyle güney İspanya Murabıt İmparatorluğu'yla birleşmiştir. 1094'te Batalyevs, 1102'de Belensiye, 1110'da Sarakusta'nın ele geçirilmesiyle kuzeye doğru bir genişleme olduysa da bu Berberi hanedanlığı gücünün zirvesinde uzun süre kalamamıştır.⁵⁷ Özellikle 1110'lu yıllardan itibaren Kastilya Krallığı yönetimdeki dağınıklığı gidermeye başlamış ve 1140'larda Turtuşe, Laride ve Fraga'yı topraklarına katmıştır. Aynı yıllarda yeni devletleşmeye başlayan Portekiz kontluğu Batı Endülüs topraklarına yayılma siyaseti doğrultusunda Üşbune'yi (Lizbon) ve hemen ardından Şenterin'i istila etmiştir. Endülüs topraklarına doğru en geniş yayılmayı genç Aragon

⁵⁶ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 97.

⁵⁷ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 105.

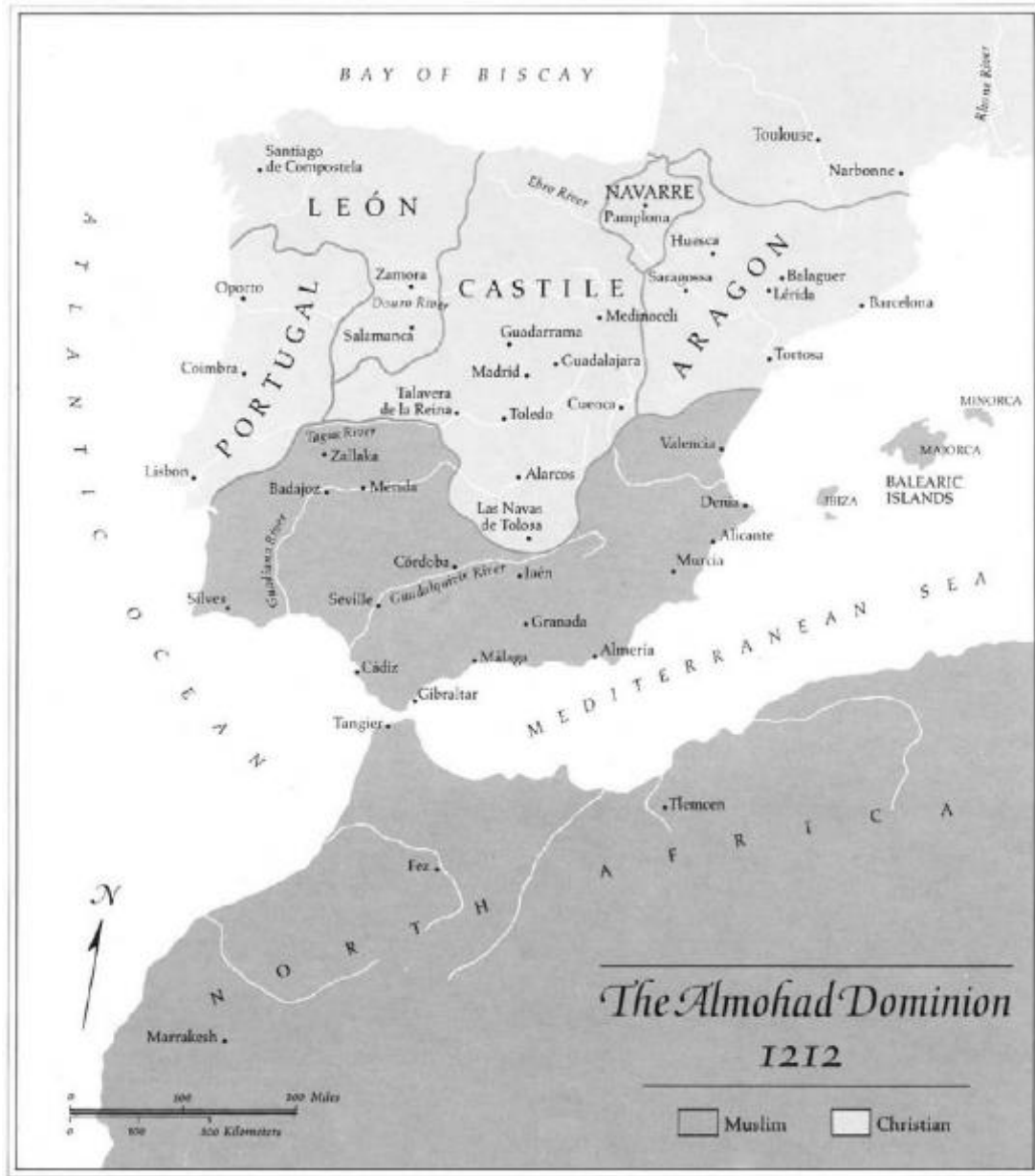
krallığı yapmış ve Sarakusta'yı hedef seçmiştir. Papa II. Gelasius'un Haçlı askerlerine günahlarının affolunacağı taahhüdünde bulunarak destek verdiği ve aralarında çok sayıda Kastilyalı, Katalonyalı ve Frank askerlerin yer aldığı bir Aragon ordusu 1118'de şehri ele geçirmiştir. Şehirdeki Müslümanlara önce birtakım haklar verildiyse de kısa bir süre sonra Müslüman halk şehirden çıkartılmıştır. Şehirde bundan sonraki Müslüman hücumlarına karşı 'Belchite' şövalye tarikatı kurulmuştur. Sarakusta'nın istilasını Tuleytula kadar önemlidir çünkü şehir yukarı sınır bölgesi için uzun yıllar bir set vazifesi görmüştür. Şehrin düşmesiyle güneye giden yol açılmış ve bu sayede Aragon kuvvetleri pek çok şehri istila ederek kuzey sınırını Ebro nehrinin güneyine indirmeyi başarmıştır. Murabıtların bu başarısızlıklarında Reconquista hareketinin bir Haçlı savaşına dönüşmesi ve bu sayede değişik ülkelerden savaşmak üzere gelen askerlerin payı büyüktür. Aynı zamanda Hristiyan krallıkların ele geçirdikleri yeni şehirleri hemen hızlı bir şekilde Frank topraklarından gelen Hristiyanlarla iskana tabi tutmaları da nüfus yapısını tamamen değiştirmelerini sağlamıştır.⁵⁸ Özetle Murabıtların iktidarı 1118 yılında Sarakusta'nın Aragon Kralı I. Alfonso tarafından ele geçirilmesiyle birlikte çöküşe geçmiş, halkın büyük bir kısmının itaatsizliği ile bu gidişat hızlanmıştır. 1144 ve 1145 yıllarında çıkan isyanlar ve ayaklanmalar neticesinde İspanya'da Murabıtlar dönemi sona ermiştir. Ardından İspanya'da karışıklık dönemi başlamış, bu yaklaşık 1170'te Endülüs'ün Muvahhid hakimiyeti altına girmesine kadar devam etmiştir.⁵⁹

2.4.4 MUVAHHİDLER DÖNEMİ

Muvahhidler de Murabıtlar gibi kuzeybatı Afrika'da ortaya çıkmış ve daha sonra Endülüs'ü kendi topraklarına katmış bir Berberi hanedanlığıdır. Muvahhid İmparatorluğu'nun kurucusu Abdülmü'min, Tunus ve Trablus'u ele geçirdikten sonra dikkatini İspanya'ya yöneltmiş, 1162 yılından itibaren geniş çaplı bir sefer hazırlığına girişmiştir. Ancak Abdülmü'min bu planı gerçekleştiremeden ölünce tahta geçen oğlu Ebu Yakub Yusuf bu planı uygulamamıştır. Endülüs'te bir direniş hareketinin başını

⁵⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 199.

⁵⁹ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 106.

Şekil 5: Muvahhidler Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXVII.

çeken İbn Merdeniş'in 1172 yılında ölümü sonrasında İşbiliye Muvahhidlere teslim edilmiştir. Bunu müteakip Muvahhidler kuzeye doğru ilerlemiş ve Tuleytula'yı kuşatmışlarsa da bu hareketin büyük zorluklar getirdiğini anlayarak kuşatmadan vazgeçmiştir.⁶⁰ Muvahhidlerin ulaştığı en geniş sınırlar **Şekil 5**'te görülmektedir.

⁶⁰ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 112.

Bu dönem Endülüs'te kültürel anlamda önemli bir canlılık yaşanmıştır. Kendisi de felsefeye ilgi duyan hükümdar Ebu Yakub Yusuf, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi büyük filozofları sarayına almış, Aristo'nun bazı felsefeye dair eserlerini Arapçaya çevirtmiştir. Kültürel anlamdaki bu canlılık şehirleşmeye de yansımış, Cebelitarık'ın bir şehir olarak yeniden inşası, İşbiliye Ulu Cami, İşbiliye surları ve pek çok saray ve bahçeler bu dönemin ortaya konan önemli eserleri olmuştur.⁶¹

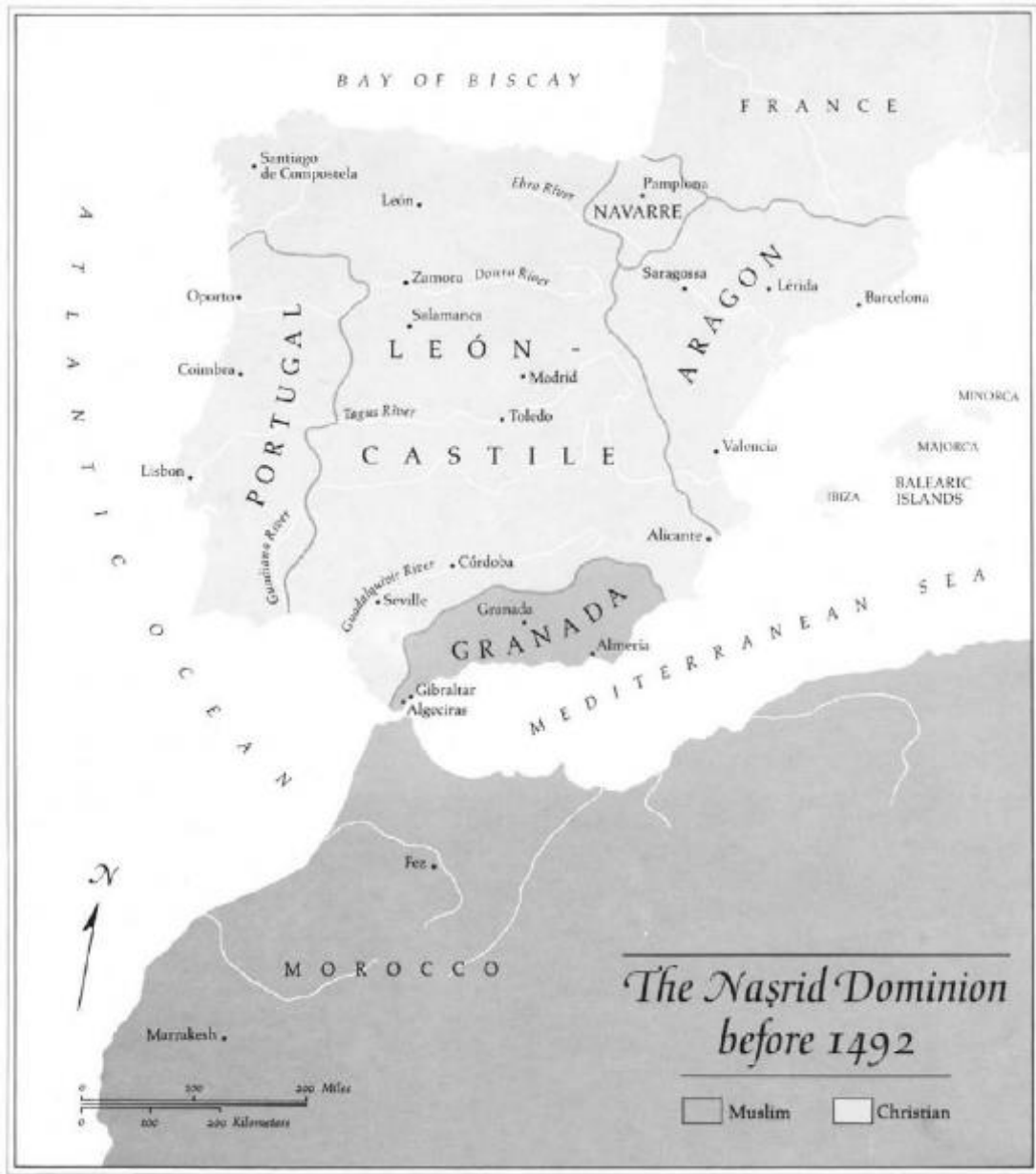
Ebu Yakub Yusuf'un oğlu ve halefi Ebu Yusuf el-Mansur kazandığı bazı başarılarla 1190 yılında Kastilya ve Leon krallarıyla beş yıllık bir anlaşma yapmıştır. Aynı yıl Portekiz'e düzenlediği harekatlar ile Endülüs'ün durumunu biraz olsun iyileştirmiş, 1195 yılında düzenlenen seferler ile ise Muvahhidler Alarcos (Erek)'de Kastilya kralı VIII. Alfonso'ya karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bununla birlikte Muvahhidler, Hristiyan İspanya ile Endülüs arasındaki güç dengesinde köklü bir değişiklik yapacak bir güce sahip olamamıştır. Dahası Reconquista'nın rahatça ilerlediğini düşündükleri bir sırada gelen bu başarısızlık Hristiyanları bir haçlı seferine itmiştir. 1212 yılında Leon, Kastilya, Navarre ve Aragon krallıklarının birleşmiş haçlı kuvvetleri İkab'ta Muvahhid kuvvetleriyle karşılaşmış, Muvahhidlerin uğradığı ağır yenilginin sonrasında İspanya'daki hakimiyetleri çöküş sürecine girmiştir. 1223'te ölen Muvahhidi halifesi arkasında hiç erkek evlat bırakmaması neticesinde ortaya çıkan taht kavgaları Endülüs'te Reconquista'ya karşı direnişi sona erdirmiştir. Hristiyanlar hem Kastilya hem Leon kralı olan III. Ferdinand önderliğinde 1231 senesinden beri süregelen bir dizi askeri sefer sayesinde sonunda Endülüs'ün kalbini ele geçirmiş, 1236'da Kurtuba, 1248'de İşbiliye Müslümanların elinden çıkmıştır. Bunu doğuya doğru düzenlenen temizleme maksatlı seferler izlemiş ve bu dönemin sonuna doğru İspanya'daki İslam hakimiyeti bir istisna dışında, Nasrîler hanedanlığı yönetimindeki Gırnata haricinde, tamamen ortadan kalkmıştır.⁶²

2.4.5 GİRNATA NASRÎLER DÖNEMİ

Nasrîler dönemine gelindiğinde tüm İber yarımadasında Müslümanların elinde kalan

⁶¹ Özdemir, *Endülüs*, 135.

⁶² Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 116.

Şekil 6: Nasriler Dönemi Sınırları

Kaynak: Jerrilynn Dodds (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), XXVIII.

son topraklar **Şekil 6'**da görülmektedir. Hanedanın kurucusu İbnü'l-Ahmer olarak da bilinen Muhammed bin Yusuf bin Nasr'dır. Başlangıçta kendisini Ceyyân hâkimi olarak tayin etmesine rağmen Kastilya Kralı III. Ferdinand döneminde Reconquista'nın hız kazanması ve özellikle 1245'te Ceyyân'ın kaybı İbnü'l-Ahmer'i güneye çekilmek ve 1235'te ele geçirdiği Gırnata'yı hükümetin merkezi yapmak durumunda bırakmıştır. Askeri kaynakların yetersizliği sebebiyle Kastilya kuvvetleri karşısında sonuna kadar dayanamayacağını anlayınca, diğer bazı emirler gibi

Ferdinand'a tâbi olmaya karar vermiştir. Müslüman olduğunun bilincinde olan bir devlet olan Gırnata Sultanlığı'nda İspanya'nın diğer bölgelerinden gelen muhacirler hoş karşılanmıştır. Arapça konuşulan tek dil olmuş ancak günümüze çok az bilgi ulaşmıştır. Devletin en parlak dönemi Elhamra Sarayı'nın en güzel kısımlarının inşa edildiği 1344-1396 yılları arası dönemdir. V. Muhammed'in iktidarı döneminde bastırılan sikke örneği **Şekil 7**'de görülebilir.

Şekil 7: Sikke Örneği, V. Muhammed (Nasriler) Dönemi
Kaynak: Yazar (Fitzwilliam Museum, Cambridge)

Ülke halkı genel olarak, verimli ziraatı, şehre özgü el sanatları ve ticareti sayesinde oldukça müreffeh bir şekilde yaşamıştır. Bununla birlikte yönetici aile üyeleri arasındaki çıkar çatışmaları etrafında şekillenen taht kavgaları, özellikle XIV. yüzyılın son on yılından başlayarak sık sık görülmeye başlanmıştır. Nasrî Sultanlığı'nın sona erme sebebi kendi iç zayıflığına bağlı olduğu kadar Hristiyanların gittikçe güçlenmesiyle de ilgilidir. Bu güç Kastilya ve Aragon Krallıkları'nın 1479'da birleşmesiyle daha da artmıştır. Bundan önce 1462 yılında Cebelitarık düşmüş, 1491 yılında Gırnata'ya karşı düzenlenen son sefer 1492 yılında şehrin teslim olmasıyla sonuçlanmıştır.⁶³

2.4.6 HRİSTİYAN YÖNETİMİNDE MÜSLÜMANLAR

Hristiyan hakimiyetinde eski topraklarında kalan Müslümanlar 'mudeccenler' (mudejares) olarak adlandırılmıştır. Müdeccenler, İslam devletlerindeki zimmi azınlıkların konumuna benzer bir konuma sahip olmuşlar, dinlerini, hukuklarını,

⁶³ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 157.

geleneklerini, ticaret ve mesleklerini sürdürme hususunda birtakım haklara sahip olmuştur. Sahip oldukları imtiyazlar karşılığında ise cizye ödemişlerdir. Müdeccenlerin pek çoğunun zenginliğine karşı Hristiyanların ekonomik sıkıntılarının olması sonraki dönemde Hristiyan yöneticilerde bir tavır değişikliğini getirmiş, halk arasında Müslümanlar aleyhine bir önyargı oluşmaya başlamış, İspanya'nın Ferdinand ve Isabella'nın ortak yönetiminde birleşmesiyle birlikte bu önyargı siyasette de etkisini hissettirir hale gelmiştir. 1492'de Yahudilerin ya vaftizi kabul etmeleri ya da İspanya'yı terk etmeleri hususunda bir tercih yapmalarını şart koşan bir ferman yayınlanmış, bunu 1499'da kardinal Ximenez de Cisneres'in Gırnata'yı ziyareti sonucunda İslami kitapların yakılması ve Müslümanların Hristiyanlaştırma faaliyetleri izlemiştir. Bu durum ertesi yıl başlayıp bir yıl sürecektir bir isyanla sonuçlanmıştır. Ceza olarak Gırnata Müslümanlarına 1502'de vaftiz veya sürgün tercihleri sunulmuş, pek çoğu temel inançlarından vazgeçmeden vaftizi seçmiştir. Bu şekilde gizlice ibadetlerini devam ettiren Müslümanlara kaynaklarda 'Moriskolar' denmiştir. 1525 ve 1526 senelerinde diğer bölgelerdeki Müslümanlara karşı da benzer kararlar alınmıştır. 1566 yılında Müslümanlar aleyhine yeni bir mevzuat düzenlenmiş, bu tarihten itibaren Moriskolar üzerindeki baskı artmıştır. 1569'da isyan eden bir grup, Osmanlı'nın Cezayir valisinden yardım almıştır. 1609 ve 1614 yılları arasında çıkarılan sürgün fermanları ile tahminen yarım milyon kişi Kuzey Afrika'ya göç etmiştir.⁶⁴

2.4.7 ENGİZİSYON MAHKEMELERİ

1526 fermanıyla gelen yasakları uygulamak adına Gırnata'da bir engizisyon mahkemesi kurulmuş, bunu, Aragon ve Belensiye'deki yeni mahkemelerin kuruluşu izlemiştir. Engizisyon mahkemeleri Katoliklikten ayrılan veya farklı düşünen kişi, grup ve mezhepleri cezalandırmak amacıyla XIII. yüzyılda Dominiken rahipleri tarafından Fransa'da kurulmuş, ardından diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. İspanya'da önce 1242'de sapkın bir cemaat olarak kabul edilen Albigensesler'e karşı Aragon bölgesinde, 1478 ve sonrasında ise Yahudi dönmeleri (conversos) takip etmek

⁶⁴ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 161.

amacıyla İşbiliye, Kurtuba, Ceyyan, Tuleytula ve Segovia'da engizisyon mahkemeleri kurulmuştur. Başında Katolik papazların bulunduğu bu tutuklanan kişiler veya cemaat üyeleri zindanlara kapatılmış, uzun süren yargılanma sonucunda kendilerine yönetilen suçu kabul ederlerse görece hafif, aksi halde en ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Suçlananların kendilerine sunulan domuz etini yememesi, çocuğuna Müslüman ismi vermesi, Arapça konuşması, evinde haç bulundurmaması gibi sebepler onun engizisyon mahkemesine sevk edilmesi için yeterli olmuştur. 1566-1567'de kraliyet ve kilisenin birlikte aldıkları yeni kararlarla moriskolar üzerindeki baskı daha da artmıştır. Moriskolar 1568'de Vaftiz ismi Hernando ve Valor olan Muhammed b. Ümeyye isimli gencin önderliğinde isyan başlatmış, isyan mahalline yakın noktalardaki Hristiyan askeri birlikleri kısa sürede imha edilmiş, isyan kısa zamanda bir bağımsızlık hareketine dönüşmüştür. Kral II. Filip Kurtuba'ya gelip Gırnata'ya yeni askeri birlikler göndermiştir. Bu birliklere isyancılara destek olmalarını önlemek amacıyla Gırnata halkını başka bölgelere sürmeleri emredilmiş, bu şekilde sürülen yaklaşık 80 bin Gırnatalı'nın çoğu yolda ve gittikleri yerlerde ölmüştür. Diğer taraftan isyancılar arasında çıkan ikilik sonucu isyanın lideri Muhammed b. Ümeyye öldürülmüş, isyancıların bir bölümü teslim olmuş, geri kalanı ya çarpışarak ölmüş veya esir alınmıştır. Böylece 1568-1570 arası süren bu isyan hareketi bu şekilde son bulmuştur. İspanya Krallığı Gırnata'dakine benzer bir isyanın Müslümanların yine yoğun olarak yaşadıkları Belensiye, Sarakusta, Aragon gibi diğer bölgelerde de yaşanmasından korktukları için Morisko meselesine kökten bir çözüm bulmak istemiş, bu maksatla 1609 senesinde çıkarılan bir kanunla bütün moriskoların ülke dışına sürülmeleri kararlaştırılmıştır. Sürgün moriskolar öncelikle Kuzey Afrika'ya veya Fransa'ya gitmeyi tercih etmiş, Fransa'ya gidenlerin büyük bir kısmı İtalya ve Venedik üzerinden Osmanlı topraklarına ulaşmıştır. 1609-1614 arası dönemde gerçekleştirilen bu sürgünde yarım milyon Müslümanın yerinden edildiği tahmin edilmektedir. Sürülen halkın aynı zamanda ticaret ve zanaat erbabı olması sebebiyle İspanya ekonomisi ziraat ve sanayi alanında telafisi güç bir iş kaybı yaşamış

ancak İspanya'nın Hristiyan olmayan tüm unsurlardan arındırılması gayesi de hasıl olmuştur.⁶⁵

2.4.8 OSMANLI YARDIMLARI

Osmanlı'nın Endülüs Müslümanlarıyla ilk irtibatı hakkında 1477 tarihinde Fatih Sultan Mehmed'e bir elçi gönderilip Gırnata halkının içinde bulunduğu zor durum anlatılmaya çalışılmış ve yardım istendiği ifade edilmektedir. 1487'de son Gırnata sultanı XII. Muhammed o zamanki Osmanlı padişahı II. Bayezid'e bir elçi ve mektup göndererek Kastilya Krallığı'na karşı yardım talep etmiş ancak II. Bayezid bu esnada hem kendisine karşı mücadele veren kardeşi Cem ile, hem de Memlükler ile ilgilendiğinden büyük çaplı bir askeri yardımda bulunulamamıştır. Endülüs-Osmanlı münasebetleri Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yeni bir boyut kazanmış, bu doğrultuda Barbaros Hayreddin Paşa 1543'te Endülüs Müslümanlarını kurtarma maksatlı Akdeniz'e gönderilmiştir. Barbaros bu tarihten önce de Akdeniz'de faaliyetlerde bulunmuş ve 70.000 civarında Endülüslüyü Kuzey Afrika'ya özellikle Cezayir'e taşımıştır. Yine aynı dönemde Turgut, Piyale ve Salih reis gibi Osmanlı denizcileri İspanya kıyılarına pek çok sefer düzenlemiş ve çok sayıda Endülüslüyü Kuzey Afrika'ya taşımıştır. Osmanlı-Endülüs ilişkilerinin güçlendiğini gören İspanyol idareciler bunu bir tehlike olarak görmüş ve Osmanlılarla iletişim kurduğundan şüphelenilen kişi ya da grupları engizisyon mahkemelerine sevk etmiştir. Bu hareketler 1568 Gırnata Müslümanlarının isyanına sebep olmuştur. Bu isyan esnasında Osmanlı'nın başında bulunan II. Selim'den yardım talebinde bulunulmuş ancak II. Selim o esnada Kıbrıs'ın fethiyle ilgilendiğinden daha sonra gerekli yardımı yapacağını bildirmiş ve Kılıç Ali Paşa'yı Endülüslere destek olmak üzere göndermiştir. Kılıç Ali Paşa İspanya kıyılarına doğru güçlü bir donanma sevk etmiş ancak şiddetli fırtına sebebiyle Meriye önlerinde donanma dağılmıştır. Paşa ertesi sene Endülüslülere 100 kadar asker ve bol miktarda silah göndermiştir.⁶⁶ Fransa elçisi Forcofou'ya ait 6 Ocak 1569 tarihli bir mektupta verilen bilgiye göre Gırnata isyanının

⁶⁵ Özdemir, *Endülüs*, 171.

⁶⁶ Özdemir, *Endülüs*, 179.

lideri olan Muhammed b. Ümeyye'nin yanında 500 civarında Türk bulunmaktadır.⁶⁷ 1568-1571 isyanı, Endülüs Müslümanları ve özellikle Gırnatalılar için acı sonuçlar doğurmuş ancak üç sene boyunca İspanya Krallığı'nı meşgul etmesi 1570'te Kıbrıs, 1574'te ise Tunus'un zapt edilmesi için Osmanlı Devleti açısından büyük bir fayda oluşturmuştur. Bu sebeptendir ki Endülüs Müslümanları yani Moriskolar Osmanlıların 'beşinci kolu' olarak görülmüştür. İspanya Krallığı, Osmanlı'nın başında I. Ahmed (1603-1617) bulunduğu dönemde 1609'da Endülüs Müslümanlarını İspanya'dan sürme kararı almış ancak bu dönemde Osmanlı devleti Avusturya ve İran seferleriyle meşgul olduğundan ve donanması eski gücünde olmadığından ancak Fas, İngiltere, Fransa krallarına ve Venedik Doçuna elçiler göndererek ülkelerine göçen Müslümanların Osmanlı topraklarına geçmelerine yardımcı olmalarını istenmiştir.⁶⁸ Bu sayede pek çok Endülüslü Osmanlı şehirlerine yerleşmiş, I. Ahmed İstanbul'a gelen Moriskoları Galata semtine yerleştirmiş burada bulunan Galata Cami bundan sonra Arap Cami diye anılır olmuştur. Padişah Kuzey Afrika'daki Türk idarecilere gönderdiği fermanlarda ülkelere sığınan Moriskoların beş sene vergiden muaf tutulmalarını, çocuklarının parasız okutulmalarını, kendilerine maddi imkanlarda bulunulmasını istemiştir. Aynı zamanda Sultan Ahmed Cami'nin vakıf gelirlerinin bir kısmı onlara yardım için ayrılmıştır.

⁶⁷ Chakib Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı: 1492-1614* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 63.

⁶⁸ Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı: 1492-1614*, Ek 7.

3 ERKEN İSLAM VE ENDÜLÜS SANATI

Erken İslam sanatının başlangıcı genellikle Hz. Peygamber'in 632 yılındaki vefatını izleyen döneme tarihlenir. Asya ve Kuzey Afrika'ya yönelen çok geniş çaplı fetihlerin olduğu bu dönem için sanatsal olarak kendini ifade etmek adına özel bir gayret ya da buna ayıracak zaman olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemden hiçbir önemli yapı ya da obje günümüze ulaşmamıştır. İslam sanatının ilk güçlü örnekleri için Emevî hanedanlığı dönemini beklemek gerekmiştir. Kudüs'te hala ayakta olan Kubbetü's-Sahra bu açıdan bu yeni sanatın özgüvenini simgeleyen ilk anıt yapıdır (bkz. Şekil 8).

Şekil 8: Kubbetü's-Sahra

Kaynak: Marcus Milwright, *The Dome of the Rock and Its Umayyad Mosaic Inscriptions* (Edinburgh University Press, 2016), 1.

İdari anlamda halifelğin terk edilip yerini hanedanlığın aldığı Emevî döneminde pek çok büyük mimari proje için hem mali kaynak hem de bunun için istek mevcuttur. İmparatorluğun başkenti olan Şam'da inşa edilen Ulu Cami bu erken dönemin en karakteristik başyapıtlarındandır (bkz. **Şekil 9**).

Şekil 9: Şam Emevî Ulu Camii

Kaynak: Markus Hattstein - Peter Delius (ed.), *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Literatür, 2007), 67.

Söz konusu caminin inşasında 'litürji' olarak adlandırılan ve kökleri antik Yunan, Roma ve Bizans dönemine uzanan bir tür gönüllü-zorunlu yükümlülük veyahut kamu hizmeti sistemi işletilmiştir. Yukarı Mısır'da bulunan ve günümüze ulaşmış bir papirüste bu sistemin 8. yy. İslam imparatorluğunda nasıl çalıştığı, bir valinin Şam Ulu Camisi'nin yapımı için belli sayıda işçiyi nasıl gönderdiği ve masraflarını karşıladığı anlatılmaktadır. Bu yeni devlet, Greko-Romen kültürün ağırlıkta olduğu eski Bizans toprakları, Mısır, Kuzey Afrika gibi bölgeler ile Arabistan, Asur, Babil, İran ve Mezopotamya toprakları gibi Yakın Doğu kültürlerine ev sahipliği yapmış bir coğrafya üzerinde yükselmiştir ve bu açıdan son derece özgün bir yere sahiptir. Bunun sonucu olarak pek çok sanatsal üretimde bahsi geçen farklı kültür ve üslupların

kaynaştığı eserler ortaya konulmuştur.⁶⁹ Hillenbrand'a göre erken dönem İslam sanatını üç ana karakteristik üzerinden tanımlamak mümkündür; eklektik, deneysel ve propagandacı. Eklektizm kendisini yukarıda bahsi geçen Roma, Bizans, Kıpti Mısır ve Ermeni unsurlar ile Emevîlerin ilerleyen yıllarda giderek daha fazla etkisi altına girdiği Mezopotamya, Sasani İran, Orta Asya ve Hindistan gibi doğu menşeli etkilerin kaynaşmasında bulmuştur. Deneysellik vasfı, imparatorluğun güçlü ve zengin kaynakları sayesinde özellikle Suriye merkezli olarak hızla girilen pek çok projede farklı kültürel ve etnik kökenden pek çok işçi ve ustanın birlikte çalıştığı, birbirinden öğrendiği ve birbiriyle rekabet ettiği bir ortamın doğmasına paralel olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki klasik sanatın kontrol düsturu yerini kısa zamanda cesur deneylere bırakmıştır. Bunu Antik ve Orta Çağ'dan kalma en geniş duvar mozaikçi çalışmasının Roma ya da Bizans İmparatorluğu'nda değil de Emevî Suriye'sinde üretilmiş olmasında da görmek mümkündür. Akdeniz dünyasının diğer bölgelerindeki sanatçılar ile karşılaştırıldığında Emevî sanatçıların çok daha az çekingen olduğunu söylemek mümkündür. Bu görece serbest, cesur ve dikbaşlı orijinalliğinin yanı sıra Emevî sanatının, belki de günümüze ulaşabilmiş tüm önemli yapılarının hükümdarların hamiliğinde inşa edilmiş olması nedeniyle, tutarlı bir siyasi ve propagandacı tarafı olduğunu da belirtmek gerekir. Kubbetü's-Sahra'da ya da geç dönem Emevî sikkelerinde görüldüğü üzere Hristiyan ilahiyatına karşı bir cevap niteliğinde tevhit inancını savunan ifadeler, Mıṣatta'nın planında halifenin rakipsiz üstünlüğüne vurgu, ya da Kasrū'l-Hayr el-Garbi'nin yer mozaiklerinde doğu ve batıda Emevî hükümlerinin betimlenmesi bu siyasi ve dini içerikli mesajlara örnek olarak gösterilebilir. Her ne kadar figüratif heykeller ve duvar mozaikleri gibi bazı sanatsal alanlar sonraki İslam sanatçıları fazla etkilememiş ve dolayısıyla önemli bir ilerleme ile karşılaşmamış da olsa özellikle bazı temel cami ve saray tiplerini oluşturan geometrik, bitkisel ve epigrafik yüzey süslemesinin ön planda olduğu, daha da önemlisi farklı ve yeni bir tarzın son derece değişik unsurların kaynaşması ile

⁶⁹ Robert Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture, The Shakespeare First Folios: A Descriptive Catalogue* (London: Thames and Hudson, 1999), 11-14.

meydana getirebileceğini göstermesi itibariyle Emevî dönemi İslam sanatının sonraki yıllarda gelişmesini belirleyen kritik bir dönem olmuştur.⁷⁰

Hillenbrand'a göre İslam'ın batı toprakları, Mağrip, doğunun aksine bilimsel, kültürel ve ekonomik faaliyetlerde doğuya göre çok daha kısıtlı ve sınırlı bir üretim yapabilmiştir. Bunun bir istisnası Müslüman İspanya'dır. Ancak sürekli olarak komşu Hristiyan güçlerin baskısı altında kalan, zamanla küçülen Endülüs hiçbir zaman doğu İslam vilayetlerinin özgüvenine sahip olamamıştır. Doğudaki Emevî hanedanlığının Abbasiler tarafından yıkılmasının ardından buradan kaçmayı başaran bir Emevî prensi tarafından kurulan Endülüs Emevî hanedanlığını anlamak için Suriye Emevîlerine bakmak gerekir çünkü batı Emevîlerinin sanatsal üretiminin önemli bir kısmı doğuda köptukları yurtlarına duyulan özlemin ve burada kaybolan ihtişama duydukları hayranlığın ve bunların hatırasının etkisi altında gelişmiştir. Hillenbrand, geçmişe duyulan bu bağlılığın ve Abbasilere duyulan öfkenin Endülüs'te bir tür gelenekçilik ve hatta kısıtlayıcı bir zihinsel bağlılık doğurduğunu söyler. Bu yüzden Endülüs Emevîleri pek çok klasik Abbasi sanatı yerine dokuma ve fildişi işlemeciliği gibi sanatlara yönelmiştir. Dolayısıyla Anadolu'da Selçuklu sanatından Osmanlı sanatına geçişte Bizans kültürünün etkisi ya da doğu İslam dünyasında Çin ve İran sanatları ile yapılan verimli alışveriş gibi dış unsurlar ile etkileşimlere Endülüs'te rastlanmadığı iddia edilmiştir. İslami fikir ve motiflere Orta Çağ ve sonrası dönemdeki Hristiyan İspanya'nın egemenliği altındaki topraklarda rastlansa da Hillenbrand, tersi yönde Müslüman İspanya üzerinde bir Hristiyan etkisinden bahsetmenin pek olası olmadığını belirtir.⁷¹ Benzer şekilde yarımadaya çıkan Müslümanların karşılarında Filistin'dekiler kadar etkileyici Hristiyan eserler bulamadıkları, kültürel olarak çok zengin olmayan bu toprakların İslam sanatının kendine özgü bir yol tutabilmesi adına uygun bir zemin sağladığı ifade edilmiştir.⁷² Batı İslam mimarisinin en üst düzeye ulaştığı yer Kurtuba'dır. Medeni hayatın konforunu temin etmek açısından evlerde

⁷⁰ Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture*, 34-37.

⁷¹ Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture*, 167-174.

⁷² Selçuk Mülayim, "Endülüs Sanatı", *Endülüs'ten İspanya'ya*, kitap editörü Beşir Ayvazoğlu, 97-107, 189 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 97-107.

sıcak ve soğuk suyun aktığı, gece sokakları aydınlatılan, pek çok etnik ve dini kökenden insanın bir arada uyum içinde yaşadığı Kurtuba'nın Avrupa'da eşi benzeri yoktur. Özellikle Kurtuba Ulu Camii (bkz. **Şekil 10**) yüz yıllar boyunca sürecekle kendi özel mimari ve süsleme sözlüğünü oluşturmuş, aynı zamanda Abbasi hilafetine karşı bir meydan okumayı temsil etmiştir.⁷³

Şekil 10: Kurtuba Ulu Camii

Kaynak: Henri Stierlin, *Cordoue La Grande Mosque et l'Espagne mozarabe* (Paris: Impr. nationale, 2012), 42-43.

Her İslam şehrinin bir camisi vardır ancak Kurtuba Ulu Camii, I. Abdurrahman'ın Endülüs'e gelişinden 30 yıl, İslam fetihlerinden ise 74 yıl sonrasına, 785 senesine kadar kurulamamıştır. Bu süre zarfında Müslüman ahali yerel Hristiyan Vizigotlar ile San Vicente Bazilikası'nı paylaşmak üzere anlaşmıştır. Zamanla hızla artan Müslüman nüfus neticesinde Abdurrahman tüm mabedi Hristiyanlardan satın almıştır. Burada inşa edilen camide önceki yapılarda mevcut olan Roma ve Vizigot sütun ve başlıklar yeniden kullanılmıştır. Bu uygulamanın öncülünü I. Abdurrahman'ın büyük amcası olan I. Velid tarafından inşa ettirilen Şam Ulu Camii'nde kullanılan Bizans sütun ve

⁷³ Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture*, 167-174.

sütun başlıkları özelinde de görmek mümkündür. Bundan başka Kurtuba Ulu Camii'nin en dikkate değer özelliği kırmızı-beyaz renkli kemerlere sahip iki katlı revaklarıdır (bkz. Şekil 11).

Şekil 11: Kurtuba Ulu Camii, İki Katlı Kemerler

Kaynak: Henri Stierlin, *Cordoue La Grande Mosquee et l'Espagne mozarabe* (Paris: Impr. nationale, 2012), 82-83

Bu bir nevi sütun ormanı üzerinde yükselen kemerler sayesinde yapının toplam yüksekliğini arttırmak ve kentsel doku içinde öne çıkmasını sağlamak mümkün olmuştur. Farklı renkli taşların kemerlerde kullanımını Suriye Emevî eserlerinde de görmek mümkündür ancak Endülüs Emevî yapıtlar 'at nalı' tabir edilen formlarıyla doğudaki benzerlerinden ayrılmıştır. Vizigot kiliselerinden uyarlanan bu yerel mimari özellik zamanla Endülüs mimarisinin karakteristik bir özelliği haline gelmiş ve 10. yy.'dan itibaren inşa edilen kiliselerde de taklit edilmeye başlanmıştır. Yerleşim düzeni, iki katlı revaklar ve de devşirme malzeme kullanımı ile Endülüs Emevîleri anavatanları olan Suriye ile kültürel ve tarihsel bağlarını sürekli canlı tutmuştur. Bunun neticesinde, inşasından sonraki 150 yıl içinde gerçekleşen üç genişlemede de Kurtuba Ulu Camii'nde bahsi geçen Emevîler'e has özgün tarz muhafaza edilmiştir. Söz konusu tarzın ve geleneğin korunmasında o denli titiz davranılmıştır ki II. Hakem döneminde Kurtuba Ulu Camii'nde yapılan bir genişletmede işleminde daha önceden

yapılmış Roma tarzı dört sütun başlığı özenle korunmuş, aslına son derece sadık kalınarak imal edilen bu taklit başlıkların daha sonradan hakiki birer Roma eseri olduğu düşünülmüştür. Cam mozaik süslemelerde de Doğu Romalı ustaların zanaatından faydalanılmış olmakla birlikte Endülüs'e has bir üslup geliştirilmiş, hünkâr mahfilindeki altın, kırmızı ve mavi cam mozaik süslemeler emsalsiz bir örnek teşkil etmiştir. Endülüs Emevî hanedanının karakteristik bir unsuru haline gelen ve Roma'ya öykünen bu süsleme tarzının en iyi örneğini Medînetü'z-Zehrâ'da görmek mümkündür. Kurtuba ile birlikte ortak bir başkent olarak işlev gören Medînetü'z-Zehrâ'nın inşaatı çok kapsamlı olmuş, bunun için Roma döneminden beri atıl olan eski mermer ocakları yeniden faaliyete geçirilmiş, buna ek olarak Tunus ve Doğu Roma da dahil olmak üzere Akdeniz'deki pek çok kaynaktan mermer temin edilmiştir. Sütunlar, sütun başlıkları ve duvar süslemeleri devşirme malzeme yerine sıfırdan imal edilmiş, bu sayede geç dönem antik Korint tarzından esinlenen ancak daha soyut süslemeli ve derin oyulmuş, Emevî tarzı bir sütun başlığı geliştirilmiştir. Her biri saraya ait atölyelerde, üzerlerinde halifenin ismi ve unvanları kazınmış şekilde üretilen bu sütun başlarının bu sayede izini sürmek mümkün olmuş, bunların pek çoğunun Medînetü'z-Zehrâ'nın bir harabeye dönmesinden sonraki yıllarda İşbiliye'deki Alkazar Sarayı'nda ya da buradan yüzlerce kilometre uzaklıktaki Fas'taki anıt eserlerde tekrar kullanıldığı tespit edilmiştir.⁷⁴

Endülüs'ün ününü yaymada önemli bir unsur lüks tüketim mallarının üretimi ve bunları meydana getiren zanaatların saray tarafından himayesi olmuştur. Medînetü'z-Zehrâ'da fildişi eşyalar ve ipek dokuma imal eden atölyeler vardır. Özellikle ipek böcekçiliği İspanya'ya Müslümanlar tarafından getirilmiştir. Üretilen lüks ipek ürünler üzerlerinde ilgili hükümdarların adları ve unvanlarını gösteren ibareler ile birlikte devletin gücünün birer sembolü olarak farklı seçkin alıcılara gönderilmiştir. Dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Endülüs'te devlet eliyle kurulup desteklenen endüstriyel seviyede bir ipek üretimi olduğunu söylemek mümkündür. Bu lüks ipek ürünlerin bir kısmının da bizzat kullanıcısı olan zengin

⁷⁴ Mariam Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain* (London: V&A Publishing, 2010), 25.

hanımların taktığı pek çok mücevher ve takının ise tasarım ve süsleme açısından Roma ve Bizans takılarına büyük benzerlik gösterdiği ifade edilmiştir. Yukarıda bahsedilen fildişinden üretilmiş eşyalar arasında ise 960 yıllarına tarihlenen iki mücevher kutusunu özellikle belirtmek gerekir. Üzeri bitki ve çiçek motifleri ile bezeli olan ve V&A koleksiyonunda yer alan bu eşyalar erken dönem İslam eserleri arasında bugüne dek ulaşabilmiş en iyi korunmuş eserlerdendir. Üzerlerindeki yazılardan her iki kutunun da Abdurrahman'ın aynı kızı için yapıldığı çıkarımına ulaşmak mümkündür. Benzer şekilde II. Hakem için yapılmış parfüm kutusu olarak kullanılan silindir formlu fildişi kaplar (*pyxis*) da bulunmuştur (bkz. **Şekil 12**).

Şekil 12: Fildişi Silindirik Kutu (*pyxis*)

Kaynak: V&A, Victoria & Albert Museum. "Pyxis". Erişim 10 Ocak 2024.
<https://collections.vam.ac.uk/item/O76682/pyxis-unknown/>

III. Abdurrahman ile başlayan halifelik döneminden evvel Endülüs'te geniş çaplı bir fildişi oymacılığı endüstrisi olduğuna dair herhangi bir bulgu yoktur. Emevîler'in özellikle Kuzey Afrika'da bulunan ve kendilerine tâbi olan Berberi hükümdarlar tarafından hediye ya da haraç maksatlı temin edilen fildişi malzemelerin bolluğu neticesinde böyle bir sanayiye kurmaya teşvik edildikleri söylenebilir. Üretilen fildişi

eşyalar diplomatik hediye olarak farklı bölgelere gönderilmiştir, misal Bizans İstanbul'una ait benzer eserlerde Endülüs tasarımlarının yansımalarını görmek mümkündür. Medînetü'z-Zehrâ'daki kazılarda bulunan gümüş parfüm şişeleri ebat olarak söz konusu fildişi kutuların içine sorunsuz sığmaktadır. Bu kutuların üzerindeki insan ve hayvan betimlemeleri ile birlikte takip eden yıllarda gerek fildişi süslemelerinde gerekse tekstil ürünlerinde figüratif motifler yaygınlaşmıştır. Bu fildişi eşyalar ile birlikte günümüze pek az örneği ulaşan dokuma ve el yazmalarından o dönemde yaşayan ve bu eşyalara sahip olabilecek ayrıcalıktaki insanların görsel tasvirlerine ulaşmak mümkün olmuştur.⁷⁵

Hilafetin ve Kurtuba merkezli Emevî devletinin çöküşünü takip eden iç savaş ve bunun neticesinde ortaya çıkan müluku't-tavaif dönemi her ne kadar bir kargaşa dönemini temsil etse de ortaya çıkan irili ufaklı emirlikler arasındaki kıyasıya rekabet kültür ve sanat açısından Endülüs'te bir canlanma ve gelişme dönemi olmuştur. Sarakusta'da Hudiler tarafından inşa edilen Caferiye Sarayı bu döneme ait eşsiz bir örnektir (bkz. **Şekil 13**).

Cephe hattında dışarıdan bir kale olan bu yapı mimari unsurları gizleyen zarif sıva süslemeleri ile içeriden bir saray görünümündedir. Kurtuba Ulu Camii ile başlayan birbiriyle kesişen dilimli kemer tasarımı ve avlu ile birlikte taht odasında kullanılan alçı/stuko ile adeta eserin bir yapı olduğu gerçeğini gizleyen genel iç süsleme tarzı Caferiye ile birlikte Elhamra'ya kadar uzanacak bir süreçte gelişmeye devam edecektir. Hristiyan devletlerin ilerlemesi ve toprak kazanımlarının arttığı bu dönemde ele geçirilen pek çok dokuma ve tekstil kilise ayinlerine uygun olarak yeniden kullanıma sokulmuş, benzer şekilde kıymetli metal ve fildişinden imal edilmiş eşyalar yine kilise ve katedrallerde dini maksatlı kullanılmak üzere saklanmıştır, böylece bu eşyaların bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Taife devletlerinin yerini alan Kuzey Afrika merkezli Berberi hanedanları Murâbıtlar ve onların ardından gelen Muvahhidler dönemi kimi kaynaklarda iddia edildiğinin aksine kaba saba Berberilerin sofistike Endülüs sanatı karşısında aciz kaldığı bir

⁷⁵ Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain*, 28.

Şekil 13: Caferiye Sarayı

Kaynak: Markus Hattstein - Peter Delius (ed.), *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Literatür, 2007), 236.

dönem olmamış, aksine Fas ile Endülüs topraklarının tek bir yönetim altında birleştiği bu yaklaşık 150 yıllık dönemde bölgede ticaret ve refah artmış, çeşitli sanatsal üslup, form, teknik ve malzeme Kuzey Afrika ile İspanya arasında sürekli değiş tokuş edilmiştir. Bununla birlikte Murabîtların yerini alan Muvahhidlerin iktidarında kendilerine rakip gördükleri öncülleri tarafından yapılan pek çok sanat eseri ya yok edildiği ya da yeni hanedanın benimsediği şekle dönüştürüldüğü için özellikle Murabîtlar dönemine ait pek az eser kalmıştır. Bunlardan biri Murâbıtların ikinci hükümdarı olan Ali b. Yusuf döneminde yaptırılan bir ahşap minberdir. II. Hakem döneminde Kurtuba Ulu Camii için yaptırılan minber örnek alınarak yaptırılmış ve Marakeş'teki Kutubiyye Camii'ne yerleştirilmiştir. Minber üzerindeki oymalardaki üslup Kurtuba fildişi işlerine benzer özelliktedir. Murâbıtlar döneminde Akdeniz kıyısındaki pek çok şehir belirli zanaatlarda ustalaşmış ve ün salmıştır. Bunlardan Mâleka lüster tekniğiyle üretilen seramik işlerinde, Şâtibe kâğıt yapımında, Belensiye kaligrafisi ve Kur'an el yazmalarında, özellikle Ali b. Yusuf'un hükümdarlığı döneminde Meriye ise ipek dokumacılığında öne çıkmıştır. Özellikle aslan, grifon, kartal ve tavuskuşu figürleriyle süslenmiş ipeklerin imalatı için Meriye'de binlerce

dokuma tezgâhı olduğundan bahsedilmektedir. Murabîtları devirerek yerine geçen Muvahhidler geniş çaplı imar faaliyetlerinde bulunmuş, özellikle yüksek, köşeli formlu gösterişli minareleri onların mimari tarzlarının karakteristik bir unsuru haline gelmiştir. Buna örnek olarak İşbiliye’de inşa edilen ve sonraki yıllarda gerçekleşecek Hristiyan fetihlerinden sonra da şehrin sembolü olarak kalmaya devam edecek, 70 metre yüksekliğindeki Melviye (Giralda) isimli minare gösterilebilir. Şehir X. Alfonso’nun eline geçene kadar müezzinler minarenin ezan okunan üst kısmına içeriye inşa edilmiş bir rampadan katır sırtında çıkmaktaydı. Minarenin dış cephesinde ‘sebka’ olarak adlandırılan üst üste binmiş ve birbirini tekrar eden baklava dizilimli kemerlerden oluşan motif Muvahhid mimarisinin bir keşfidir ve daha sonraki yıllarda Nasrîler döneminde Elhamra’daki süslemelerde üç boyut etkisi yaratan uygulamaya öncülük edecektir.⁷⁶

Muvahhidlerin 1212’de Haçlı ordusuna karşı aldığı ağır yenilgi hem hanedanlığın hem de İber yarımadasındaki Müslüman hakimiyetinin sonunu getirmiştir. Takip eden yıllarda Endülüs şehirleri peşi sıra Hristiyan krallıkların hakimiyetine girmiş, İslam topraklarının hızla küçüldüğü bu dönemde sadece bir Müslüman devlet her şeye rağmen varlığını tesis edebilmiş ve İspanya’daki yegâne İslam unsuru olarak hayatta kalmayı başarabilmiştir. Muhammed b. Nasr 1238’de parçalanma arifesindeki Muvahhid hanedanlığına karşı başkaldırmış ve Gırnata merkezli devletini ilan etmiştir. Nasrîlerin 1246 yılında Kastilya Krallığı’nı hamileri olarak kabul etmesi ile birlikte 500 yılı aşkın bir zaman diliminde ilk defa bir Müslüman emir vasal konumunu kabullenmiştir. Bununla birlikte Muhammed’i takip eden hükümdarların da izledikleri hünerli siyasetle Müslümanlar 250 yıl daha İspanya’da kendilerine ait bir devlete sahip olabilmıştır. Gırnata’nın Müslümanlar açısından bu son kale konumu onun sanatsal üretimine de yansımıştır. İslam, Nasrîlerin kimliklerinin en önemli bileşeni olmuş, o zaman dek süregelen genel Endülüs tarzından farklı olarak Müslüman vurgusu en temel unsur haline gelmiş, bunun neticesinde Nasrîler sanatlarında insan ve hayvan figürlerini pek fazla yer vermemiştir. Daha önce de

⁷⁶ Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain*, 41.

Şekil 14: Elhamra Sarayı

Kaynak: Jonathan Bloom, *Architecture of the Islamic West North Africa and the Iberian Peninsula, 700–1800* (New Haven: Yale University Press, 2020), 151.

belirtildiği üzere, Muvahhidlerin Nasrî sanatı üzerinde çok önemli bir etkisi olmuştur. Elhamra'dan daha önce Gırnata'da Nasrîler'in ilk inşa ettiği ve *Reconquista* sonrasında Cuarto Real de Santo Domingo ismini alacak olan sarayın tuğla duvarlarının alt kısmında kullanılan mozaik panolar ile üst kısımlardaki oyma sıva işleri ve üzerleri yazılı ahşap frizeler muhtemelen Muvahhidler zamanında standart bir uygulama haline gelmiştir. Tüm Nasrî sanatı içerisinde Elhamra'nın özel bir yeri vardır (bkz. **Şekil 14**). Muhammed b. Nasr'ın Gırnata'yı başkent olarak belirlemesiyle birlikte şehrin iç kalesi genişletilmiş ve yapılan eklerle birlikte zamanla Kasrû'l-hamrâ ya Kaletü'l-hamrâ (kırmızı kale) olarak da anılan bir kraliyet saray kompleksi ortaya çıkmıştır. Nasrî mimarisine atfedilen belirleyici bir özellik olarak sarayın savunma maksatlı güçlü dış duvarlarına karşı içi zarif süslemeler ile bezelidir. Saraya ait bugün ayakta olan yapıların önemli bir kısmı I. Yusuf (1333-54) ile V. Muhammed (1354-59, 1362-91) zamanında inşa edilmiştir. İç duvarlarında yazılı şiirler muhtelif vezirler tarafından kaleme alınmıştır. Nasrî mimarisinin bir özelliği olarak her duvar ve tavan yüzeyi ahşap, sıva ve kilden oluşan süslemeler ile kaplıdır. Bunlara taşıyıcı olmaktan

çok dekoratif amaçlı pek çok mermer sütun ve başlık eşlik eder. Bu mermer unsurların bir kısmı lapis lazuli (lacivert taşı) ve vermilyon (zincifre cevherinden elde edilen güçlü bir kırmızı) pigmentlerden elde edilen boyalar ile boyanmıştır. İç süslemelerde kullanılan lüster tekniğiyle üretilmiş parlak ve renkli seramiklerin oluşturduğu canlı renkleri ve yüzey etkisini başka şekilde oluşturmak mümkün değildir ve bu o dönem için büyük hüner gerektiren bir hayli maliyetli bir iştir. Bundan başka özellikle duvarların alt kısımları ve zeminde kullanılan diğer bir teknik ise tek renk ile sırlanan seramik karoların fırındandıktan sonra çeşitli şekillerde parçalara kesilmesi ve bu parçaların bir yüzeyde birleştirilmesi ile elde edilen mozaiklerdir. Bunun için bir kompozisyonda toplanan seramik parçaların arka yüzlerine plaster dökülerek bir pano elde edilmekte, ardından da bu panolar kaplamanın yapılacağı yüzeye sabitlenmektedir. Mozaik kompozisyon içindeki kesilmiş seramik parçaların geometrik olarak birbirlerine çok hassas bir biçimde uymak zorunda olması yüzünden bu uygulama seri imalata uygun olmayan son derece zor bir tekniktir. Duvar ve zemindeki bu mozaiklerin Elhamra'nın tavanındaki karşılığı ise binlerce ahşap parçadan oluşan fevkalade karmaşık süslemeler olmuştur. Bazı tavanlarda alçıdan harikulade güzellikte mukarnas süslemeler yer alır. Bu şekilde sıva ve alçı kullanımına Nasrî mimarisinde sıkça rastlanmaktadır. Benzer şekilde Elhamra'daki duvarların alt taraflarındaki mozaikler ile üst tarafta odayı çevreleyen ahşap kısım arasındaki geniş duvar yüzeyi ya kalıplanmış ya da oyma alçı ile doldurulmuş, bu alçı süslemeler ise genellikle parlak ve canlı renklere boyanmıştır. Yazılı kayıtlardan tüm bu mimari süslemelere ek olarak özel günlerde duvarlarda ve yerlerde kıymetli ipek dokumaların ve halıların yer aldığı bilinmektedir. Hatta bu açıdan söz konusu duvar süslemeleri ile duvar halılarının görece birbirine yakın renk ve desende oldukları gözlemlenmiştir.⁷⁷

Elhamra'da Muvahhidlerden miras alınıp geliştirilen Endülüs Nasrî sanatına ek olarak pek çok yabancı unsurun da izlerini görmek mümkündür. Bunlara örnek olarak V. Muhammed'in bir dönem sürgün hayatı yaşadığı Merînîlerin medrese mimarisinin

⁷⁷ Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain*, 53.

bazı özellikleri, komşu Hristiyan krallıklardan gelen Gotik temalı resim ve duvar süslemeleri ya da Kastilya ile yapılan usta-zanaatkar alışverişi neticesinde ithal edilen birtakım işler veya dönemin önemli Akdeniz gücü Memlûkler üzerinden alınan lotus gibi İran-Çin motifleri ve temaları gösterilebilir. Özellikle Memlûk sultanları ile yürütülen diplomatik münasebetler ve bunun neticesinde gerçekleşen karşılıklı hediyeleşmeler sonucunda Endülüs'e özgü sebka motifinin Memlûk zanaat işlerine yansıdığı da görülmüştür. Nasrî ve Memlûk sanatları arasındaki bu yakınlaşmayı Gırnata'nın başat endüstrilerinden ipekli dokumada da görmek mümkündür. Bu dönemde Nasrîlerin öncülerinden çok farklı bir kaligrafik üslupla süslenmiş tekstiller üretilmiştir ve bunlar önemli ölçüde Orta Asya menşeli muadillerine benzemektedir, bu açıdan Memlûkler'den alınmış olmalıdır. Bir başka sektör, lüster seramik imalatı, Mâleka merkezli olarak Gırnata'nın en önemli ve en meşhur zanaat üretimlerinden biri olmuştur. Halihazırda parlatılmış seramik üzerine ilaveten ince bir metal oksit (genelde gümüş ya da bakır) katmanın atılması olarak tanımlanabilecek lüster tekniği Abbasiler döneminde Irak'ta keşfedilmiştir. Son derece karmaşık bir teknik olduğundan sadece taklit ederek ya da deneme yanılma ile keşfedilebilecek bir yöntem değildir. O yüzden genelde seramikçilerin yer değiştirmesi ve gittikleri yerlere beraberlerinde bu işin teknik bilgisini de götürmeleriyle farklı coğrafyalarda yayılmıştır. Mâleka'nın olağanüstü güzellikte ve kalitedeki lüster seramik işleri Tebriz'den İngiltere'ye kadar dünyanın pek çok köşesine ihraç edilmiştir. Tüm bunlardan başka Gırnata'da el yazması Kur'an imalatı da söz konusudur. Bu işin merkezi olan Belensiye'nin Aragon Krallığı'nın eline geçmesinden sonra pek çok usta hattatın Gırnata'ya göç etmiş ve işlerini burada devam ettirmiş olması olasıdır. Eserler, Emevî sarayında geliştirilmiş olan özgün Mağrib yazı üslubuyla ve Muvahhidler zamanında yazıldığı şekliyle çoğaltılmış, birbirinden güzel geometrik motiflerle süslenmiş derilerle kaplanarak ciltlenmiştir. Gırnata'ya özgü tüm bu farklı sanatsal üretimler 1492 yılına kadar devam etse de bu tarihte *Reconquista*'nın tamamlanıp şehrin birleşik Kastilya ve Aragon Krallığı'nın eline geçmesi ve İber yarımadasında

kalan son Müslüman devletin de son bulmasıyla birlikte bu tarihten itibaren Hristiyan hükümdarların himayesinde yeni bir şekle bürünmüştür.⁷⁸

İspanya’da kendi yaşadıkları İslam toprakları Hristiyan hakimiyetine girdikten sonra da orada yaşamaya devam eden Müslümanlara “uyum sağlamış” manasında müdeccen (İsp. *mudejar*) denmiştir. *Reconquista*’nın zaman içinde ilerlemesi ve ivme kazanması ile birlikte İber yarımadasındaki müdeccenlerin nüfus da artmış, en nihayetinde Gırnata’nın da düşmesiyle birlikte İspanya’da kalan tüm Müslümanlar müdeccen olarak anılır olmuştur. Yaptıkları sanatsal üretim de müdeccen sanatı olarak adlandırılmıştır. Bunu standartlaşmış tek bir üslup olarak görmektense yüzyıllara yayılan bir sanatsal yaklaşım olarak görmek daha doğrudur. On üçüncü yüzyılda müdeccen sanatında hâkim tarz Muvahhid üslubudur, on dördüncü yüzyılda onun yerini Nasrî üslubu almıştır. On beşinci yüzyılda Gotik unsurlar öne çıkarken, 16. yy.’da Rönesans stilleri ile etkileşimler söz konusu olmuş ve bu yüzyıldan itibaren İspanya’nın Avrupa’da yükselmesi ve kendisine yeni bir dünya imparatorluğu kimliği inşa etmek istemesi ile birlikte İspanyol seçkinleri mazide kalmış ve farklı köklere dayanan bir tarz yerine Rönesans sanatına ilgilerini arttırmış, böylece müdeccen sanatı da inişe geçmiştir. Bununla birlikte onu İber’deki son Müslüman emirliğinin düşüşünden sonra bile onlarca yıl boyunca ayakta tutan unsurun İspanyol müşterilerin ilgisi ve bundan beslenen bir pazarın varlığı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu açıdan Müslümanlar (müdeccenler), Hristiyanlar ve Yahudiler arasında görece çok kültürlülüğün hâkim olduğu 13. yy. Tuleytula’sı (Toledo) müdeccen mimarisinin kendisini açıkça ilk belli ettiği yer olmuştur. Özellikle Kastilya kralı X. Alfonso’nun hamiliğinde hız kazanan bu dönemde şehirde inşa edilen kiliselerin şehrin İslami mimari dokusu ile uyumlu olması adına tuğladan yapıldığı görülmektedir. 1236’de Kurtuba’nın Kastilya’nın eline geçmesiyle birlikte Kurtuba Ulu Camii’nde yer alan iç içe geçmiş çok dilimli kemerler, kör kemerler, ya da kırmızı-beyaz örülmüş kemerler gibi mimari uygulamalar yeni yapılan kiliselerde taklit edilmiş, hatta Hristiyan ilahiyatına dair

⁷⁸ Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain*, 74.

resimlerin olduğu süslemelerde onlara eşlik eden ve Muvahhid dokumalarının üzerindeki ile aynı Arapça yazıtlar kullanılmıştır. Yeri gelmişken yazı bahsi üzerinden bu sanatsal üslubun İspanya'daki seyrine dair şu bilgiyi paylaşmak uygun olacaktır, Tuleytula'nın müdeccen hattatları geleneksel olarak hep kûfi üslupta yazagelmışlerdir. Görece erken bir tarihte, 1085'te, Kastilya topraklarına katılan Tuleytula'daki zanaatkarlar dış Müslüman dünyada gelişmekte olan nesih yazı tarzından önemli ölçüde uzak kalmış, böylece kûfi yazının yerini nesih üslubun aldığı ve misal Elhamra'da yoğun olarak kullanıldığı dönemlerde de kûfi usulde yazmaya devam etmiştir. Farklı zamanlara ait farklı üslupların iç içe kullanımına dair başka bir örnek İşbiliye'deki Alkazar sarayıdır. Taife döneminde inşa edilen, sonrasında Muvahhidler döneminde ve özellikle Ebu Yakup Yusuf'un hükümdarlığı zamanında genişletilen, şehir Kastilya'nın eline geçtikten sonra 13. yy.'da X. Alfonso döneminde Gotik üslupta bir saray eklenen yapı Pedro döneminde ise Elhamra'ya benzeyecek şekilde baştan aşağı yenilenmiştir. Bu çalışmada V. Muhammed'in Gırnata'dan gönderdiği ustaların da görev almış olması olasıdır. Alkazar, çeşitli Kastilya ve Hristiyan unsurlarına rağmen neredeyse tamamen bir İslam, müdeccen, sarayıdır. Mimariden başka üretilen eşyalar için de müdeccen sanatından bahsetmek mümkündür. Tarasi (İsp. *taracea*) olarak adlandırılan Nasrîlere özgü bir tür kakma tekniği küçük kutulardan satranç tahtalarına, sandıklardan dolaplara kadar pek çok eşya ve mobilyaya uygulanmıştır. Endülüs dünyasının en bilindik lüks tüketim ürünlerinden ipekli dokumalar da Gırnata'nın düşüşünden çok sonra da üreilmeye devam etmiş, genel Nasrî eğiliminden farklı olarak dokumalara görsel figürler eklenmiştir, çift kuş ya da çift aslan figürlü ipekler muhtemelen çok yüksek adetlerde üretilmiş olmalıdır çünkü günümüze de örnekleri ulaşmıştır. Benzer şekilde lüks mekanların içini süslemek için müdeccen halıların da Mürsiye merkezli olarak bu dönemde pek çok Hristiyan müşteri için üretildiği bilinmektedir. On altıncı yüzyılda Türk halılarının İspanya'ya girmesi ancak yüksek pahaları sebebiyle sadece kraliyet ve soylular tarafından temin edilebilmeleri yüzünden bunların İspanyol taklitleri de üretilmiştir. Mürsiye'de halı üretimi 17. yy.'a kadar devam etmiştir. Müdeccenler tarafından üretilen ve yoğun talep olan bir diğer ürün seramiklerdir. Özellikle lüster tekniğinde son derece uzmanlaşmış olan müdeccen ustalar zaman içinde bazı

metotlarını daha da geliştirmiştir. Gırnata Emirliği'nin üretim merkezi Mâleka'ya rakip olması için Aragon Krallığı'nda Menîşe'de (Manises) müdeccenlerin ve Hristiyan zanaatkarların çalıştığı bir seramik endüstrisi kurulmuştur. İtalya'dan Mısır Fustat'a kadar pek çok ihraç edilen ürünlere karşı yüksek talebin olması 16. yy.'dan itibaren İtalyan çömlekçilerin sır ve lüster tekniklerine hâkim olup özellikle Rönesans tarzı motiflerle kendi üretimlerine başlamalarına neden olmuştur. İtalya pazarının zamanla yerel üretime kayması Menîşe'deki üretimin önemli ölçüde gerilemesine neden olmuştur. Yine de bu müdeccen sanatı hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamış, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda İslam sanatının öne çıkan tasarımları olan İznik çinilerinden de bazı çiçek motiflerini kopyalayarak eskisine nazaran çok daha küçük de olsa yine kendisine ilgi duyan bir pazara hitap etmeye devam etmiştir. Aynı zamanda Kutsal Roma-Cermen İmparatoru da olan İspanya Kralı V. Karl, Alkazar Sarayı'nı 16. yy. ve Rönesans zevklerine uygun olarak yeniden düzenlenmesini sağlamıştır, bu esnada Nasrî ve müdeccen geleneklerine ait unsurlar korunmuştur. Bu şekilde İspanya'ya özgü bir sanatsal üslup olarak ortaya çıkan müdeccen-Rönesans tarzını mimariden başka üretimlerde de görmek mümkün olmuştur.⁷⁹

İspanya'nın 1492'de keşfettiği Yeni Dünya'daki kolonilerinden akan altın ve gümüş ve Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans ile birlikte İber yarımadasındaki zevkler ve beklentiler de değişmeye başlamıştır. Eski ismi ile İşbiliye ya da yeni adıyla Sevilla sadece İspanya'nın değil Avrupa'nın en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Portekizliler tarafından Doğa Asya'ya denizden açılan ticaret yolları sayesinde pek çok Çin porseleni İspanya'ya gelmeye başlamış ve bu durum müdeccen üretiminin azalmasına neden olmuştur. Zamanla pek çok sanatsal üretim sadece 'İspanyol işi' olarak anılır olmuştur. Katoliklerin hamisi İspanya'nın 'morisko meselesi' olarak tanımladığı sorunu çözmek adına attığı adımlar İber yarımadasındaki Müslüman sanatına daha da kalıcı bir darbe vurmuştur. Moriskolar, İspanya'da yaşayan, aslen Müslüman olup artan din ve Katolik engizisyon baskısı karşısında Müslüman

⁷⁹ Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain*, 79.

kimliğini gizleyerek yaşayan ve dışarıdan Hristiyan görünen Endülüslülerdir. 1499 yılında yayımlanan bir fermanla tüm Müslümanlar Hristiyanlığa geçmeye zorlanmış, Arapça kitaplar yakılmış, cami ve mescitler kiliselere çevrilmiş, her türlü İslam ibadeti, kutlama ve törenler yasaklanmıştır. Bunun neticesinde meydana gelen Müslüman ayaklanmalarının en büyüğü 1568 yılında gerçekleşmiş, bunun neticesinde Arapça dili, giyim kuşamı ve dahi kadınların kına yakmasına da yasak getirilmiştir. En nihayetinde, Avrupa’da ortaya çıkan ve giderek artan Katolik-Protestan çatışmasının zirvede olduğu bir dönemde moriskoların birer potansiyel Osmanlı casusu olduğu ve Osmanlı-Protestan ittifakına hizmet ettikleri düşüncesiyle birlikte 1609 yılında İspanya’daki tüm moriskoların sürgün edilmesine karar verilmiştir. Altı yaşından küçük çocukların birer Katolik olarak yetiştirilmek üzere İspanya’da kalması emredilmiştir. 1614 yılına kadar, son derece organize bir şekilde, o günkü İspanya’nın yüzde 4’üne tekabül eden yaklaşık 300 bin morisko 900 yıldır yaşadıkları topraklardan sürülmüştür. Büyük kısmı Kuzey Afrika ve Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmiştir. Ardından İspanya’nın İslami geçmiş bilinçli olarak unutulmaya terk edilmiştir.⁸⁰

Bu eğilim 18. yy. ortalarında Madrid’teki Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi’nin İspanya’daki İslami anıtların bir dökümünü çıkarma ve bunları gözden geçirmeye karar vermesi ile farklı bir seyre girmiştir. Yapılan yayınlar ile başta Elhamra ve Kurtuba Ulu Camii olmak üzere İslami eserlere ilgi oluşmaya başlamıştır. İlk zamanlar bir takım hatalı sanat yorumları ve genelde görece romantik ve oryantalist bir mercekten değerlendirmelere maruz kalsa da bu dönem İspanya’nın Müslüman geçmişinin tekrar hatırlanmasına neden olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde İspanya artık tüm Amerika kolonilerini kaybetmiş, kralcılar ve cumhuriyetçiler arasında başlayan ve sonunda 1936 yılında iç savaşla sonuçlanacak karışıklıklara sahne olmuş, bir zamanki ün ve gücünün çok uzağında bir Avrupa ülkesidir. Tarihi eserlerin çoğu harap haldedir. Yabancı elçiler ve ziyaretçilerin ilgi gösterdiği İslam saray ve eserlerinden ziyaret sonrası hatıra olarak çeşitli parça ve numuneler alıp götürmek bir adet olmuştur. İspanya’daki İslami tarihi eserlere

⁸⁰ Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain*, 107.

yaklaşım Jules Goury ve Owen Jones isimli iki araştırmacının 1834 yılında Elhamra'ya gelip 6 ay boyunca burayı ayrıntılı olarak incelemeleriyle birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Jones'un Londra'ya döndükten sonra İngiltere Kraliyet Akademisi'nde yaptığı paylaşımlar ve ardından kendisi dahil başka isimlerden de gelen yayınlar ile birlikte tipik bir oryantalist bakış açısının yerini İslam sanatı ve mimarisine akademik bir yaklaşım almıştır.⁸¹

⁸¹ Rosser-Owen, *Islamic Arts from Spain*, 120.

4 MEDÎNETÜ'Z-ZEHRÂ SARAYI

4.1 TARİHİ ARKA PLAN

Endülüs Emevî devletinin kurucusu I. Abdurrahman'dan itibaren yaklaşık yüz elli yıl boyunca tahta geçen hükümdarlar kendilerini 'halife' değil 'emir' olarak görmüş ancak Abbasi halifeliğini de tanımamıştır. Abbasiler, İslam dünyasında Endülüs dışındaki toprakların idarecisi ve hilafet sahibi olarak iktidarlarını sürdürmüştür. Bu düzen 10. yy. başında Mısır'da Şii-İsmaili mezhebine mensup Fatımi Devleti'nin ortaya çıkması ve hilafet iddiasında bulunmasıyla değişmiştir. Abbasiler ile birlikte iki farklı hilafet makamı ortaya çıkmıştır. Fatımilerin etki alanlarını batıya doğru genişletme çabaları, Endülüs'ün Kuzey Afrika'dan temin ettiği ürünlerin tedarikinde tehdit oluşturmuş, bu durum 10. yy. başında Endülüs Emevî Devleti ve Fatımileri Mağrip bölgesinde karşı karşıya getirmiştir. Abdurrahman en-Nasır (III. Abdurrahman) 929 yılında halifeliğini ilan ederek hem devlet sınırları içerisindeki hem de dışarıdaki tehdit unsurlarına karşı önemli bir siyasi adım atmıştır. İber Yarımadası'nın ilk halife unvanını alan emiri olarak 936 yılında hilafet merkezi olması adına Medînetü'z-Zehrâ sarayının inşasını başlatmıştır. Sarayın yapımı Abdurrahman en-Nasır'ın ölümünden sonra da devam ederek oğlu halife Hakem el-Müstansır (II. Hakem) döneminde 976 yılında tamamlanmıştır.⁸² II. Hakem döneminde yapıya bazı ilaveler yapılmıştır ancak Hakem hükümdarlığının az bir kısmını burada geçirmiştir. Saray-şehir II. Hişam ve onun hacibi İbn Ebu Amir el Mansur döneminde değerini yitirmeye başlamıştır. İbn Ebu Amir, Medînetü'z-Zehrâ'ya karşılık 368/978-79 yıllarında Kurtuba'nın doğusunda Medînetüzzahire'yi inşa ettirmiş ve 981 yılında sarayı ve yönetim birimlerini buraya taşımıştır. Amirilerin ortadan kaldırılmasından sonra şehir Berberiler tarafından yağmalanmıştır (1010). Ardından

⁸² Janina Safran, *The Second Umayyad Caliphate: The Articulation of Caliphal Legitimacy in Al-Andalus* (Cambridge: Harvard CMES, 2000), 33/25.

gelen Murabıtlar ve Muvahhidler döneminde harap olmaya devam etmiştir. Aragon Kralı III. Ferdinand 1234'te Kurtuba'yı ele geçirince harabe haldeki Medînetü'z-Zehrâ Kurtuba yönetimine verilmiştir. Bu tarihten itibaren yapıda bulunan taş ve sütunlar bundan sonra yapılacak saray, kilise, manastır, köprü gibi mimari yapılarda kullanılmıştır.⁸³

Saray-şehrin adı ile ilgili olarak, halifenin cariyelerinden birinin ölümünden sonra kalan mirası Frenk ülkelerinde esir olan Müslümanların azat edilmesi için kullanmayı istediği ancak bu ülkelerde esir Müslüman olmadığını görünce en sevdiği cariyesi Zehra'nın, kendisi için bir şehir kurmasını istemesi üzerine bu saray-şehrin inşa edildiği rivayet edilir.⁸⁴ Hatta şehrin kapılarından birinin girişinde bulunan bir heykelin Zehra'ya ait olduğu varsayılmıştır. Ancak şehrin isminin Cahiliye dönemi şiirinde geçen ve "parlak yıldız" anlamındaki "Ez-Zehra" kelimesine ithafen verildiğini söylemek daha doğru olacaktır.⁸⁵ Neticede III. Abdurrahman bu şehri bir hilafet merkezi olarak, siyasi bir güç ve prestij göstergesi amacıyla kurmuştur. Bu durumda Zehra'ya atfedilen heykelin İber yarımadasında Roma döneminden kalma bir heykel olması daha doğru görünmektedir.⁸⁶

III. Abdurrahman, sarayın hazır olmasını müteakip yönetim merkezini Kurtuba'dan Medînetü'z-Zehrâ'ya taşımış, kuruluşundan yaklaşık on yıl sonra 947'de darphane de buraya nakledilmiştir.⁸⁷ Elçiler Kurtuba yerine yeni sarayda kabul edilmeye başlanmıştır. Ressam Dionisio Baixeras Verdager'in 19. yy.'ın sonlarına doğru tasviriyle III. Abdurrahman'ın Medînetü'z-Zehrâ'da yabancı erkanı kabulünü betimleyen çalışması **Şekil 15**'te görülebilir.

⁸³ Enes Gülcan, "Medinetü'z-Zehra Sarayı", *İslam Düşünce Atlası* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 1/400-401.

⁸⁴ Bırsel Küçüksipahioğlu, "Medînetüzzehrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28/320.

⁸⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 301.

⁸⁶ Cumhur Ersin Adıgüzel, "Endülüs'ün Görkemli Hilâfet Şehri: Medînetüzzehrâ", *History Studies International Journal of History* 12/3 (21 Haziran 2020), 807-826.

⁸⁷ Yetkin, *İslâm Mimarisi*, 41.

Şekil 15: Medînetü'z-Zehrâ'da Elçilerin Kabulü (19. yy.)

Kaynak: Markus Hattstein - Peter Delius (ed.), *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Literatür, 2007), 231.

Üç katmandan oluşan saray-şehirde devlet içerisindeki hiyerarşiyi de temsil edecek şekilde en üst kısım halifenin sarayı ve kaleye, orta kısım devlet görevlilerinin yerleşimine, alt kısım ise asker ve hizmetlilere ayrılmıştır. Saray, etrafına yerleşen halkla birlikte zaman içerisinde Kurtuba şehri ile birleşecek bir genişliğe ulaşmıştır. Halife Abdurrahman devletin siyasi, askeri ve ekonomik gücünü bu saray-şehir kompleksiyle temsil etmek istediğinden burayı en görkemli şekilde inşa ettirmiştir.⁸⁸ Her detayında güç ve prestijin hissedileceği bu yapının inşası için sembolik olarak yeni yılın ilk günü beklenmiş, 1 Muharrem 325 (19 Kasım 936) tarihinde yeni başkentin inşasına başlanmıştır.⁸⁹ Halifenin bu sarayın yapımında hiçbir masraftan kaçınmadığı, vergi gelirlerinin yaklaşık üçte birini (1.800.000 altın dinar) buranın inşasında kullandığı belirtilir.⁹⁰

Halife Abdurrahman en-Nasır Medînetü'z-Zehrâ'ya yerleşmek üzere Kurtuba'dan ayrılırken, yanında devlet ricalinin yanı sıra Kurtuba'daki bazı alim, edip ve şairleri de beraberinde getirmiştir. Medînetü'z-Zehrâ, kuruluş ve şehirleşmede çok kısa bir

⁸⁸ Maribel Fierro, "Madinat al-Zahra, El Paraiso y los Fatimies", *Al-Qantara* XXV/2 (2004), 299-327.

⁸⁹ Küçüksipahioğlu, "Medînetüzzehrâ".

⁹⁰ Yetkin, *İslâm Mimarisi*, 41.

süre içerisinde gelişme gösterip bir ilim ve kültür merkezine dönüşen ve yine çok kısa bir süre içinde bu özelliğini kaybeden bir yerleşim olarak benzer Endülüs şehirlerinden ayrılmaktadır. Şehirde üretilen fildişi, seramik, mermer ve metal ürünler bu dönemin en göz alıcı eserlerinden olmuştur.⁹¹

III. Abdurrahman'ın yönetimindeki Endülüs Emevî devleti, İber Yarımadası'nda çok önemli kültürel ve siyasi gelişmelere sahne olmuştur. Yapılan arkeolojik çalışmalarla gün yüzüne çıkarılan dönemin en gösterişli İslam mimarisinin örneklerinden Medînetü'z-Zehrâ, 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır.⁹²

Şekil 16: Medînetü'z-Zehrâ'nın Coğrafi Konumu

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 18.

⁹¹ Adıgüzel, “Endülüs’ün Görkemli Hilâfet Şehri: Medînetüzzehrâ”.

⁹² Meltem Özkan Altınöz, “International Relations and Creating Caliphal Image in the Palace of Medinat’al Zahra in Andalusia”, *Seleucia* XII (2022), 95-110.

4.2 SARAYIN YERİ, YAPIMI VE MİMARİSİ

Medînetü'z-Zehrâ, Kurtuba'nın 5 km kuzeybatısında, Cebelûlarus (Sierra Morena) dağının güney eteklerine kurulmuştur. Şehrin konumu Kurtuba'ya ve şehrin ihtiyacını karşılayacak su kaynaklarına yakınlığı, dağ eteğine inşa edilmesi dolayısıyla emniyetli oluşu ve jeolojik yapı dikkate alınarak seçilmiştir (bkz. **Şekil 16** ve **Şekil 17**). Sarayın kuzey cephesi arazinin topografik yapısı sayesinde doğal olarak korunaklı olup, doğu, batı ve güney yönlerden kulelerle güçlendirilmiş surlarla çevrilmiştir. Kuzeyden güneye 750 metre ve doğudan batıya 1500 metrelik dikdörtgen bir planda inşa edilmiştir. İnşaatın baş mimarı Mesleme bin Abdullah'tır. Saray zamanla yapılan ilavelerle 112 hektarlık bir alanı kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁹³ Cebelûlarus (Sierra Morena) dağının eteğinden Vadi'l-Kebir/Guadalquivir Nehri'ne doğru uzanan yamaçta üç katman halinde inşa edilen şehirde her üstteki yerleşimin tabanı bir alttaki yerleşimin çatısı üzerine denk düşmektedir. En üst katmanda halifenin sarayı, harem dairesi, yönetim birimleri, askeri yapılar ve kale yer almaktadır, orta katmanda bahçeler ve yeşil alanlar mevcuttur, alt kısımda ise köle ve hizmetçilere ait evler bulunmaktadır. Sonradan halkın buraya yerleşmesi için yardım ve teşviklerde bulunulmuş, çarşı, hamam ve Mescid-i Cuma inşa edilmiştir.⁹⁴

Medînetü'z-Zehrâ'nın en önemli bölümü Darülmülk (Casa Real) olarak adlandırılan Halife Abdurrahman en-Nasır'ın sarayıdır. Sarayda kullanılan 4300 adet taş, tuğla ve mermer sütunların 1013'ü Kartaca ve Tunus'tan, 140'ı İstanbul'dan, 19'u Frank İmparatorluğu'ndan getirilmiş olup geri kalan sütunlar Endülüs topraklarından temin edilmiştir. Kullanılan mermerler Tunus ve Afrika'nın diğer bölgelerinden getirilmiştir.⁹⁵ Dönemin tarihçilerine göre sarayın inşaatında her gün 10.000 ila 12.000 işçi, 1500 yük hayvanı çalıştırıldığı, 6000 taş yontularak inşaata devam edildiği, 11.000 yük kum ve kireç getirtildiği belirtilmektedir.⁹⁶

⁹³ Adıgüzel, "Endülüs'ün Görkemli Hilâfet Şehri: Medînetüzzehrâ".

⁹⁴ Gülcan, "Medinetü'z-Zehra Sarayı", 1/400-401.

⁹⁵ Küçükspahioğlu, "Medînetüzzehrâ".

⁹⁶ Gülcan, "Medinetü'z-Zehra Sarayı", 1/400-401.

Şekil 17: Medînetü'z-Zehrâ'nın Havadan Görünümü

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarda Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 23.

III. Abdurrahman 13.750 genç, 6314 kadın ve kız çocuğu, 3750 kişiden oluşan kuzey kavimlerden devşirilmiş muhafız kıtası ile birlikte Medînetü'z-Zehrâ'da yaşamış, bunlara sayısı 100.000'i bulan ordusu da eşlik etmiştir. Çeşitli ülkelerden gelen elçiler burada ağırlanmıştır. Burayı görenler yeryüzünde bir benzerinin daha olmadığını söylemiştir. Öte yandan Medînetü'z-Zehrâ için yapılan harcamaların kadılıkudat ve caminin imamı Münzir b. Said el-Bellutî'nin tepkisine sebep olduğu, halifenin de camide bulunduğu bir sırada hutbede Kur'an-ı Kerim'den ilgili ayetleri okuyarak böylesine masraflı bina ve süslemelerin doğru olmadığını ima ettiği, III. Abdurrahman'ın Bellutî'nin sözlerinden çok etkilendiği, pişmanlık duyduğu ve kendisine kadıyı azletmesi tavsiyesinde bulunan oğlu II. Hakem'e kızdığı ve kadıdan övgüyle söz ettiği kaydedilmiştir. Makkari, Nefhu't-tıb adlı eserinin Kurtuba'ya ait bölümünde Medînetü'z-Zehrâ'dan bahsetmiş, buradan daha güzel bir manzaraya

sahip başka bir şehir bulunmadığını, özellikle bahar mevsiminde şehrin benzersiz bir güzelliğe kavuştuğunu belirtmiştir.⁹⁷

Şehri, düşmesinden (1010) 150 yıl sonra ziyaret eden coğrafyacı Şerif el-İdrisi şu şekilde tasvir etmiştir: “Ez-Zehra, kat kat, şehir üzerine şehir olarak kurulmuş büyük bir siteydi. Öyle ki yukarı şehrin tabanı, orta şehrin; bunun da tabanı aşağı şehrin çatıları üzerine düşüyordu. Her üç şehir de surlarla kuşatılmıştı. Yukarı kısımda saray yükseliyor, orta kısımda meyve ağaçları ve bahçeler yayılıyor, cami ile şahıslara ait evler de aşağı kısımda bulunuyordu.”⁹⁸ Saray-şehrin güncel dijital olarak canlandırılmış hali **Şekil 18** ve **Şekil 19**’da görülebilir.

Şekil 18: Medînetü'z-Zehrâ Dijital 3B Rekonstrüksiyon

Kaynak: CAMA, Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra. “Audiovisual Madinat al-Zahra. La Ciudad Brillante”. Erişim 10 Ocak 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=0skObk9lZfk>

Şehrin üst kısmında yer alan önünde geniş bir avluya sahip sarayın, II. Hakem döneminde eklenmiş üstü kapalı bir terası bulunur. Sarayda üç adet salon bulunmaktadır. Yan tarafta bulunan salonlara, merkezdeki salonun sağında ve solunda üçer kemerli birer açıklık bulunan bir kapıdan geçilmekte, ayrıca salonlar

⁹⁷ Küçükspahioğlu, “Medînetüzzehrâ”.

⁹⁸ Yetkin, *İslâm Mimarisi*, 39.

arasında sağdan ve soldan üçer kapı ile bağlantı kurulmaktadır. Bu üç salonun derinliği 20 metreyi bulmakta, ortada yer alan salonun genişliği 7,95 metre, yan taraflardaki salonların genişliği 6,82 metredir. Beş sahına ayrılmış sarayın planı Kurtuba Ulu Cami ile benzerlik göstermektedir.⁹⁹ Salonlardan ikisi “Elçiler Salonu” ve “Divan-ı Amme” olarak geçen kabul salonları olup, üçüncüsü Divan-ı Has’a ayrılmıştır. Sarayın girişinde resim, heykel gibi sanatlara ait pek çok süsleme unsuru bulunmakta, ilaveten yapıda altın kaplama, zümrüt, yakut, mermer ve inciyle süslenmiş mimari öğeler ve sütun başlıklarının tablalarında kullanılan kufi yazılarla çok renkli bir süsleme planı ortaya çıkarılmıştır. Sarayın biraz uzağında, aşağıda kalan bölgede 1944 yılında yapılan kazılarda mimari olarak ilk yapıya benzeyen süsleme olarak daha zengin bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bulunan bir kitabeden yapının 953-956 yılları arasında III. Abdurrahman tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. İlkinden daha küçük ölçüde olan bu yapı da güney yönde, enine genişleyen üstü kapalı bir terasa açılan, sağ ve sol kolda kare planlı birer küçük salona sahiptir. Doğu ve Batı Salonu olarak adlandırılan, birbirlerine bahçelerle bağlı bu iki salondan Doğu Salonu (Salon Rico veya III. Abdurrahman Salonu) altın kaplama süslemesi ile dikkat çekici bir duvar dekorasyonu ve tavan kaplamasına sahiptir. Sarayın zemininde farklı şekil ve renklerde çok kalın mermerler kullanılmıştır. İç mekânı taşıyan her biri at nalı şeklindeki 6 adet kemer de iki dizi sütuna oturmaktadır. Üç sahına ayrılmış Doğu Salonu’nun ortasında etrafında mücevherlerle süslenmiş on iki adet heykel bulunan havuz bulunmaktadır. Aslan, geyik, timsah, ejderha, kartal, tavuk, çaylak, ördek, şahin, güvercin, akbaba ve horozu temsil eden heykeller ağızlarından su akacak şekilde yapılmıştır. Salon Rico’nun doğusunda beyaz mermer kaplı başka birimler, çok sayıda bahçe ve havuzlarla çevrelenmiş bir köşk ile küçük bir hamam bulunmaktadır. Sarayın batı kısmında da yapılan kazılarla başka yapılar ortaya çıkmıştır. Kare planlı, çok sayıda odaya ve irili ufaklı avlulara sahip bu birimlerin

⁹⁹ Özdemir, *Endülüslü Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, 304.

halifenin yakınları, askerlere, muhafız alayına, devlet memurları ve yöneticilerine ayrıldığı düşünülmektedir.¹⁰⁰

Şekil 19: Medînetü'z-Zehrâ Dijital 3B Rekonstrüksiyon

Kaynak: CAMA, Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra. "Audiovisual Madinat al-Zahra. La Ciudad Brillante". Erişim 10 Ocak 2024.

<https://www.youtube.com/watch?v=0skObk9lZfk>

Kazılardan elde edilen kitabesine göre yapım tarihi 332/943-44 yılları olan ve şehrin en alt katmanında yer alan Büyük Cami'de ilk Cuma namazı Kadı Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah tarafından kıldırılmıştır. Dikdörtgen plana sahip olan cami, kible duvarını dik kesen beş sahına ayrılmış olup, kemerlerde yine at nalı formu hakimdir. Üç yandan revaklı bir avlusu ve üç kapısı bulunmaktadır. Caminin mimari planında da Kurtuba Cami planından etkilendiği görülmektedir. Kırmızı mermerle döşenmiş ve ortasında fıskiye bulunan camiden günümüze sadece duvarları ulaşabilmiştir.¹⁰¹ Şehir-sarayda kullanılan at nalı portal ve kemerler, süslemede tercih edilen geometrik desenler X. yy.'da Kurtuba'da inşa edilenlerle büyük benzerlik göstermektedir.¹⁰² Ana girişte yer alan Roma Venüsü heykeli (bunun Zehra'nın heykeli olduğu da düşünülmüştür) Endülüs topraklarındaki Roma etkisini

¹⁰⁰ Gülcan, "Medinetü'z-Zehra Sarayı", 1/400-401.

¹⁰¹ Küçüksipahioğlu, "Medînetüzzehrâ", 28/321.

¹⁰² Adıgüzel, "Endülüs'ün Görkemli Hilâfet Şehri: Medînetüzzehrâ", 811.

göstermektedir. Mimari dekorasyonda arkaikleştirme eğilimi ve İran'daki Abbasi sanatından ziyade, Suriye'de bulunan Emevî ya da Erken Bizans sanatına daha yakındır.¹⁰³ Göz alıcı kuvars yer döşemeleri, cıva havuzları ve diğer tüm göz alıcı detayları ile bu saray-şehir Abbasi halifelerine meydan okumak üzere inşa edilmiş bir yapı olarak da değerlendirilebilir.¹⁰⁴

Medînetü'z-Zehrâ'yı bir kaleden çok bir eğlence şehri olarak görmek mümkünse de ¹⁰⁵ İslam'ın batı sınırında, Avrupa ve Kuzey Afrika arasında sıkışmış, siyasi olarak sürekli bir tehlike ve belirsizlik hali içerisinde yaşayan İspanya Müslümanları, doğudaki dindaşlarının sahip oldukları özgüvene sahip olamamış, yöneticileri ve sanatçıları oluşturdukları mimari şaheserlerle kültürel kimliklerini sağlamlaştırmaya çalışsalar da Müslüman Batı coğrafyasında meydana getirdikleri yapılar her zaman surlarla desteklenmiş birer kale görünümünde olmuştur.

4.3 KAZILAR VE RESTORASYON

Kuruluşundan sonraki bir yüzyıl içerisinde görkemli dönemlerini geride bırakan ve yağmalanmasının ardından neredeyse bin yıl harabe halde kalan Medînetü'z-Zehrâ, Endülüs'teki İslam medeniyetinin şehircilik, mimari ve estetik açıdan ulaştığı seviyeyi gösteren en önemli örneklerden biridir. Yüzyılı aşkın bir süre önce başlayan ve günümüzde de devam eden arkeolojik çalışmalar şehrin X. yy.'da bulunduğu bölgede en üst düzey yapıları bünyesinde topladığını ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁶

1910 yılında İspanyol mimar Ricardo Velazquez Bosco tarafından başlatılan arkeolojik çalışmalara sonrasında Rafael Castejon ve Felix Hernandez tarafından devam edilmiş, bazı sur, avlu, kolon ve duvarlar gün ışığına çıkarılmıştır.¹⁰⁷

Şehrin kuruluşundan sonraki bir yüzyıl içerisinde saray-şehirde kullanılan malzemelerin çoğu yağmalanmıştır. Ancak gerçekleştirilen kazılarda çok renkli

¹⁰³ Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 179.

¹⁰⁴ Robert Hillenbrand, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, çev. Çiğdem Kafescioğlu (İstanbul: Homer, 2005), 177.

¹⁰⁵ Yetkin, *İslâm Mimarisi*, 40.

¹⁰⁶ Adıgüzel, "Endülüs'ün Görkemli Hilâfet Şehri: Medînetüzzehrâ".

¹⁰⁷ Küçükspahioğlu, "Medînetüzzehrâ".

sütunlarla inşa edilmiş divanhaneler ve abartılı düzeyde detaylı arabesk süslemeler işlenmiş stuko kaplamalar ortaya çıkarılmıştır.¹⁰⁸

Medînetü'z-Zehrâ günümüzde restore edilmiş birçok göz alıcı binasıyla çok büyük bir kazı alanı durumundadır (bkz. **Şekil 20** ve **Şekil 21**). Ören yeri ve kazıdan elde edilen parçaların sergilendiği bir de müzeye sahip arkeolojik kompleks aynı zamanda çok önemli bir turistik alandır.

Şekil 20: Medînetü'z-Zehrâ Güncel Görünüm, GD yönünden
Kaynak: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura y Patrimonio Histórico, “Ciudad Califal de Medina Azahara”, ts., 1.

Medînetü'z-Zehrâ'da yapılan ilk kazıyı 1854 yılına tarihlendirmek mümkündür. Gayangos ve Madrazo tarafından özel teşebbüs ile sarayın üst bahçelerinin bulunduğu alanda yapılan ilk kazı girişiminde çiçek ve bitki motifleriyle süslü bir panoya ait bazı

¹⁰⁸ Hillenbrand, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*.

parçalar ile muhtemelen bir inşaat ustası tarafından yazılmış bir kitabeye ulaşılmışsa

Şekil 21: Medînetü’z-Zehrâ Güncel Görünüm, GB yönünden

Kaynak: UNESCO, World Heritage Convention. “Caliphate City of Medina Azahara”. Erişim 10 Ocak 2024. <https://whc.unesco.org/en/list/1560/>

da bu girişim toprak sahibinin kazıya itiraz etmesi sonucu çok kısa ömürlü olmuştur. Bunu takip eden dönemde muhtelif başarısız kazı girişimlerinin ardından süreci devlet eliyle devam ettirme kararı neticesinde 1910 yılında, daha önce Elhamra ve Kurtuba Ulu Camii’nin kazılarını yürütmüş ünlü mimar ve restoratör Ricardo Velazquez Bosco’nun yönetiminde kazılara başlanmış, ancak yine toprak sahiplerinin itirazı sebebiyle çalışmalar bir süreliğine El-Mansur’a (Almonzor) ait olduğu düşünülen çiftlik evinin bulunduğu bölgeye kaydırılmak zorunda kalınmıştır. En nihayet 1911 yılında alınan izinle Medînetü’z-Zehrâ arkeolojik kazıları resmen başlamıştır. Velazquez Bosco’nun çalışmaları büyük ölçüde şehrin tepesindeki kasır bölgesindeki keşif maksatlı kazılardan oluşmuş ve kendisinin 1923 yılındaki ölümüne dek devam eden çalışmaların odak noktasında o dönem için halifenin sarayı,

muhafızların bulunduğu bölüm ve alt yol olarak tanımlanan üç alanın gün ışığına çıkarılması yer almıştır. Gerek kendi döneminde gerekse takip eden yıllarda yapılan kazıların odaklandığı bölgeler **Şekil 22**'de kronolojik olarak gösterilmiştir.

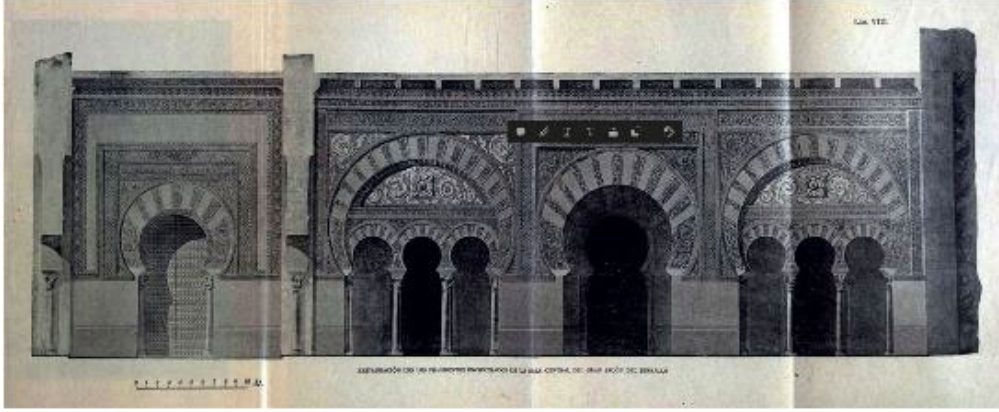

Şekil 22: Medînetü'z-Zehrâ'da Yapılan Kazıların Kronolojisi

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 105.

Daha önce bulunan bitki motifli arabesk pano parçalarının III. Abdurrahman'ın kabul salonu içinde ne şekilde yer aldığının tespiti de yine çalışmalara yön veren önemli bir etmen olmuştur. Böylece kazı alanı doğu istikametinde genişlemiş, önce harem olduğu sanılan ancak daha sonra askerlere ait olarak tanımlanan bölgeler açığa çıkarılmıştır. Bu süreçte, ileride temizlenmeyi gerektirecek şekilde, tüm kazı hafriyatı sütunlu avluya dökülmüştür. Medînetü'z-Zehrâ kazılarının ilk faslı olarak adlandırılabilen bu dönemin sanat tarihi açısından en önemli kazanımlarından biri Velazquez Bosco'nun kaleme aldığı rapor sonrasında saray kalıntılarının İspanya'da milli kültürel miras olarak ilan edilmesi olmuştur. Bu erken dönem için yenilik olarak adlandırılabilen özel bir uygulama ise Velazquez Bosco'nun asistanlarından biri tarafından kalıntı haldeki yapıların idealize edilmiş rekonstrüksiyonlarının çizilmesi

olmuştur. Bu her ne kadar daha sonra kazı çalışmalarının başına geçecek olan Felix Hernandez tarafından kısmen saha bulgularının çarpıtılması olarak eleştirildiyse de söz konusu uygulama kendisi dahil sonraki kazı heyetleri tarafından da devam ettirilmiştir.¹⁰⁹ Harem dairesine ait bu şekilde bir illüstrasyon **Şekil 23'**de görülebilir.

Şekil 23: Haremin Varsayımsal Görünüşüne Dair İllüstrasyon

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 109.

Velazquez Bosco'nun 1923 yılında ölümünden sonra mimar Felix Hernandez'in başını çektiği yeni bir komisyon oluşturulmuş ve kazı planları baştan ele alınarak özellikle saray-şehrin 'medine' olarak adlandırılan yerleşim bölgesinin tespitine odaklanılmıştır. Önceki dönemde sıklıkla uygulanan keşif maksatlı ve küçük çaplı deneme-yanılma kazılarının yerini bu dönemde kapsamlı bölgesel kazılar ile kazısı yapıp gün yüzüne çıkarılmış eserlerin bakım ve korunması almıştır. Giderek ağırlık kazanacak olan bu eğilime paralel olarak çalışmalar devam etmiş, 1936-1942 yılları arasında İspanya'daki iç savaş sebebiyle kazılara ara verildiyse de savaş sonrası dönemde yine Felix Hernandez'in başkanlığında özellikle Salon Rico'nun (III. Abdurrahman Salonu) ortaya çıkarılmasıyla birlikte mali kaynakların önemli bir kısmı restorasyon işlerine ayrılmaya başlanmıştır. Kazılıp çıkartıldıktan sonra hava ile temas edip çeşitli iklim şartlarına maruz kalan eski yapısal unsurların hızla bozunup parçalanması bunların korunmasına

¹⁰⁹ Jose Ramon Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 104-110.

dair yeni teknik zorlukları beraberinde getirmiştir. Özellikle istinat duvarlarının çürüyüp yıkılması bunların taşıdığı suni terasların da çökmesi anlamına geldiğinden duvarların sağlamlaştırılmasına karar verilmiş, bu maksatla Felix Hernandez'in önerisiyle orijinal taş blok artıklarından gelişigüzel yeni taşlar kesilmiş, bunların yapıştırılması için kireç ve kumdan harç yapılmış, araları da kireç, toprak ve molozdan yapılan özel bir karışımla doldurulmuştur. Eski orijinal yapı ile yeni eklemelerin ayrımını belirginleştirmek için aralarına bir sıra tuğla konulmuştur. Bu yöntem özellikle kuzey duvarlarında ağırlıklı olarak uygulanmıştır. Elde edilen sonuç proje ekibini büyük ölçüde memnun etmiş, hatta takip eden yıllarda yazılan bir raporda yaklaşık on beş yıl önceki bu uygulamaya atıfta bulunarak bu şekilde sağlamlaştırılan duvarların hala ayakta olduğu belirtilmişse de bugün söz konusu uygulamanın başarısına dair kanaat aynı derecede olumlu değildir. Yıllar içerisinde özellikle dolguda kullanılan toprağın su tutma eğilimi yüzünden içine sızan su zamanla yabancı otların büyümesine ve bu otların taşları çatlatmasına yol açmıştır. Duvar kaplamaları ve yürüme yollarının korunmasına dair yapılan çalışmalarda elde edilen sonuç yukarıda bahsi geçen duvar sağlamlaştırma girişiminden dahi daha kötü sonuçlar doğurmuş, yıpranmayı yavaşlatmak şöyle dursun hızlandırmıştır. Bu süreç içerisinde duvar kaplamaları ve yürüme yollarını korumak adına bulunan tek etkili yöntem bunların üzerine belirli aralıklarla keten tohumu yağı püskürtmek olmuştur. Bu dönemde ileriye dönük kazıları da etkileyecek şekilde alınan kritik bir karar zemin ve süslemelerin korunması adına tüm duvarların baştan inşa edilmesi ve üstünün bir çatı ile kapatılması olmuştur. İlave olarak yine bu dönemde bahçelerin yeniden canlandırılması için özellikle su istemeyen ve ağırlıklı olarak Endülüs zamanında da kullanılan bitki ve ağaçlar dikilmiştir. Kazılardan çıkarılan ve sayıları her geçen gün artan objelerin sergilenmesi için de Felix Hernandez'in tasarımını yaptığı, 2009 yılında yerini yenisi alana dek işlev görececek şekilde, kazı alanının en tepe noktasında bir müze kurulmuştur. ¹¹⁰

¹¹⁰ Menendez De Larcia Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara*, 110-117.

1944 yılında Gomez Moreno tarafından halifenin kabul odası Salon Rico'nun kazılarına başlanmıştır. Kazılarda kimisi 3-4 metre yüksekliğinde ve üzerindeki orijinal süslemeleri sağlam halde duvarlar ortaya çıkarılmış, sütunları yağmalanmış da olsa pek çok sütun başlığı ve kaide ile birlikte *ataurique* (et-tevrîka) şeklinde adlandırılan ve “Endülüs mimarisinde duvarı kabartma bitki yapraklarıyla donatarak yapılan bitkisel süsleme işi”¹¹¹ olarak tarif edilen panolar bulunmuştur. Her ne kadar bazı akademik çevrelerden yapılması planlanan söz konusu restorasyonda sadece duvarların güçlendirilip orijinal mimarinin ve süslemelerin muhafaza edilmesi ve yeni malzemeler ile aslını taklit eden imitasyon işlere kesinlikle girilmemesi yönünde sesler yükselse de Felix Hernandez Salon Rico'da kapsamlı bir rekonstrüksiyon çalışması başlatmış ve 1975'te ölümüne dek de bunu sürdürmüştür. 1944 başlayan Salon Rico çalışmaları 1945 yılında da devam etmiş, 1948'de bütçenin tükenmesi neticesinde tamamen durma noktasına gelse de Lazaro Galdiano Vakfı tarafından sağlanan ve o dönem için çok büyük bir rakam olan yaklaşık 480 bin peseta değerindeki bağış¹¹² neticesinde sürdürülebilmiştir. 1952 yılında o dönemde iktidarda olan General Franco'nun Medînetü'z-Zehrâ'yı ziyaret etmesi kazılara olan ilgiyi arttırmış, ancak oluşturulması kararlaştırılan yeni kurul ve düzenlemeler bir müddet sonra siyasi ortamın değişmesiyle birlikte unutulup rafa kaldırılmıştır. Takip eden yıllarda, özellikle 1960'lardaki ekonomik büyüme kazılara da olumlu yansımıştır. Temin edilen kaynaklarla yeni araziler projeye dahil edilmiş, kazı alanı güney ve batı yönünde genişletilmiştir, yukarı bahçeler ve misafirlerin Salon Rico'ya alınmadan evvel beklediği dört tarafı havuzlu merkez oda kazılarak gün yüzüne çıkarılmıştır. 1964 yılından itibaren caminin olduğu bölgede yoğunlaşan kazılar neticesinde Medînetü'z-Zehrâ camii ortaya çıkarılmıştır. Bu dönemde çalışmalarda ilk defa kapsamlı bir dokümantasyon ve stratigrafi kayıtlarının tutulması çabasına rastlansa da bu disiplin hemen takip eden yıllarda tam anlamıyla sürdürülebilmemiştir. Zamanla çeşitli yapı kalıntılarının kazılarda bulunan eserlerin sergilenmesi ya da saklanması

¹¹¹ Lütfi Şeyban, “Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-II”, *Doğu Araştırmaları* 13 (2014), 59.

¹¹² Antonio Vallejo Triano, “Problemas de gestión y administración de Madinat al-Zahra desde el inicio de su recuperación”, *Arqueología y territorio medieval* 1 (1994), 17-29.

Şekil 24: Salon Rico'nun Dıştan Görünümü

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarda Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 251.

amacıyla kullanımı artmış, bu durum geçmişte daha özenle takip edilen bilimsel yaklaşımdan bir sapma olarak değerlendirilmiştir.¹¹³

1970 yılında Ana Maria Vicent kazı heyetinin başkanı olarak atanmıştır. Çalışmalar için kamulaştırılan alan miktarı artmaya devam etmiş, böylece şehir-sarayın medine kısmının tamamı resmen kazı alanı içerisine alınmıştır. Medînetü'z-Zehrâ'daki arkeolojik kazıların en uzun döneminde çalışmalara yön veren, ancak bir gözlemci raporunda da belirtildiği üzere kazıların ne şekilde ilerlediğine dair pek az yazılı kayıt kaleme almış olan, mimar Felix Hernandez'in 1975'te ölümü üzerine yerine mimar Rafael Manzano görevlendirilmiştir. Onun döneminde rekonstrüksiyona ağırlık verilmiştir. Salon Rico'da pano ve sütun başlıklarını yenileme çalışmaları devam etmiş, salonun revak (*portico*) kısmının üzeri ahşap bir çatı ile kapatılmıştır. Buna ek olarak doğu kapısı, havuzlu ev ve yukarı bazilikada da yenileme çalışmaları yapılmış,

¹¹³ Menendez De Luarda Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara*, 117-122.

Şekil 25: Salon Rico'nun İçeriden Görünümü

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarda Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 251.

ilk kez kazı alanında su ve elektrik altyapısı sağlanmıştır. 1982'den sonra İspanya'da henüz yeni tesis edilen demokrasi ve yerel yönetimlerin oluşturulması kararı sonrasında Medînetü'z-Zehrâ kazıları görece daha sıkı bir takibe konu olmuş, bunun neticesinde yerel yönetimin çalışmaları devralmasına dek yaklaşık üç sene boyunca çalışmalar durmuştur. 1985 yılında Endülüs yerel yönetimi bünyesinde oluşturulan ilgili idari birim ile birlikte çalışmalar yapısal bütünlük, aslını koruma ve arkeolojik bilgiyi önceleyen yeni yönetmelik altında yeniden başlamışsa da ilgili resmi onayın alınması 1989 yılında gerçekleşebilmiştir. Bu şekilde uzun bir müddet bakımsız kalan alan 1985-1990 yılları arasında yapılan çalışmalar ile yabancı bitki örtüsünden temizlenmiş, böylece bu süre zarfında saray-şehrin gün yüzüne çıkartılan kısmı üzerinde oluşan tahribat açıkça tespit edilebilmiştir. Bakımsız geçen sürede Felix Hernandez tarafından yapılan renovasyon işlerinin dahi zarar gördüğü anlaşılmıştır. Takip eden dönemde eserlerin onarım ve korumasına öncelik verilmiş, duvar resimleri dahil pek çok süsleme işi elden geçirilmiş, yürüme yolları konumuna göre mermer ve kil kullanılarak restore edilmiştir. Bu dönemde yapılan en kapsamlı işlerden biri de

Şekil 26: Cafer'in Evi

Kaynak: Europa Nostra, European Heritage Europa Nostra Awards. "Casa de Ya'far, Madinat al-Zahra". Erişim 10 Ocak 2024. <https://www.europeanheritageawards.eu/winners/casa-yafar/>

önemli bir kısmı alanda gelişigüzel dağılmış olarak duran eser ve objelerin sınıflandırılması ve envanterlerinin oluşturulması olmuştur. Yıllar boyu sürececek bu çalışma 2009 yılında açılan yeni müzenin depolarının bu maksatla tahsis edilmesi ile önemli ölçüde tamamlanabilmiştir. Bunu kazı alanının detaylı dokümantasyonu ve jeolojik incelemeler izlemiştir. 1991 yılında eski yol ve su şebekelerini de dikkate alan, saray-şehrin çevresini de içerecek şekilde tüm coğrafi sahayı kapsayan yeni bir özel plan oluşturulmuştur. Nihai onayın alınması 1998 yılını bulsa da bu süre zarfında koruma altına alınan alan içerisinde çeşitli kanunsuz yapılaşmaların olduğu tespit edilmiş, bölgenin 1996 yılında kültürel sit alanı ilan edilmesi ve 2003 yılında bu alanın kaçak yapılaşmaların olduğu yerleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi ile birlikte Medînetü'z-Zehrâ ve çevresinin hukuki muhafazası pekiştirilmiştir. Bu dönemde yeni kazılar da gerçekleştirilmiş, Cafer'in evi ve Salon Rico'nun bazı bölümleri üzerinde çalışılmıştır. Yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda Salon Rico'nun dıştan ve içten görünümüleri **Şekil 24** ve **Şekil 25'**te görülebilir. Cafer'in evi için 2000-2003 döneminde

yapılan alışmalar Europa Nostra dlne layık görülmüştür (bkz. şekil 26). Yapımına 1999 yılında başlanan yeni müze 2009 yılında tamamlanmış, 2010'da Aga Khan İşlam mimarisi dln, 2012 yılında ise Avrupa Yılın Müzesi dln almıştır.

114

¹¹⁴ Menendez De Luarda Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara*, 122-136.

5 KOLEKSİYON OLUŞUMU

Victoria & Albert Museum’da yer alan Medînetü’z-Zehrâ’ya ait tüm sütun başlıkları ve mimari parçaların bağışçısı Dr. Walter Leo Hildburgh isimli bir koleksiyoncudur (bkz. Şekil 27).

Şekil 27: Dr. Walter Leo Hildburgh

Kaynak: PRM, Pitt Rivers Museum. “Cataloguing Hildburgh’s amulets”. Erişim 26 Ocak 2024.
<https://pittrivers-amulets.blogspot.com/2014/02/cataloguing-hildburghs-amulets.html>

Müzeye yaptığı bağışlar sadece bununla sınırlı kalmamış, hediye ettiği beş bin adedi aşkın eser ile tüm müzenin de en önemli bağışçılarından biri olmuştur. 1876’da New York’da doğan Hildburgh serveti sayesinde folklor ve antropolojiye duyduğu ilgiye paralel olarak özellikle Doğu ve Güney Asya başta olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerine pek çok defa seyahat etmiş, bu seyahatlerinde binlerce eser toplamıştır. İngiltere’deki Folklore Society’nin yaşam boyu üyesi olan koleksiyoner 1912’de çalışmalarına merkez olarak Londra’yı seçmiş ve kısa süre içinde V&A ile çeşitli münasebetlere girmiştir. Yıllar boyunca ikamet adresi olarak müzenin hemen

Şekil 28: Üst Bazilika Kazısı (1923)

Kaynak: Jose Ramon Menendez De Luarda Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara* (Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018), 109.

karşısında yer alan Rembrandt Hotel'i gösteren Hildburgh V&A yönetimi ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu sayede uzmanların yönlendirmesiyle birlikte özellikle heykel ve metal işlere odaklanmış, eser toplarken sadece kendi inisiyatifiyle alımlar yapmaktan çok bizzat müzenin koleksiyonlarındaki eksikleri dikkate almıştır. Kendi doğum günü, yılbaşı ya da taç giyme törenleri gibi özel zamanlarda müzeye ilaveten hediye ettiği eserler ile de bilinen Hildburgh'un buna rağmen gösteriş meraklısı bir koleksiyoner olduğu söylenemez. Yaptığı eser satın alımlarının neredeyse tamamını doğrudan müze adına yapmış, bağışlarını ise çok büyük ölçüde isim belirtmeden, anonim olarak gerçekleştirmiştir. Genelde müzeye verdiği eserleri önce ödünç olarak vermiş, bir müddet sonra bunları bağışlamıştır. Topladığı eserler üzerine akademik çalışmalar yapmış, pek çok makale ile birlikte bir de kitap (*Medieval Spanish Enamels*, Oxford University Press, 1936) yayımlamıştır. Bununla birlikte müze ile ilişkilerinin her zaman çok olumlu olduğunu söylemek mümkün değildir. Geçmiş yazışma

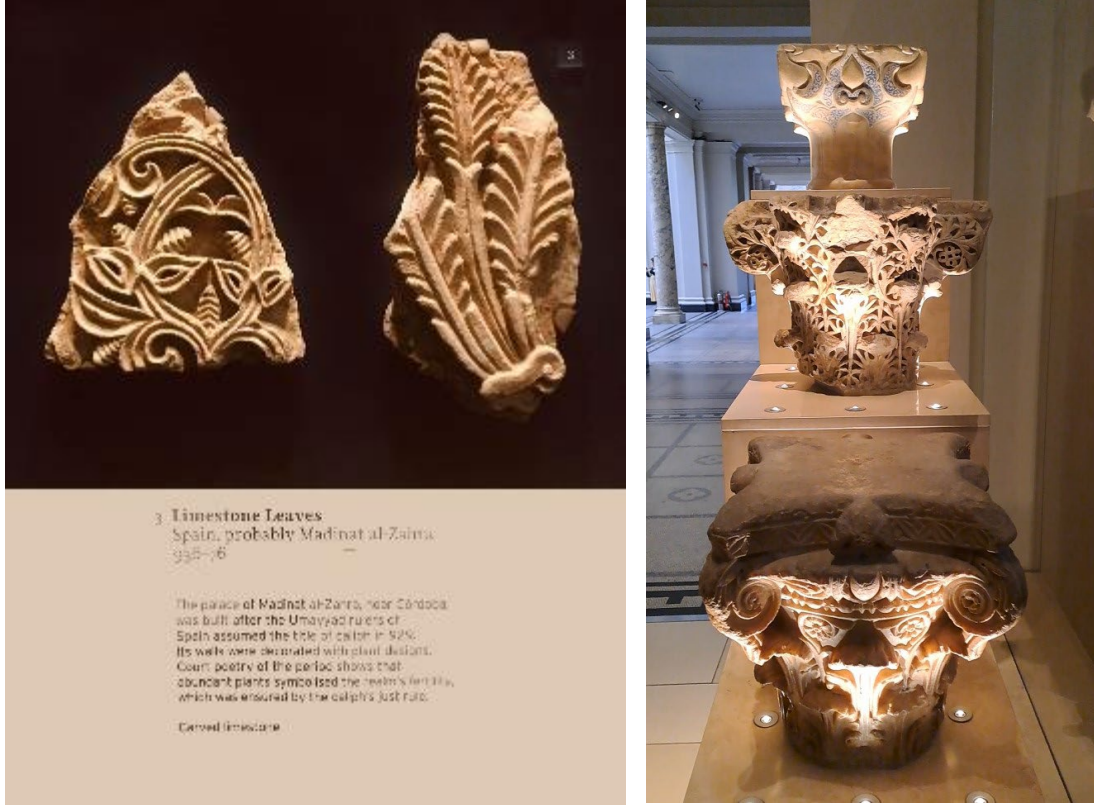

Şekil 29: Kazı Alanından Çıkarılan Bazı Parçalar

Kaynak: Antonio Vallejo Triano, *La ciudad califal de Madīnat al-Zahrā: arqueología de su excavación* (Cordoba: Almuzara, 2010), 32.

kayıtları kimi zaman küratörler ile ters düştüğünü, nelerin müzeye alınması gerektiği konusunda çeşitli görüş ayrılıkları olduğunu göstermektedir. Bir dönem müze direktörlüğü yapan Leigh Ashton kendisinin mimari eserler ve heykel bölümüne yapmak istediği ilave bağışlar ile ilgili olarak bir notta söz konusu bölümü kastederek “burası sanki Hildburgh’un çerçöpü için bir saklama dolabıymış gibi iş göremez” demiştir. Koleksiyoncunun Kensington’da giriş katı dairesinde müzenin almayı reddettiği pek çok eser ile birlikte yaşadığı bilinmektedir. Zamanında müzeye bağışladığı bir kısım eserlerin sonraki yıllarda sahte ya da imitasyon olduğunun anlaşıldığı durumlar da olmuştur.

Hildburgh’un İspanya kültür ve sanatına özel bir ilgisi olmuştur. İspanya’ya çok sık seyahat etmiş, özellikle İspanyol ve Güney Amerikalı zenginlerin yaz aylarında uğrak yeri olan San Sebastian’da sık sık yaz boyu kalmış, genellikle aynı dönemde onları

Şekil 30: V&A Museum'da Sergilenen Eserler
Kaynak: Yazar (Victoria & Albert Museum, Londra)

takiben bu bölgeye gelen sanat simsarları ile irtibatta olmuş, muhtelif eserleri onlardan temin etmiştir. Eldeki yazışma kayıtlarından buradan İspanya'nın başka bölge ve şehirlerine de seyahat ettiği bilinmektedir, hatta bazı eserleri hangi şehirlerde hangi satıcılardan aldığını tespit etmek mümkün olmuş olsa da genelde mektuplarında temin kaynaklarını paylaşmak konusunda son derece ketum davranmıştır. Hildburgh'un V&A'ya sunduğu ilk Emevî eseri 1914 yılında emaneten verdiği işlemeli bir mermer taştır, buradan kendisinin en erken 1914 yılında İspanya'dan eser topladığı anlaşılmaktadır. Endülüs bölgesini çok defa ziyaret etmiş ve bunun sonucunda 1919 yılında Medînetü'z-Zehrâ'ya ait eserlerin de içinde olduğu 87 parça İslam ve İspanyol sanat eserini müzenin mimari ve heykel bölümüne teslim etmiştir. 1926'da müzeye verdiği bir seramik objeye ait yeşil ve kahverengi ufak parçanın ilgili notlarda bizzat Medînetü'z-Zehrâ'dan alındığı belirtilmiştir. Eğer bu notta kastedilen bilfiil kazı alanı ise, dahası Hildburgh'un bu şekilde arkeolojik alanlardan topladığı parçalar olduğu da bilindiğinden, bu parçayı veya müzeye bağışladığı Medînetü'z-Zehrâ'ya ait parçaların bir kısmını Velazquez Bosco'nun kazıları döneminde sahadan elde etmiş

Şekil 31: British Museum'da Medînetü'z-Zehrâ'ya Ait Sütun Başlıkları
Kaynak: Yazar (British Museum, Londra)

olması olasıdır.¹¹⁵ Gerek yasal mevzuat gerekse kazı alanının güvenliğindeki boşluklar bu şekilde pek çok eserin alandan çıkartılmasını mümkün kılmıştır.¹¹⁶ Kazı alanından 1923 yılına ait bir fotoğraf Şekil 28'de, yine Velazquez Bosco döneminde gün yüzüne çıkartılan parçalardan bazıları ise Şekil 29'da görülmektedir. Bir not olarak, 1910-11 döneminde başlayan kazılarda çıkarılan bu tür parçaların 1915-16 yıllarına gelindiğinde İspanya'daki bazı antikacılar da satışta olduğu da bilinmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere Hildburgh'un Medînetü'z-Zehrâ koleksiyonuna en büyük katkı 1919 yılında olmuştur. Bunu takiben 1920 yılında, San Sebastian'daki rutin dönemsel ziyaretlerinden birinin hemen ardından müzeye daha önce Medînetü'z-Zehrâ'ya ait olarak tanımlananlara çok benzeyen on adet sütun başlığı ve ikisi üzeri Arapça kitabeli dört adet daha başlık vermiştir. 1926 yılında daha önce emanet olarak verdiği pek çok eserin daimî bağışını gerçekleştirmiştir. Pek çok makale

¹¹⁵ Mariam Rosser-Owen, "Collecting Madinat al-Zahra: W.L. Hildburgh and the V&A".

¹¹⁶ Antonio Vallejo Triano, *La ciudad califal de Madînat al-Zahrâ: arqueología de su excavación* (Cordoba: Almuzara, 2010), 34.

kaleme alan Hildburgh'un *Medieval Spanish Enamels* adıyla 1936'da yayımlanmış bir de kitabı bulunmaktadır.¹¹⁷ 1955 yılında 79 yaşında Londra'da ölmüştür. Tüm ödünç verilen eserlerin müzeye kalıcı devrini vasiyet etmiştir. Bu sayede V&A bugün Medînetü'z-Zehrâ ile ilgili İspanya dışındaki en büyük koleksiyonun sahibi olmuştur.¹¹⁸

Güncel olarak müzede Jameel Gallery'de sergilenen Medînetü'z-Zehrâ'ya ait eserler **Şekil 30'**da görülebilir. Duvar bezemelerinden soldaki 60 no.'lu, sağdaki ise 9 no.'lu parçalardır. Görselde en üstte yer alan sütun başlığı geç 14. yy. Nasrîler dönemine aittir, ortada 73 no.'lu, en altta ise 71 no.'lu sütun başlıkları yer almaktadır, bu iki eser koleksiyondaki diğer benzerleri ile karşılaştırıldığında fiziksel olarak görece en iyi durumdaki parçalardır. **Şekil 31'**de görülen 63 (sol) ve 5 (sağ) no.'lu sütun başlıkları ise British Museum'da 41 numaralı salonda 'Great Migrations AD 400-750' sergisinde yazar tarafından görüntülenmiş ve çizilmiştir. Bu şekilde sahada yerinde incelenen eserlerin çizimleri sırasıyla **Şekil 32, Şekil 33, Şekil 34, Şekil 35, Şekil 36 ve Şekil 37'**de gösterilmiştir.

¹¹⁷ Walter Leo Hildburgh, *Medieval Spanish Enamels* (Londra: Oxford University Press, 1936).

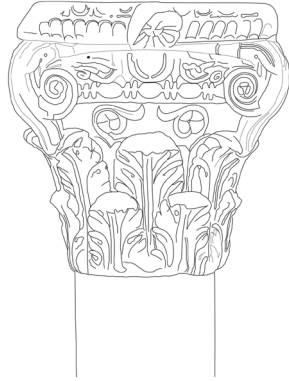
¹¹⁸ Rosser-Owen, "Collecting Madinat al-Zahra: W.L. Hildburgh and the V&A".

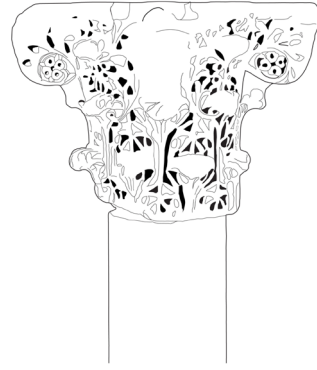
Şekil 32: Çizim, Örnek No. 9
Kaynak: Yazar

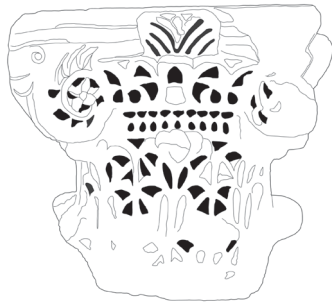
Şekil 33: Çizim, Örnek No. 60
Kaynak: Yazar

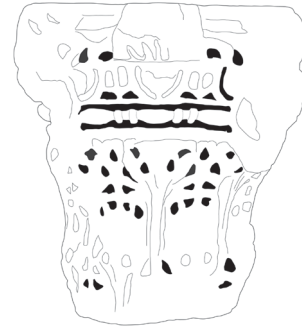
Şekil 34: Çizim, Örnek No. 71
Kaynak: Yazar

Şekil 35: Çizim, Örnek No. 73
Kaynak: Yazar

Şekil 36: Çizim, Örnek No. 5
Kaynak: Yazar

Şekil 37: Çizim, Örnek No. 63
Kaynak: Yazar

6 KATALOG

Victoria & Albert Museum'un envanterinde yer alan Medînetü'z-Zehrâ'ya ait olduğu bilinen veya öngörülen toplam yetmiş üç parça eserin künyelerini içeren katalog aşağıda sunulmuştur. Tanımlama bilgilerinde büyük ölçüde müze kaynaklarına dayanılmış, fiziki ölçüler, malzeme, işleme tekniğı ve tarihlendirmede doğrudan müzenin sağladığı bilgiler dikkate alınmıştır. Eserin fiziki durumu uygun olduğunda üzerindeki süslemenin kısa tasviri belirtilmiş, motiflerin değeriendirilmesi ve karşılaştırması sonraki bölümde kapsamlı olarak sunulmuştur. Kolay referans verebilmek ve listeleyebilmek adına tüm eserlere basit birer örnek numarası verilmiş, ilgili tablo ve bölümlerde bu numaralar kullanılmıştır. Tüm künye bilgileri ve eser görsellerine müzenin güncel İnternet sitesinden erişebilmektedir.

Örnek No:	1
Envanter No:	ME.1-2017 (SCP.LOST.535-Previous LOST number)
İncelendiği	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Kesme, Oyma
Tarihlendirilmesi:	10. yüzyıl
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 20 cm, Uzunluk: 26 cm, Derinlik: 4,5 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	
Tanımı:	Üst ve alt kısmı bir bordürle çevrili, üzerinde kufi yazı ile 'El-Mülkü lillah' ifadesi oyulmuş, arka yüzü düz kireç taşı friz parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	2
Envanter No:	A.14-1910
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Taş
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 23 cm, Genişlik: 24 cm, Derinlik: 20 cm, Ağırlık: 8,4 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	
Tanımı:	Üzeri düz yapraklarla ve akantus yapraklarıyla oyulmuş taş sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	3
Envanter No:	A.99-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 22 cm, Genişlik: 23 cm, Derinlik: 29 cm, Ağırlık: 14,1 kg,
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Dört köşeden dışarı doğru çıkıntılı volütlerden biri kırılmış, üzeri akantus yaprağı motifleriyle oyulmuş sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	4
Envanter No:	A.101-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 22 cm, Genişlik: 20 cm, Derinlik: 20 cm, Ağırlık: 12,4 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Beyaz mermerden, dört köşesinde çıkıntılı volüt bulunan (üçü kırılmış), iç içe geçmeli yaprak ve halka dizileriyle oyulmuş dairesel formlu sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	5
Envanter No:	A.102-1919
İncelendiği	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	British Museum 41 no.'lu sergi salonu
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 18 cm, Genişlik: 21 cm, Derinlik: 21 cm, Ağırlık: 8,7 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Beyaz mermerden oyulmuş dairesel formlu sütun başlığı. Başlığın sadece yarısı bitkisel motiflerle süslenmiştir. Üzerinde stilize edilmiş, sıralı bir şekilde yerleştirilmiş daire ve çokgen motifleri yer almaktadır.
Fotoğraf:	

Örnek No:	6
Envanter No:	A.103-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 16 cm, Genişlik: 25 cm, Derinlik: 25 cm, Ağırlık: 7,8 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Beyaz mermerden oyulmuş dairesel formlu sütun başlığı. Alt kısmının yarısı kırılmıştır. Dört köşesinde dışa çıkıntılı volütler bulunan başlık bitkisel motiflerle oyulmuş, ortasında bir sıra halka dizisi bulunmaktadır.
Fotoğraf:	

Örnek No:	7
Envanter No:	A.104-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 12,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Mermer sütun başlığı volüt detayı. Her iki tarafında bir çiçek bulunan ve iç içe geçmiş yapraklarla süslenmiş mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	8
Envanter No:	A.105-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 8,2 cm, Genişlik: 7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bitkisel motiflerle oyulmuş bir sütun başlığına ait detay süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	9
Envanter No:	A.106-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Müze (Jameel Gallery, V&A South Kensington)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Uzunluk: 32 cm, Genişlik: 16,5 cm, Derinlik: 6,5 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bir grup ince yaprak formunda oyulmuş kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	10
Envanter No:	A.107-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: ? cm, Genişlik: ? cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Yaprak formunda oyulmuş mimari süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	11
Envanter No:	A.108-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 16,5 cm, Genişlik: 15,9 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	İki palmye yaprağı ve ortada derince oyulmuş eşkenar dörtgen formu bulunan mimari süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	12
Envanter No:	A.109-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,1 cm, Genişlik: 12,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bir daldan simetrik çıkan iki palmiye yaprağı şeklinde oyulmuş kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	13
Envanter No:	A.110-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 16,5 cm, Genişlik: 15,9 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Üstte altı yapraklı bir çiçeğin bir bölümü, etrafı yapraklarla detaylandırılmış kireç taşı parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	14
Envanter No:	A.111-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14,6 cm, Genişlik: 22,8 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Üzerine sivri uçlu yaprak figürleri oyulmuş kireç taşı malzemeden süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	15
Envanter No:	A.112-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 26 cm, Genişlik: 12 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış bir şerit içerisinde bitkisel kıvrık dallarla süslenmiş mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	16
Envanter No:	A.113-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: ? cm, Genişlik: ? cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bir şerit içerisine oyulmuş bitkisel motiflerle bezeli süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	17
Envanter No:	A.114-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 26,7 cm, Genişlik: 12,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış bir şeridin içerisinde yaprak motifleriyle süslenmiş mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	18
Envanter No:	A.115-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 12,7 cm, Genişlik: 17,8 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış ve bitkisel formlardan oluşan süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	19
Envanter No:	A.116-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 10,1 cm, Genişlik: 26,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış ve sıralı bir şekilde devam eden yaprak motifleriyle dizili süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	20
Envanter No:	A.117-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 10,1 cm, Genişlik: 17,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış, devam eden bir yaprak şeridi ile süslenmiş parça detayı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	21
Envanter No:	A.118-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 10,1 cm, Genişlik: 17,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış bir şerit içerisinde yaprak motifleriyle süslenmiş kireç taşı parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	22
Envanter No:	A.119-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 28 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniği ile yapılmış bitkisel formlarla süslü, renklendirme izleri bulunan mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	23
Envanter No:	A.120-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 9,5 cm, Genişlik: 11,4 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış bir şerit içerisinde kıvrık dal ve yapraklarla süslenmiş mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	24
Envanter No:	A.121-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 11,4 cm, Genişlik: 12,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış bitkisel motifli süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	25
Envanter No:	A.122-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,8 cm, Genişlik: 15,2 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Alt kısımda iç içe geçmiş yaprak motifleri ve üst kısımda üçgen formlardan oluşan bir şerit ile çevrili oyma tekniğiyle yapılmış mimari süs parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	26
Envanter No:	A.123-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarahlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,2 cm, Genişlik: 14 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniği ile yapılmış üstte üçgen formlardan oluşan bir bant ile alt kısımda iç içe geçmiş yaprak süslemeli mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	27
Envanter No:	A.124-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,2 cm, Genişlik: 12,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Sıralı ve simetrik olarak yerleştirilen palmet sırası görülen oyulmuş kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	28
Envanter No:	A.159-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,2 cm, Genişlik: 10,2 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Yaprak motifleri ile oyulmuş kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	29
Envanter No:	A.125-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,9 cm, Genişlik: 11,4 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Birbirine geçmeli gövde ve yaprak formlarıyla oyulmuş süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	30
Envanter No:	A.126-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 10,8 cm, Genişlik: 19 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	İç içe geçmiş sıralı ve simetrik olarak yerleştirilen dilimli yapraklar ve stilize edilmiş dört kollu çiçek motifleriyle bezeli süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	31
Envanter No:	A.127-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 19,7 cm, Genişlik: 16,5 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Düğüm motifi şeklinde geçmeli dairesel formlu bordürlerin içerisine oyulmuş çiçek motifli rozet ve etrafındaki bitkisel figürlerden oluşan süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	32
Envanter No:	A.128-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 12 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Düğüm motifiyle yapılmış bordür içerisinde çiçek motifli rozet bulunan kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	33
Envanter No:	A.129-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarhlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,8 cm, Genişlik: 30,4 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bir şeritte yer alan, dairesel yaprak formlarının içerisine oyma tekniğiyle yapılmış altı yapraklı çiçek motifleri bezeli mimari süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	34
Envanter No:	A.130-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 16,5 cm, Genişlik: 14,6 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış bitkisel formlu bölmelerin içerisinde yer alan yaprak süslemeli mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	35
Envanter No:	A.131-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14,6 cm, Genişlik: 14 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Yaprak motifleriyle oyulmuş süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	36
Envanter No:	A.132-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 12,7 cm, Genişlik: 10,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle bezenmiş yaprak formlarından oluşan süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	37
Envanter No:	A.133-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,2 cm, Genişlik: 11,4 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış iç içe geçmiş yapraklardan oluşan süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	38
Envanter No:	A.134-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 12,7 cm, Genişlik: 7,6 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle detaylandırılmış yaprak ve kıvrık dal motifleriyle bezeli süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	39
Envanter No:	A.135-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 11,4 cm, Genişlik: 7,6 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Birbirine geçmeli şeritlerden oluşan örgü motifiyle bezenmiş süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	40
Envanter No:	A.136-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,9 cm, Genişlik: 10,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	İçleri farklı sayılarda yapılmış çiçek motifli rozetlerden oluşan geometrik bölmelere ayrılmış süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	41
Envanter No:	A.137-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,2 cm, Genişlik: 7,6 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Birbirine geçmeli yaprak formlarıyla oyulmuş mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	42
Envanter No:	A.138-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 12,7 cm, Genişlik: 10,8 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bir yaprak motifiyle oyulmuş kireç taşı parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	43
Envanter No:	A.139-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: ? cm, Genişlik: 11,4 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bir yaprak motifiyle oyulmuş kireç taşı süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	44
Envanter No:	A.140-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,8 cm, Genişlik: 10,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Kireç taşına oyulmuş iki yaprak detayına sahip süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	45
Envanter No:	A.141-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 8,2 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Palmet motifiyle bezenmiş kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	46
Envanter No:	A.142-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: ? cm, Genişlik: ? cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bitkisel motiflerle oyulmuş süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	47
Envanter No:	A.143-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,8 cm, Genişlik: 10,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bir kemere ait, bölmeli bir süsleme şeridi şeklinde oyulmuş mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	48
Envanter No:	A.144-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 10,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Geometrik bir çerçevenin içerisine oyulmuş yaprak motifli süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	49
Envanter No:	A.145-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 12,7 cm, Genişlik: 7,6 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Yaprak formları ile bezenmiş mimari süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	50
Envanter No:	A.146-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,9 cm, Genişlik: 15,2 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniği ile yapılmış yaprak formları ve bitkisel formlarla bezeli süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	51
Envanter No:	A.147-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,8 cm, Genişlik: 13,3 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Farklı yaprak motifleriyle süslenmiş mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	52
Envanter No:	A.148-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 14 cm, Genişlik: 12,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Yaprak motifleri oyulmuş kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	53
Envanter No:	A.149-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,1 cm, Genişlik: 12,7 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	İç içe geçmiş yaprak formlarından oluşan süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	54
Envanter No:	A.150-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 22,9 cm, Genişlik: 22 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Yaprak formlarıyla oyulmuş kireç taşı süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	55
Envanter No:	A.151-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 11,4 cm, Genişlik: 7,6 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Devam eden bir formun parçası, üzerinde iki palmiye yaprağı oyulmuş kireç taşı süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	56
Envanter No:	A.152-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 11,4 cm, Genişlik: 7,6 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Dairesel formda bir bordürün içerisinde yer alan yaprak ve bitkisel motifli süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	57
Envanter No:	A.153-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: ? cm, Genişlik: ? cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Bitkisel motiflerle oyulmuş süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	58
Envanter No:	A.154-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 12 cm, Genişlik: 10,8 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Geçmeli yaprak motiflerinden oluşan süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	59
Envanter No:	A.155-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 15,2 cm, Genişlik: 11,4 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Oyma tekniğiyle yapılmış yaprak motifleriyle bezeli mimari parça.
Fotoğraf:	

Örnek No:	60
Envanter No:	A.156-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Müze (Jameel Gallery, V&A South Kensington)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Uzunluk: 24,5 cm, Genişlik: 22 cm, Derinlik: 5 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	İç içe geçmiş yaprak şeritlerinin etrafındaki farklı kıvrık dal formlarıyla oluşmuş süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	61
Envanter No:	A.157-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 20,3 cm, Genişlik: 17,1 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	Üçgen formlu, üzeri petek şeklinde oyulmuş süsleme parçası.
Fotoğraf:	

Örnek No:	62
Envanter No:	A.158-1919
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Kireç taşı
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Mimari süsleme parçası
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 25,4 cm, Genişlik: 19 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010 Dodds, Jerrylynn D. (ed), Al-Andalus, The Art of Islamic Spain, Metropolitan Museum of Art Publishers, New York, 1992
Tanımı:	İç içe geçmiş çeşitli yaprak formlarından oluşan mimari süsleme ögesi.
Fotoğraf:	

Örnek No:	63
Envanter No:	A.145-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	British Museum 41 no.'lu sergi salonu
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 24 cm, Genişlik: 23 cm, Derinlik: 23 cm, Ağırlık: 15 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Dairesel formlu, dört köşesinde çıkıntılı volüt ile akantus yapraklarıyla oyulmuş başlığın yalnızca bir kısmı kalmış. Orta kısmında halka sırası ile süslenmiştir.
Fotoğraf:	

Örnek No:	64
Envanter No:	A.146-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 24,8 cm, Genişlik: 22,9 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Sütun başlığı, alt kısmı çift sıra akantus yapraklarıyla süslenmiş, köşelerdeki volütler ortada birer çiçek motifiyle birbirine bağlanmış.
Fotoğraf:	

Örnek No:	65
Envanter No:	A.147-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 26 cm, Genişlik: 33 cm, Derinlik: 28 cm, Ağırlık: 17,4 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Dairesel formlu sütun başlığı, bitkisel motiflerle oyulmuş, dört köşesinde çıkıntılı volütlere sahip, ancak bir kısmı kırılmış.
Fotoğraf:	

Örnek No:	66
Envanter No:	A.148-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 26 cm, Genişlik: 29 cm, Derinlik: 28 cm, Ağırlık: 19,2 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Dairesel formlu sütun başlığı, Başlığın dört köşesinde volüt çıkıntıları mevcut, iki köşedeki volütler kırılmış. Üzeri yaprak motifleriyle oyulmuş mimari öge.
Fotoğraf:	

Örnek No:	67
Envanter No:	A.149-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 17,7 cm, Genişlik: 19 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Mermer sütun başlığı, her köşesinde bir volüt (sarmal) bulunmakta, üzeri yaprak figürleriyle bezelidir.
Fotoğraf:	

Örnek No:	68
Envanter No:	A.150-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 19 cm, Genişlik: 22,9 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Üzeri yaprak formlarıyla oyulmuş, dört köşesindeki volütler kırılmış, dairesel formlu sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	69
Envanter No:	A.151-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 23,5 cm, Genişlik: 27,3 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Birbirlerinden dikey formlarla ayrılmış bitkisel süslemelerle oyulmuş mermer sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	70
Envanter No:	A.152-1920
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 22,2 cm, Genişlik: 25,4 cm
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Çift sıra dışarı doğru taşan akantus yaprakları ve bir sıra halka sırası figürleriyle süslenmiş sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	71
Envanter No:	A.10-1922
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	950-975
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Müze (Jameel Gallery, V&A South Kensington)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 33,5 cm, Genişlik: 33 cm, Derinlik: 33 cm, Ağırlık: 54,5 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010, p.24.
Tanımı:	Dört köşesinde volütler bulunan, çiçek formu rozet figürleri, çeşitli yaprak formları ve alt kısımda iki sıra halinde akantus yapraklarıyla süslenmiş üst kısmında kufi yazı şeridi bulunan mermer sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	72
Envanter No:	A.11-1922
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	936-976
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Depo (Blythe House, V&A)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 29 cm, Genişlik: 26 cm, Derinlik: 25 cm , Ağırlık: 24,7 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010
Tanımı:	Dört köşede yer alan volütler kırılmış, üzeri akantus yaprağı motifi, bir sıra halka dizisi ile oyulmuş, en üst kısımda Arapça bir yazıt bulunan dairesel formlu sütun başlığı.
Fotoğraf:	

Örnek No:	73
Envanter No:	A.55-1925
İncelendiği Tarih/Yer:	01/04/2023, Birleşik Krallık
Malzemesi	Mermer
Tekniği:	Oyma
Tarihlendirilmesi:	960-980
Dönemi:	Endülüs Emevî
Fonksiyonu:	Sütun başlığı
Müzedeki Yeri:	Müze (Jameel Gallery, V&A South Kensington)
Buluntu Yeri:	Medînetü'z-Zehrâ kazı alanı
Menşei:	Medînetü'z-Zehrâ (İspanya)
Departmanı:	Orta Doğu (Middle East Section)
Ölçüleri:	Yükseklik: 31,5 cm, Genişlik: 47 cm, Derinlik: 30 cm, Ağırlık: 42 kg
Seçilmiş Bibliyografya:	Rosser-Owen, Mariam, Islamic Arts from Spain, V&A Publishing, London, 2010, p.24.
Tanımı:	Dört köşesinde volütler bulunan, bitkisel motiflerle süslenmiş mermer sütun başlığı. Alt kısmında iki sıra halinde dışarı taşan akantus yaprakları mevcuttur.
Fotoğraf:	

7 DEĞERLENDİRME

Victoria & Albert Museum’da yer alan Medînetü’z-Zehrâ koleksiyonundaki parçaların süslemesinde kullanılan motiflerin değerlendirilmesi ile ilgili olarak öncelikle genel hatlarıyla İslam sanatında ve özellikle Endülüs coğrafyasında hâkim olan ve mimari süslemede kullanılan motiflerin literatür incelemesi yapılmış, ardından bu çerçeveye uygun olarak söz konusu koleksiyon değerlendirilmiştir.

7.1 MOTİFLER

Suut Kemal Yetkin’e göre kuruluş aşamasında olan her sanat gibi geniş anlamda Emevî sanatında da devşirmeci özellikleri görmek mümkündür. Misal Kubbetü’s-Sahre ve Ümeyye Camii’ndeki mozaikler teknik ve işlenen temalar açısından Helenistik iken süslemede kullanılan akantus, asma ve kıvrımlı sap gibi bitki unsurları Suriye ve Mısır Hristiyan sanatından alınmıştır. Diğer yandan Sasanî etkileri taşıyan dalgalanan kurdele, tesbih tanelerinden çember içerisine alınmış gülbezek ya da üçgen motiflerini aynı şekilde Emevî süslemelerinde görmek mümkündür. Emevî sanatının bir özelliği de süslemede neredeyse hiç boş yer bırakmadan, adeta boşluktan korkarcasına, tüm yüzeyleri motiflerle doldurmak şeklinde olmuştur. Yıllar içerisinde bu süs taşkınlığı yerini farklı yabancı ve devşirme unsurların birbiriyle kaynaştığı görece daha özgün ve ölçülü bir hale bırakmıştır.¹¹⁹

Emevîler’in Endülüs kolunun en belirgin özelliği de süslemenin bolluğu ve süs unsurlarının değişikliğidir. Yazıya ek olarak bitkisel ve geometrik süslemeler taş, mermer, pişmiş toprak, ahşap ve mozaik gibi farklı malzemeler üzerine uygulanmıştır.¹²⁰ Medînetü’z-Zehrâ saray-şehri siyasi konumu gereği bir resmiyet makamı olmuştur. Aynı dönemlere tarihlenen ve şehre çok yakın bir konumda

¹¹⁹ Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984), 139-140.

¹²⁰ Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, 140.

bulunan, aynı zamanda Medînetü'z-Zehrâ dünya mirası koruma alanı içerisinde yer alan Er-Rummânîye malikânesinde pek çok hayvan figürlü süsleme örneğine rastlanmışken Medînetü'z-Zehrâ'da ise neredeyse tamamı sadece bitkisel motifli süslemeler bulunmuştur.¹²¹

Medînetü'z-Zehrâ özelinde bakıldığında ise söz konusu saray-şehir ve ondan daha sınırlı düzeyde Kurtuba Ulu Camii, Endülüs hilafeti döneminde yürütülen süsleme odaklı ikonografik çalışmaların en yoğunlaştığı yerler olmuştur. İçerdiği pek çok farklı yapı türü sebebiyle süsleme çeşitliliğinin de en geniş halde karşılık bulduğu Medînetü'z-Zehrâ bu açıdan zirvededir.¹²² Basit bir örnek olarak yine Er-Rummânîye'de bulunan bir hamam duvar süslemesinin neredeyse Medînetü'z-Zehrâ'da Salon Rico'nun hamam kısmındaki muadilinin birebir aynısı ancak çok daha düşük kalitede bir kopyası olduğu belirtilmiştir.¹²³

7.1.1 BİTKİSEL MOTİFLER

Medînetü'z-Zehrâ'daki mimari bezemelerde kullanılan motiflerle ilgili olarak yapılan en kapsamlı araştırmalardan birisi Salon Rico'daki bitkisel arabesk süslemeli panolar üzerine Christian Ewert tarafından gerçekleştirilmiştir. Buna göre burada kullanılan bitkisel motifleri (i) sap ve gövde biçimli desenler, (ii) vurgu unsurları, (iii) yapraklar, (iv) yıldız biçimli çiçekler, (v) palmetler ve meyveler, (vi) damla, kalp ya da badem çerçeve içinde kompozit formlar ve (vii) bu unsurların çeşitli kompozisyonları, olarak sınıflandırmak mümkündür.¹²⁴ Gerek Medînetü'z-Zehrâ genelinde, gerekse V&A koleksiyonu özelinde en yaygın olarak gözlemlenen akantus, palmet, rozet vb. gibi motifler aşağıda süsleme literatüründeki tanımları ve incelenen eserlerdeki karşılıkları ile birlikte ele alınmıştır.

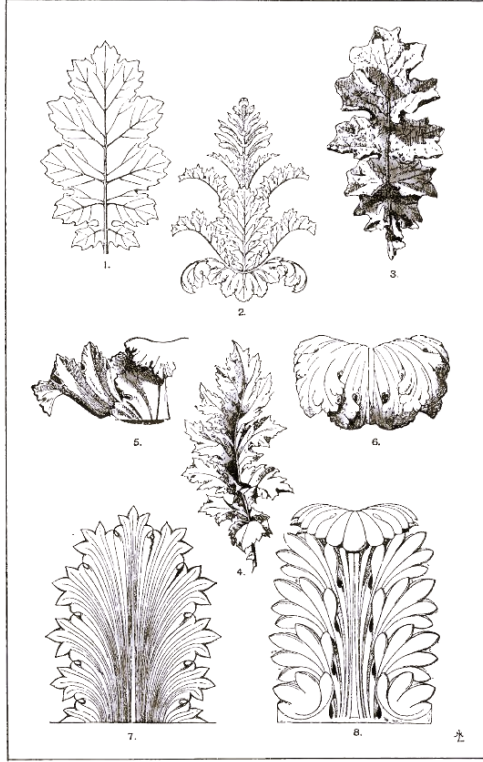
¹²¹ Felix Arnold vd., *Munyat ar-Rummânîya: ein islamischer Landsitz bei Córdoba* (Wiesbaden: Reichert Verlag, 2015).

¹²² Antonio Vallejo Triano, "Un elemento de la decoracion vegetal de Madinat al-Zahra: la palmeta", *Al-Andalus und Europa: zwischen Orient und Okzident*, kitap editörü Martina Müller-Wiener - Christiane Kothe (Petersberg: Imhof, 2004).

¹²³ Arnold vd., *Munyat ar-Rummânîya*.

¹²⁴ Christian Ewert, *Die Dekorelemente der Wandfelder im Reichen Saal von Madinat az-Zahra* (Deutsches Archäologisches Institut, 1996), 11-12.

7.1.1.1 Akantus

Şekil 38: Akantus Motif Örnekleri
Kaynak: Meyer, *A Handbook of Ornament*,
32.

Bitkilerden esinlenen süsleme tasarımları içinde en bilineni akantustur. Antik Yunanlılar tarafından ilk olarak kullanılan akantus motifleri Roma, Bizans, Romanesk, Gotik ve Rönesans stilleri de dahil neredeyse tüm Batı sanatında tekrar tekrar kullanılmıştır. Güney Avrupa'ya has bir bitki olan akantusun bezemelerde kullanımı, dönemi ve kültürel üsluba bağlı olarak farklılık göstermiştir. Grek tarzında genelde daha sivri uçlu yapraklı akantus formları mevcutken Roma stilinde yaprakların uçları daha yuvarlak, geniş ve daha kıvrımlıdır. Bizans ve Romanesk üslupla üretilenlerin görece daha sert ve kaba görünümlü olduğu söylenebilir. Erken Gotik tarzdaki akantus uygulamaları genelde

yuvarlak hatlıyken geç dönem Gotik stilde akantus yaprakları daha dikenli ve sıra dışı tasarımlara dönüşmüştür. Rönesans ile antik tarzda süsleme uygulamaları yeniden canlanmış, akantus tasarımları da gelişmiştir. Gerçek bitkiden bağımsız olarak akantus figürleri içinde bir sarmaşık filizi ile işlenmeye başlamıştır.¹²⁵ Yurtiçi arkeoloji ve sanat tarihi literatürüne zamanında hatalı olarak, botanik bilimi açısından akantus ile ilişkisi olmayan bir bitki olan kenger şeklinde girdiği ifade edilmiştir.¹²⁶ Katalogda yer alan eserlerden no. 2, 3, 63, 64, 67 ve 69-73'te akantus uygulamaları görülmektedir.

¹²⁵ Franz Meyer, *A Handbook of Ornament* (London: Gerald Duckworth & Company Ltd, 1974), 31-32.

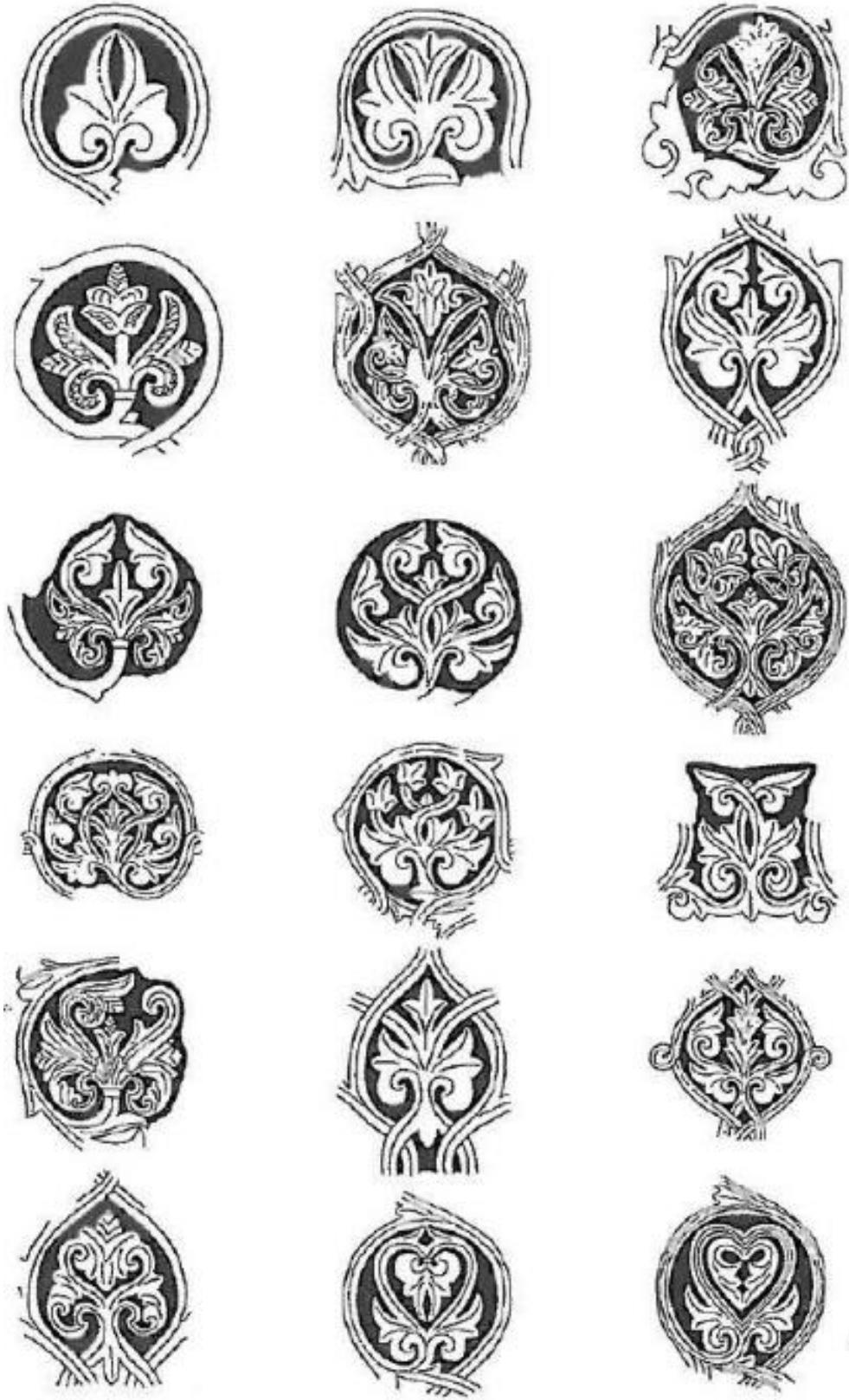
¹²⁶ Yıldız Demiriz, "ACANTHUS; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", *Sanat Tarihi Dergisi* 3/3 (1984).

7.1.1.2 *Palmet*

İncelenen V&A koleksiyonundan bağımsız olarak Medînetü’z-Zehrâ’daki bitkisel motifler içinde akantus ile beraber en geniş yer bulan motif palmettir. Öyle ki buradaki kullanımına dayanılarak Suriye’den Endülüs’e Emevî hanedanlığının sürekliliğinin ana sembolü olduğu ileri sürülmüştür.¹²⁷ Saray-şehirde kullanılan bazı palmet motif örnekleri **Şekil 39**’de gösterilmiştir. Felix Hernandez’in tanımı ile en temel halde her biri birden çok lob ya da parçalı (kendi içinde alt yaprakları olan) iki ana yaprağın bir sapın sağında ve solunda sırtları birbirine bakacak şekilde bir araya geldiği bir motiftir. Normalde kendileri başlı başına birer motif olan ve bu şekilde üç loblu yaprakların birleştirilmesi ile oluşan, birleştikleri saptan kimi zaman ortada yeni üçüncü bir yaprağın çıktığı palmette çoğu zaman ortadaki sap formu çevre boyunca kıvrılarak palmeti bir bordürle çevreler. Bu şekilde pek çok alt bileşenden oluşması sebebiyle palmetin tasarım seçenekleri çok geniştir. Diğer bir sık kullanılan motif olan akantusun Medînetü’z-Zehrâ’da uygulandığı yerler genelde kemer ve sütun başlıkları ile sınırlı iken palmet sarayın tamamına yayılmıştır. Hem şehirde ilk inşa edilen binalarda hem de daha sonraki dönemde eklenen yapıların bezemelerinde kullanılmış olması bunun bilinçli bir tercih olduğuna işaret etmektedir. Buna göre palmet motifi geleneklere bağlılığı ve Emevî hanedanlığını simgelemektedir ancak bununla beraber Endülüs’te Doğu Emevî ya da Abbasi tarzından farklı, kendine özgü yeni ikonografik bir anlatıyı ortaya koymaktadır.¹²⁸ Katalogda yer alan eserlerden no. 27, 42, 45, 59 ve 62’de palmet uygulamaları görülmektedir.

¹²⁷ Vallejo Triano, “Un elemento de la decoracion vegetal de Madinat al-Zahra: la palmeta”, 221.

¹²⁸ Vallejo Triano, “Un elemento de la decoracion vegetal de Madinat al-Zahra: la palmeta”, 219.

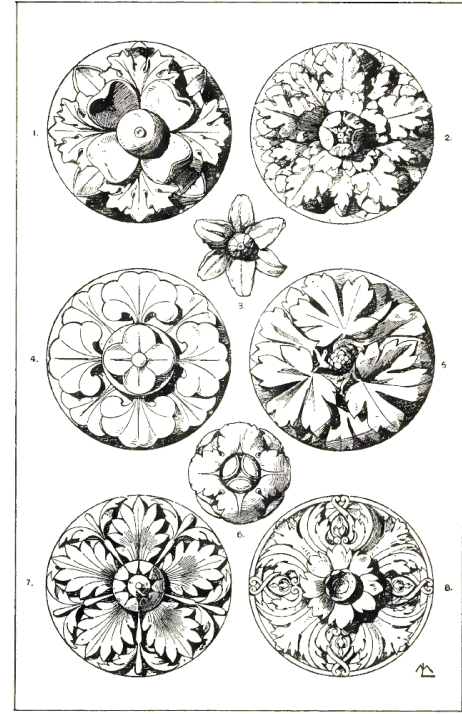

Şekil 39: Medînetü'z-Zehrâ Bezemelerinde Palmet Motifi Örnekleri

Kaynak: Antonio Vallejo Triano, "Un elemento de la decoracion vegetal de Madinat al-Zahra: la palmeta", *Al-Andalus und Europa: zwischen Orient und Okzident*, kitap editörü Martina Müller-Wiener - Christiane Kothe (Petersberg: Imhof, 2004).

7.1.1.3 Rozet (Gülbezek)

Rozetler genelgeçer bir çiçek formunun oyma ya da resmetme suretiyle uygulanması ile elde edilen dairesel desenlerdir.¹²⁹ Bir gül ya da ona benzer başka bir çiçeğin stilize hali olarak kurgulanabilirler.¹³⁰ Antik dönemdeki tapınlardan Gotik kaburgalı tonozlara, Rönesans saraylarından modern döneme kadar pek çok tavan uygulamasının merkez unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. En yaygın olarak üç, dört, beş, altı, sekiz, on, on iki ya da on altı yapraklı olarak uygulanırlar.¹³¹ Bazı örnekleri **Şekil 40**'da görülebilir. Katalogda yer alan eserlerden no. 31, 32, 40 ve 71'de rozet uygulamaları görülmektedir.

Şekil 40: Rozet Motif Örnekleri
Kaynak: Meyer, *A Handbook of Ornament*, 103.

7.1.1.4 Rumî ve Benzeri

Arabesk süslemede sıklıkla kullanılan çatallı, ucu sivri yaprak motifleri Türkçe'de genelde rumî olarak adlandırılmıştır.¹³² Anadolu Selçuklu mimarisi dahil Türk-İslam sanatında çok sık kullanılan motiflerdendir. Farklı kompozisyonlar içerisinde pek çok farklı tasarımda ortaya çıkabilirler. **Şekil 41**'ta sadeleştirilmiş haldeki örnekleri görülmektedir¹³³. Burada rumî tanımının Türk sanatında ifade edildiği gibi kuş kanat ve gövdelerinden uyarlanan motiflerden ziyade Medînetü'z-Zehrâ örneğindeki gibi bitkisel süslemede çeşitli çatallanmış ve kıvrılmış yaprak figürlerine karşılık geldiğini belirtmek gerekir. Yabancı kaynaklarda kimi zaman yarım palmet olarak

¹²⁹ Cyril M. Harris (ed.), *Dictionary of Architecture and Construction* (New York: McGraw-Hill, 2006), 832.

¹³⁰ Nikolas Davies - Erkki Jokiniemi, *Dictionary of Architecture and Building Construction* (Oxford: Elsevier, 2008), 321.

¹³¹ Meyer, *A Handbook of Ornament*, 103.

¹³² Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 77.

¹³³ Nadide Ebru Yazar - Tuğrul Yazar, "Re-Generating continuous rumî compositions", 2018, 23-30.

adlandırıldığı da görülmektedir. Katalogda yer alan örneklerden no. 15-17, 19-22, 24, 25, 44 ve 60'da rumî ve benzeri motifler görülmektedir.

Şekil 41: Yalın Rumi Motif Örnekleri

Kaynak: Nadide Ebru Yazar - Tuğrul Yazar, "Re-Generating continuous rumî compositions", 2018, 23-30.

7.1.1.5 Diğer Bitkisel Motifler

Yukarıda bahsedildiği şekilde başkaca yaprak ve çiçek unsurlarını barındıran bitkisel motifler olarak değerlendirilebilecek pek çok motifi 7, 13, 14, 26, 29, 33, 35-38, 48-54, 58, 62, 67 ve 68 no.'lu parçalarda görmek mümkündür. Örnek no.

11, 12 ve 55'in süslemelerinde palmiye yaprağı motifi, no. 61'de ise petek şekli görülmektedir. Bunlardan bir kemer üzerindeki kireç taşı süslemeye ait olduğu belirtilen 33 no.'lu eserin (Şekil 43) üzerindeki yıldız biçimli altı ince yapraklı çiçek motifini ve çiçeklerin etrafını saran asma desenin bir benzerini

Er-Rummânîye'de bulunan bir kapı pervazı üzerindeki mermer süsleme pano örneğinde (Şekil 42) de görmek mümkündür. Çiçek yapraklarının içlerinin işlenmesinde bir miktar farklılık olsa da genel motif uygulaması önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Söz konusu panonun çerçevesinde çiçek motifi olmayan, daha kaliteli bir kopyasının Salon Rico'nun yakınındaki hamam kısmında bulunduğu belirtilmiştir.¹³⁴

¹³⁴ Arnold vd., *Munyat ar-Rummânîya*.

Şekil 42: Er-Rummânîye’de Bulunan Mermer Pano
Kaynak: Felix Arnold vd., *Munyat ar-Rummânîya: ein islamischer Landsitz bei Córdoba* (Wiesbaden: Reichert Verlag, 2015).

Şekil 43: V&A Medînetü’z-Zehrâ Koleksiyonu Örnek No. 33
Kaynak: V&A, Victoria & Albert Museum. “Fragment”. Erişim 10 Ocak 2024.
<https://collections.vam.ac.uk/item/O470023/fragment-unknown/>

7.1.2 DİĞER MOTİFLER

Bezemelerde ağırlık bitkisel motiflerde olmakla beraber koleksiyondaki parçalarda temel geometrik desenlere de rastlanmaktadır. İnci-boncuk dizisi olarak tabir edilen motifi örnek no. 4, 5, 6, 63, 65 ve 70-72’de görmek mümkündür. Baklava deseni no. 11’de, üçgen şerit ise no. 25 ve 26’de görülebilir. Örnek no. 27’de kalp şeklinde bölme, 31’de düğüm, 61’de petek ve 67’de sekiz köşeli yıldız motifi mevcuttur. Katalogda yer alan eserlerden duvar süsleme parçası olan no. 1 ile 71 ve 72 no.’lu sütun başlıklarının kitabe kısımlarında kufi yazılar mevcuttur.

7.2 MALZEME VE TEKNİK

Yetkin’e göre işleme tekniği Helenistik geleneğe uygundur, özellikle sütun başlıkları İyon ve Korint karması kompozit başlıklar şeklindedir. Kurtuba Camii örneğinde bu unsurlar yontulmuşken Medînetü’z-Zehrâ örnekleri mermere derin oyulmuştur.¹³⁵ Sütun başlıklarında Korint ve kompozit tarzları gözlemlenmekle birlikte aynı zamanda sarayın ilk yapımına başlanan dönem ile Salon Rico’nun inşa edildiği ileriki yıllar arasındaki değişimi de izlemek olasıdır. Derin oyulmuş ve sivri uçlu akantuslar ile örülü, dantel ya da arı kovanı gibi görünen sütun başlıkları bu odanın ve sarayın karakteristik birer unsuru haline gelmiştir. Sütun kaideleri ise istisnasız Attika tarzındadır, kullanıldığı yere göre kimi zaman dekoratif süslemeler içerirken kimi zaman hiçbir bezeme barındırmamaktadır.¹³⁶ Koleksiyondaki eserlerin yüzey kısımlarında dışa doğru açılıp kıvrılan akantuslar, yüzey ve volütlerde rozetler, alında halka sıra dizilimleri ve kufi yazılı kitabeler göze çarpmaktadır, 71 no.’lu başlık dışında tüm sütun başlıkları derin işlenmiştir.

Duvar süslemeleri kireç taşına oyulmak suretiyle rölyefler elde edilmiştir. Örnek no. 15, 17-26, 33, 34, 36-38, 50 ve 59’un V&A künye bilgilerinde *sunk relief* olarak tabir edilen figürlerin taş yüzeyinden daha derinde oyularak oluşturulduğu bir kabartma

¹³⁵ Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, 141-143.

¹³⁶ Menendez De Larcana Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara*, 58.

tekniki tanımlanmıştır. Aslen Eski Mısır'a atfedilen bu uygulamada motifin etrafındaki kontur taş derinlemesine oyulmakta ve motifin ya da figürün modellemesi bu konturlar içerisinde kalınarak gerçekleştirilmektedir.¹³⁷ Bu halde oyulan figür taşın yüzeyinden derinliği kadar ya da oluşturduğu gölge oranında görünürdür. Örneklerdeki uygulamada ise temelde parçanın etrafında yüksek bırakılan bordürler sayesinde tipik bir kabartmadan farklı olarak figür ve desenlerin referans yüzeyden daha derinde olduğu izlenimi verilmektedir. Benzer şekilde süslemelerde alçak kabartma da kullanılmıştır. Salon Rico'da en güzel örnekleri görülen duvar bezeme panolarında kullanılan yenilikçi bir teknik ise bu süslemelerin doğrudan duvara değil, kireçtaşından ayrı bir panoya işlenmesi, sonra da bu panonun taşıyıcı duvara sabitlenmesi olmuştur.¹³⁸

Bölgedeki taş ocakları şehrin yapımı esnasında yoğun olarak kullanılmış kireçtaşı ağırlıklı olarak buradan temin edilmiştir.¹³⁹ Söz konusu taş kaynaklarının önemli bir kısmının şehrin 50 km'lik menziline yer alması inşaatın görece nasıl hızlı ilerlediğini de açıklamaktadır.¹⁴⁰ Bununla birlikte yüksek talebe bağlı aşırı üretim inşaatta farklı kalite ve cinsten taşların kullanılmasına da neden olmuş, bu da sonraki yıllarda yapıların yıpranmasını hızlandırmıştır.¹⁴¹ Saray-şehrin açık ve kapı alanlarında zeminde kullanılan kireçtaşı, mermer, tuğla vb. gibi birbirinden farklı malzemeler **Şekil 44'**te görülmektedir.

Medînetü'z-Zehrâ kazılarında muhtelif Greko-Romen üslup ve temalı heykel ve rölyefler de bulunmuştur. Bunların bir kısmı çeşme olarak yeniden kullanılan mermer lahitlerin üzerinde yer almaktadır. Bunun materyal gereksinimin ötesinde Helenistik ve Roma medeniyetleri ile entelektüel bir irtibat kurmak adına bilinçli bir tercih

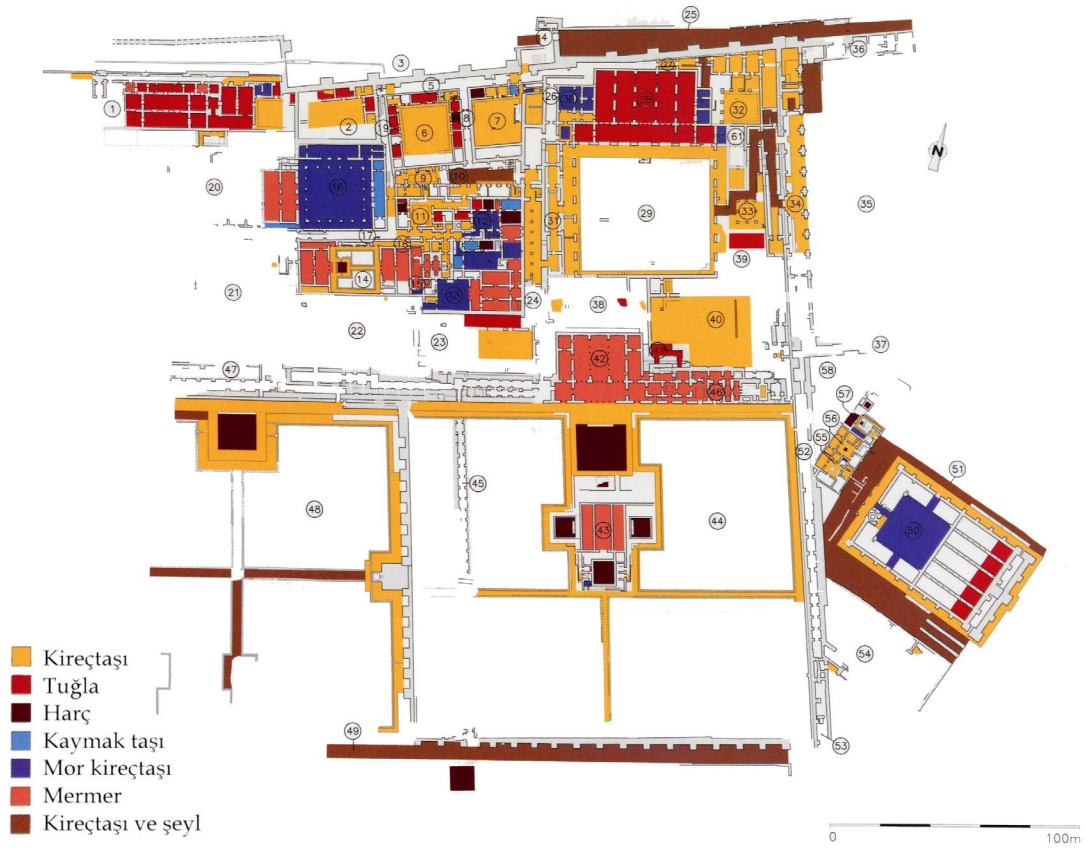
¹³⁷ Alexandra Woods, "Relief", *A companion to ancient Egyptian art*, (2014), 219-248.

¹³⁸ Antonio Vallejo Triano, "Madinat al-Zahrâ': The Triumph of the Islamic State", *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*, kitap editörü Jerrilynn Dodds, 27-39 (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), 33.

¹³⁹ Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara*, 211.

¹⁴⁰ Antonio Vallejo Triano, "Madinat Al-Zahra: Transformation of a Caliphal City", çev. Mariam Rosser-Owen, *Revisiting Al-Andalus*, ed. Glaire D. Anderson - Mariam Rosser-Owen (Leiden: Brill, 2007), 4-5.

¹⁴¹ Menendez De Lurca Navia Osorio vd., *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara*, 76.

Şekil 44: Saray-Şehrin Zemininde Kullanılan Malzemeler

Kaynak: Antonio Vallejo Triano, *La ciudad califal de Madinat al-Zahrā: arqueología de su excavación* (Cordoba: Almuzara, 2010), Fig. 35.

(*) Lejant yazar tarafından tercüme edilmiştir.

olduğu, halifenin ve eğitimli seçkinlerin söz konusu süslemelerde tasvir edilen tema ve figürlere aşina olduğu ileri sürülmüştür.¹⁴²

7.3 KARŞILAŞTIRMA

V&A koleksiyonundaki süslemelerin çeşitliliğini ve tarzını daha sağlıklı değerlendirebilmek ve koleksiyonu daha geniş bir bağlamda göreceli olarak konumlandırabilmek adına bir dizi karşılaştırma yapılmıştır. Bunun ilki müze koleksiyonundaki eserlerin aynı kazı alanında bulunan diğer parçalarla kıyaslanmasıdır.

¹⁴² Susana Calvo Capilla, "The reuse of classical antiquity in the Palace of Madinat al-Zahra' and its role in the construction of Caliphal legitimacy", *Muqarnas Online* 31/1 (2014), 25.

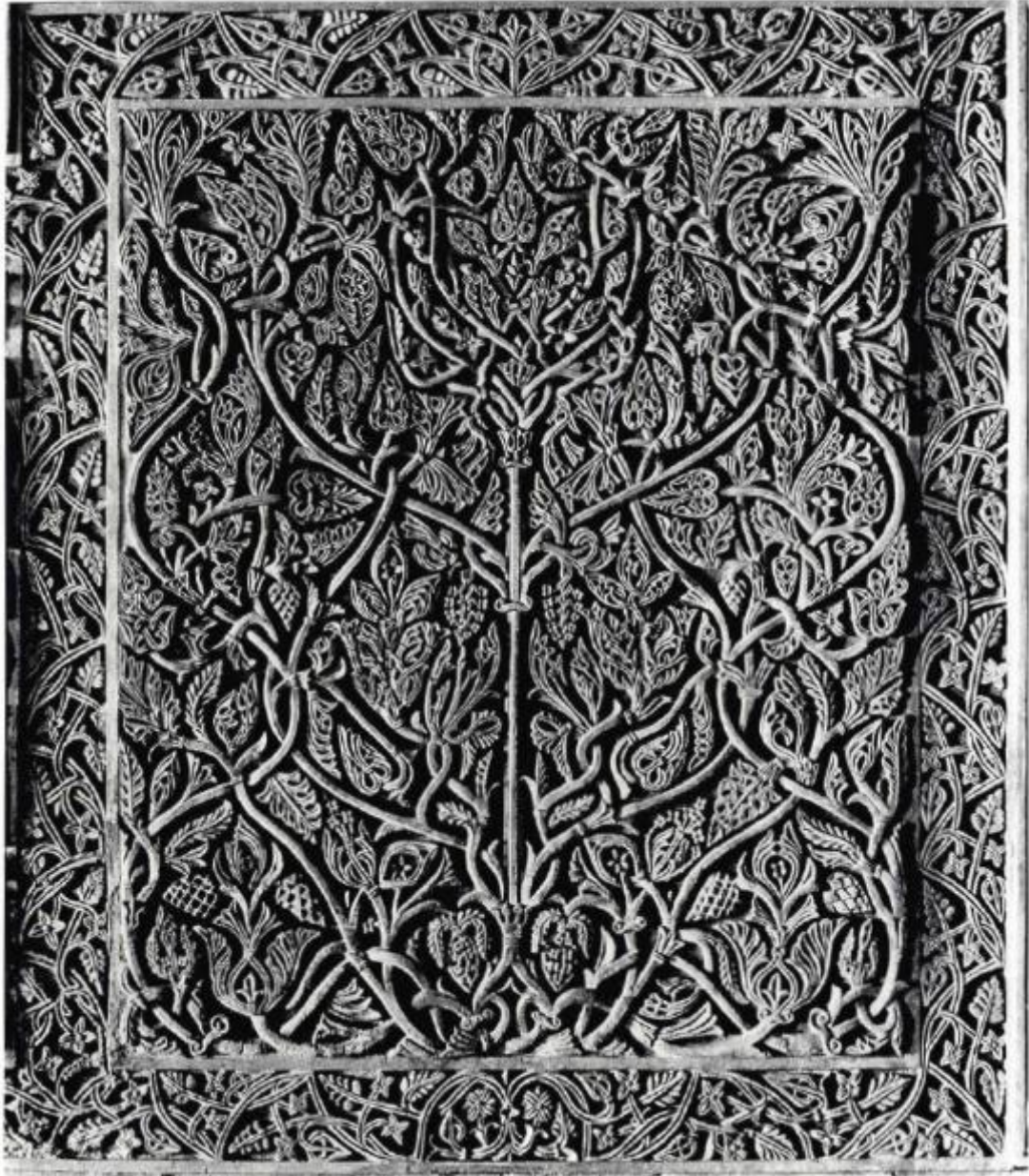
Ardından birer Doğu Emevî eseri olarak adlandırılabilcek Hırbetü'l-Mefcer sarayı ile Mescid-i Aksâ'daki motifler ile karşılaştırmalar yapılmış, motiflerin benzeştiği ve ayrıldığı noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak Emevî harici İslam eserleri olarak Selçuklu dönemi mimari eser taş bezemeleri ile bir mukayese yapılmıştır.

7.3.1 MEDİNETÜ'Z-ZEHRÂ'DAKİ DİĞER ESERLER İLE

Çalışmada ele alınan V&A koleksiyonuna ait mimari bezeme parçalarının temel malzeme, işleme ve görsel tanımları müze tarafından herkese açık olarak sağlanmaktadır ancak koleksiyonun oluşumu ile ilgili kısımda da belirtildiği üzere resmi olarak kayıtlı kazılar üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak V&A envanterindeki bu parçaların saray-şehrin hangi bölümüne ya da hangi mimari unsurlara ait olduğu bilgisi mevcut değildir. Müze yönetimi ile yapılan görüşme esnasında söz konusu koleksiyona dair geçmiş tarihli fotoğrafların mevcut olup olmadığı sorulduğunda bu şekilde vesikaların olmadığı belirtilmiştir. Bu maksatla Ewert'in çalışmasındaki Salon Rico motif kataloğu referans alınarak (Şekil 45'te Ewert'in incelediği panolardan tüm parçaları bir arada olan bir örnek görülebilir) müze kataloğunda motifleri görece daha iyi okunur haldeki parçalar ile temel bir irtibat kurulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte müze koleksiyonundaki parçaların Salon Rico panoları özelinde bir koleksiyon olmayıp Medînetü'z-Zehrâ'nın erken tarihli kazı ve keşiflerine dair herhangi bir bulguyu içerebileceği dahası bunların koleksiyoner tarafından farklı kanallar üzerinden temin edilmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Aşağıda bu maksatla V&A koleksiyonundan fiziki durumu görece iyi olan bazı parçaların temel motif karşılaştırması görülmektedir. Kimi eserlerde (no. 9, 14, 15, 30, 50, 60) kısmi bir benzerlik söz konusuyken kimi parçalarda (no. 10, 20, 25, 38) Salon Rico motifleri ile çok daha yüksek bir örtüşmeden bahsetmek mümkündür. Söz konusu motiflerde Türk-İslam sanatında rumî olarak da adlandırılan yarı palmet kompozisyonları öne çıkmaktadır. Salon Rico panolarındaki süslemelerin ve motiflerin zenginliği göz önünde bulundurulduğunda V&A koleksiyonundaki parçaların çok sınırlı bir motif çeşitliliğine sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bunun bir nedeni yabancı elçiler için bir kabul salonu olarak iş gören Salon Rico'daki duvar süslemelerinin büyük ölçüde Medînetü'z-Zehra'nın ve Endülüs'ün ihtişamını en üst düzeyde vurgulamak üzere

tasarlanmış olması ihtimalidir. Buna karşın müze koleksiyonundaki eserler hem görece küçük parçalardan oluşmaktadır hem de bunların çok büyük bir kısmının Hildburgh tarafından 1919 yılında müzeye verildiği göz önünde bulundurulduğunda bunların saray-şehirde henüz Salon Rico ya da Cafer'in Evi kısımlarının ortaya çıkarılmadığı erken dönem arkeolojik çalışmaların yapıldığı kuzeydeki kazı alanlarına ait olduğu düşünülebilir.

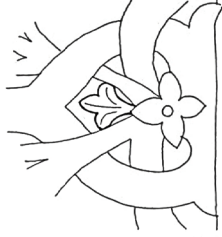

Şekil 45: Salon Rico Duvar Panosu Örneği

Kaynak: Christian Ewert, *Die Dekorelemente der Wandfelder im Reichen Saal von Madinat az-Zahra* (Deutsches Archäologisches Institut, 1996), Tablo 24.

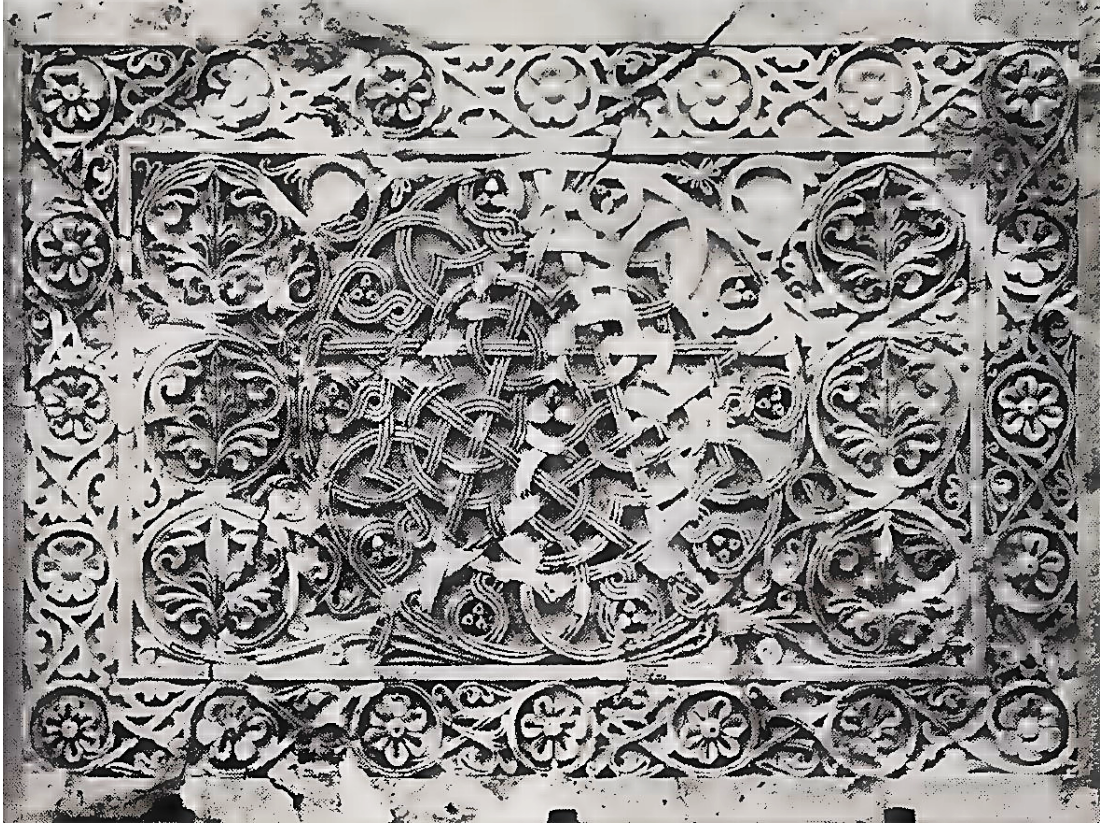
Örnek No.	V&A Koleksiyonu Eser Görseli	Salon Rico Panolarındaki Motif Benzeri ¹⁴³	Motif No.
9			721
10			1177
14			725
15			648
20			648

¹⁴³ Ewert, *Die Dekorelemente der Wandfelder im Reichen Saal von Madinat az-Zahra*, fl. 1-52.

Örnek No.	V&A Koleksiyonu Eser Görseli	Salon Rico Panolarındaki Motif Benzeri	Motif No.
25			661
30			189
38			311
50			964
60			907

7.3.2 DOĞU EMEVÎ ESERLERİ İLE

Emevî hanedanlığının batı kolu olarak adlandırabileceğimiz Endülüs Emevî mimarisi ile hanedanlığın doğudaki merkezinde uygulanan mimari bezemeler arasındaki irtibatı gösterebilmek adına Hırbetü'l-Mefcer sarayındaki alçı süslemeler ile Mescid-i Aksâ'daki ahşap oyma işlerinde kullanılan motifler aşağıda incelenmiştir.

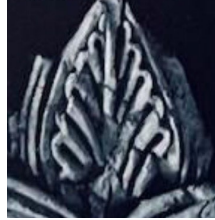
Şekil 46: Hırbetü'l-Mefcer Alçı Oyma Örneği

Kaynak: Dimitri Baramki, *Guide to the Umayyad Palace at Khirbat al Maffar* (Kudüs: Government of Palestine, Department of Antiquities, 1947), 13.

7.3.2.1 Hırbetü'l-Mefcer

Sekizinci yüzyılda bugünkü Filistin Batı Şeria'da Eriha kenti yakınlarında Hişâm b. Abdülmelik (724-743) ya da II. Velîd (743-744) zamanında yapımına başlandığı düşünülen Hırbetü'l-Mefcer sarayı özellikle özgün hamam kompleksi, mozaik ve oyma alçı işler içeren çok zengin tezyinatı ile erken İslam mimarisinde özel bir yere

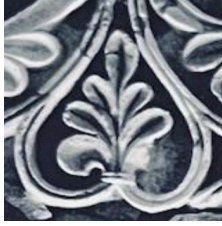
sahiptir. Sarayın inşaatı tamamlanamamıştır.¹⁴⁴ Örnek bir alçı süsleme kompozisyonu **Şekil 46**'te görülebilir.¹⁴⁵ Saraydaki alçı/stuko süslemelerde kullanılan başlıca motiflerin V&A Medînetü'z-Zehrâ koleksiyonundaki eserlerin üzerindeki ile karşılaştırması aşağıda mevcuttur.

Örnek No.	V&A Koleksiyonu Eser Görseli	Hırbetü'l-Mefcer'deki Motif Benzeri	Kaynak
44			146
14			No. 44 ile aynı
42			No. 44 ile aynı
25			No. 44 ile aynı

¹⁴⁴ Engin Beksac, "Hırbetü'l-Mefcer", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998).

¹⁴⁵ Dimitri Baramki, *Guide to the Umayyad Palace at Khirbat al Mafjar* (Kudüs: Government of Palestine, Department of Antiquities, 1947), 13.

¹⁴⁶ Robert William Hamilton, *Khirbat al-Mafjar, An Arabian Mansion in the Jordan Valley* (Oxford, 1959) akt. Siyana Spasova Georgieva, *Khirbat al-Mafjar e l'arte dello stucco (VII-VIII s.)* (Padova: Università Degli Studi di Padova, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

34			No. 44 ile aynı
32			No. 44 ile aynı
62			No. 44 ile aynı

Özellikle yarım palmet ya da rumî olarak adlandırabileceğimiz yaprak motifleri (örnek no. 25 ve 44) ile rozetler ve bunları çevreleyen dal formları (örnek no. 32) söz konusu olduğunda iki grup arasında benzerliklerden bahsedilebilir. Örnek no. 62’deki palmet motifi ile Hırbetü’l-Mefcer’deki palmet örneğinin tasarımları arasında önemli farklılık olsa da **Şekil 39’**de gösterilen Salon Rico palmet örnekleri arasında Hırbetü’l-Mefcer’deki palmet motifinin neredeyse aynısını bulmak mümkündür.

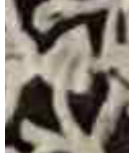
7.3.2.2 Mescid-i Aksâ

Mescid-i Aksâ’daki ahşap oyma işlerindeki motiflere dair bir örnek **Şekil 47’**de görülebilir.¹⁴⁷ Yüzyıllar boyunca farklı yönetimlerin himayesi altında yenilenen yapıdaki söz konusu ahşap süslemelerin Emevî dönemine ait olduğu, yoğun botanik temanın da bunu desteklediği belirtilmiştir.¹⁴⁸ Buradaki figür ve motifler ve dahası

¹⁴⁷ Thallein Antun, *The Architectural Form of the Mosque in the Central Arab Lands, from the Hijra to the End of the Umayyad Period, 1/622–133/750* (Oxford: British Archaeological Reports, 2016), 147.

¹⁴⁸ Antun, *The Architectural Form of the Mosque in the Central Arab Lands, from the Hijra to the End of the Umayyad Period, 1/622–133/750*, 13.

kompozisyonlar Medînetü'z-Zehrâ'daki gerek V&A koleksiyonundaki gerekse koleksiyon haricindeki eserlerden farklılık gösterse de genel olarak iki grup arasında stilde bir yakınlık olduğunu söylemek mümkündür. İnce ve hassas işlenmiş kıvrımlı bitkisel motifler boş yer kalmayacak şekilde zemini doldurmaktadır (bkz. Şekil 48).

Örnek No.	V&A Koleksiyonu Eser Görseli	Mescid-i Aksâ'daki Motif Benzeri	Kaynak
44			149
14			No. 44 ile aynı
42			150
35			No. 42 ile aynı

¹⁴⁹ Robert Hillenbrand, "Umayyad woodwork in the Aqsa mosque", *Bayt al-Maqdis: Jerusalem and early Islam*, Oxford, Oxford University Press (Oxford Studies in Islamic Art 9.2), (1999), 271-310 akt. Thallein Antun, *The Architectural Form of the Mosque in the Central Arab Lands, from the Hijra to the End of the Umayyad Period, 1/622-133/750* (Oxford: British Archaeological Reports, 2016), 148.

¹⁵⁰ Keppel Archibald Cameron Creswell, *Early Muslim Architecture: Umayyads AD 622-750 - II* (Oxford: Oxford University Press, 1932), 2/fl. 25.

Şekil 47: Mescid-i Aksa Ahşap Oyma Süsleme

Kaynak: Thallein Antun, *The Architectural Form of the Mosque in the Central Arab Lands, from the Hijra to the End of the Umayyad Period, 1/622-133/750* (Oxford: British Archaeological Reports, 2016), 147.

Palmet, dallı yarı palmet, rumî ve rozet motiflerini her iki grupta da görmek mümkündür. Rozetlerde çiçek etrafındaki daldan bordürlerin kendi üzerine kıvrılmış formları (bkz. Örnek No. 44) birbirine büyük benzerlik göstermektedir. Mescid-i Aksa'daki palmet figürlerinin benzerlerini V&A koleksiyonunda değilse de Medînetü'z-Zehrâ'da Salon Rico buluntuları arasında tespit etmek mümkündür. Yapım dönemleri arasında yaklaşık iki yüzyıl fark bulunan bu yapıların bezemeleri arasında motifler ve genel bezeme üslubu açısından güçlü bir yakınlık kurmak mümkündür.

7.3.2.3 Encer

Bugünkü Lübnan'da 8. yy.'ın başlarında Emevîler tarafından inşa edilen sarayın duvar süslemeleri onlar kadar derin işlenmiş olmamakla beraber Hırbetü'l-Mefcer'deki ve

Şekil 48: Mescid-i Aksa Ahşap Oyma Süsleme

Kaynak: Keppel Archibald Cameron Creswell, *Early Muslim Architecture: Umayyads AD 622-750 - II* (Oxford: Oxford University Press, 1932), Pl.25.

Kasrû'l-Hayr saraylarındaki motiflere benzerlik taşımaktadır. Bahsi geçen saraylardaki bezemeler ağırlıklı olarak stuko ya da alçı üzerine işlenmişken Encer'de taş üzerine oyulmuştur. Nişlerin tasarımları Mşatta ve Kasrû'l-Hayr örneklerini andırmakta, nişlerde kullanılan sütun başlıklarının bitkisel süsleme motifleri ise Mescid-i Aksa'dakilere benzemektedir.¹⁵¹ Süslemelerde nar ve asma yaprağı motifleri önemli bir yer bulmuştur. İslam öncesi dönem dahil farklı kültürlerde 'hayat ağacı' kavramı ile ilişkilendirilen bu iki unsur sonraki yıllarda Medînetü'z-Zehrâ'da Salon Rico duvar panolarında yoğun olarak kullanılmıştır.¹⁵² Encer'e ait buluntular Medînetü'z-Zehrâ ile kıyaslanmayacak ölçüde sınırlı olsa da **Şekil 49'**de görülen etrafı

¹⁵¹ Maurice Chehab, "The Umayyad Palace at Anjar", *Ars Orientalis*, (1963), 17-25.

¹⁵² Barbara Finster, "Vine Ornament and Pomegranates as Palace Decoration in Anjar", *The Iconography of Islamic Art*, kitap editörü Bernard O'Kane, 143-158 (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005), 143-158.

dallarla çevrili rozet motifi V&A koleksiyonundaki 33 no.'lu örnek ile figüratif olarak benzerlik göstermekle birlikte Encer'de pencere çevresindeki motiflerin çiçekten ziyade asma yaprağı olduğunu¹⁵³ vurgulamakta fayda vardır.

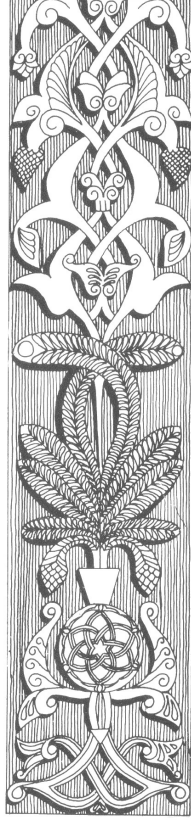
Şekil 49: Encer'de Bitkisel Motifli Süsleme

Kaynak: aurice Chehab, "The Umayyad Palace at Anjar", *Ars Orientalis*, (1963), Pl.6.

7.3.3 DİĞER İSLAM ESERLERİ İLE

Aynı hanedanın hükmettiği coğrafyada Akdeniz'in iki ucu arasında yapılan karşılaştırmayı bu sefer Medînetü'z-Zehrâ'nın öncülleri yerine kendinden yaklaşık üç asır sonra daha farklı kültürel etkilerden beslenen ardılları ile devam ettirmek koleksiyonun ve saray-şehrin tarihsel bağlam içinde daha iyi konumlandırılmasını sağlayacaktır. Bu açıdan 13. ve 14. yy.'larda Osmanlı öncesi Anadolu topraklarında, Erzurum'da, Selçuklu mimari anlayışına göre inşa edilen ve tezyinatları ile öne çıkan bu yapıların süslemelerinde tercih edilen motiflere bakmak yerinde olacaktır.

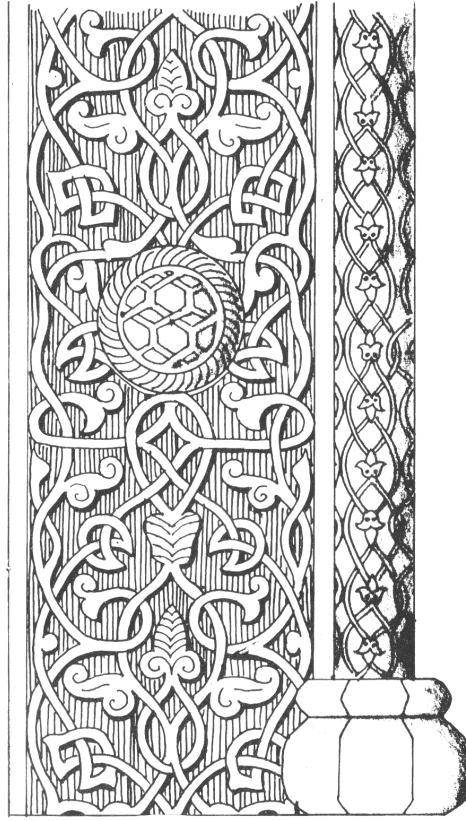
¹⁵³ Chehab, "The Umayyad Palace at Anjar", 24.

Şekil 50: Çifte Minerali Medrese Taçkapı Süsleme Şeridi
Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 28.

7.3.3.1 Çifte Minerali Medrese

Özellikle taçkapı cephesindeki taş bezemeleri (bkz. **Şekil 50**) ile bilinen yapının pencere ve kapı süslemelerine dair örnekler **Şekil 51** ve **Şekil 52**'de görülebilir. Medînetü'z-Zehrâ örnekleriyle karşılaştırıldığında süslemelerde geometrik yaklaşımın etkin olduğu fark edilmektedir. Dallar, saplar ve bitkisel diğer unsurlar daha az organik ve daha çok stilize görünmekte, kompozisyonların geneline bir simetrinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte taçkapı bezemelerinde henüz hala doğal görünümlü yaprak mevcuttur ve bunlar geometrik unsurlarla bir arada kullanılmıştır. Bu açıdan Endülü's örneklerine nazaran bitkisel dışında daha farklı asli süsleme öğelerinin de uygulamalarda yer aldığı, 'boşluk korkusu' anlayışının daha önceki arabesk bezemelerdeki kadar olmasa da hala geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür. **Şekil 51**'da daha stilize palmet ve rumî

Şekil 51: Çifte Minareli Medrese Pencere Çerçeve Süslemesi

Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 24.

örneklerini görmek mümkündür ancak bunlar Endülüs motiflerinden uzaklaşmıştır. **Şekil 52'**deki süslemede yine görece yalın ve stilize palmet örnekleri yer almaktadır ancak rumîler burada büyük ölçüde bağlantı unsurlarına dönmüştür. Buradaki simetrinin **Şekil 51'**a kıyasla daha sınırlı olduğu söylenebilir. Bundan başka yapının süslemesinde çeşitli gülbezek uygulamaları mevcuttur.¹⁵⁴

7.3.3.2 *Yakutiye Medresesi*

Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese'den yaklaşık elli yıl sonra inşa edilen Yakutiye Medresesi'ndeki taş bezemelerde bitkisel unsurlar çoğunluktadır.¹⁵⁵ Bitkisel

¹⁵⁴ Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 35.

¹⁵⁵ Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 29.

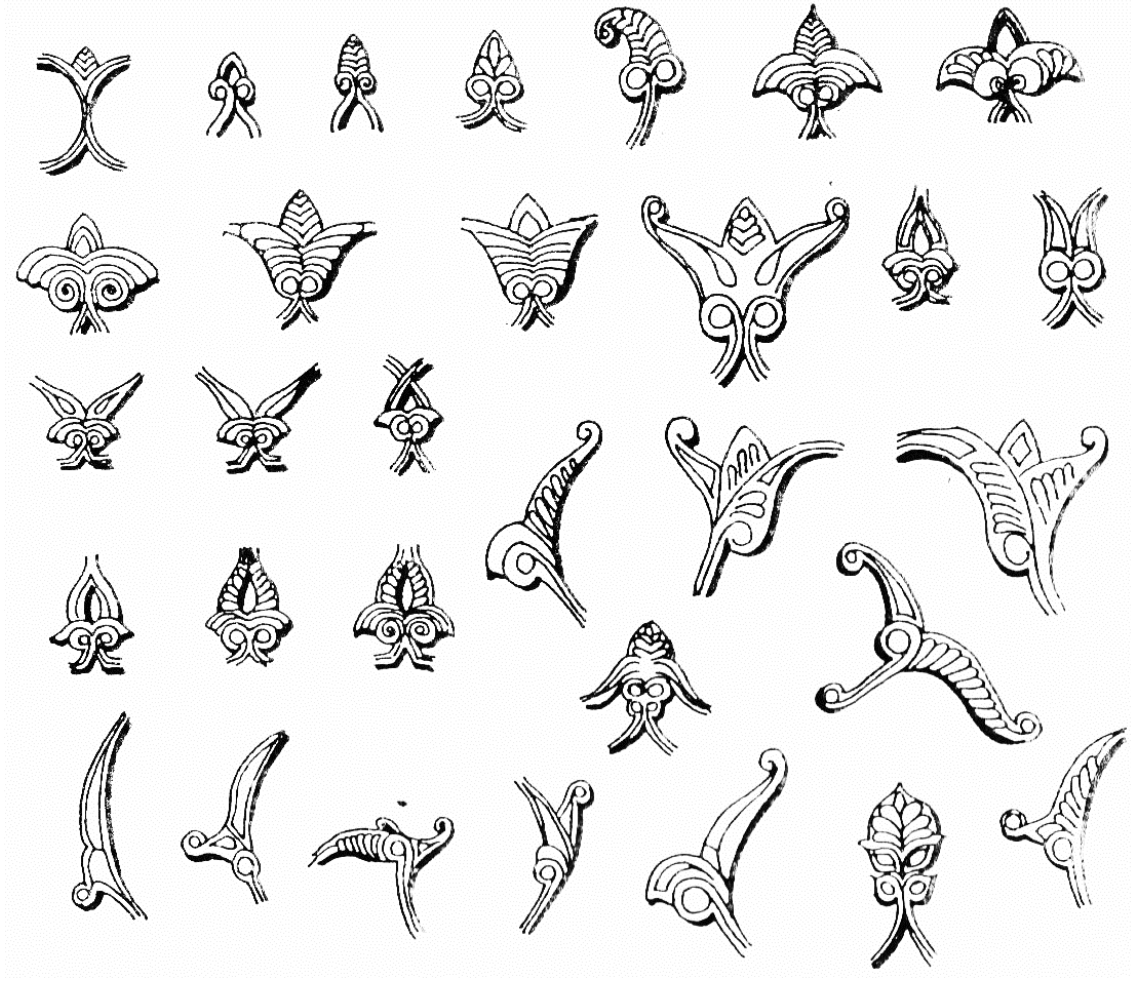

Şekil 52: Çifte Minareli Medrese Kapı Çerçeve Süslemesi

Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 25.

süslemelerde palmet, rumî ve yivli kaytanlar temel unsurlardır.¹⁵⁶ Karşılaştırmayı mümkün kılması adına **Şekil 53'**de süslemede kullanılan başlıca palmet ve rumî motifleri gösterilmiştir. Ekseriyetle hem palmetler hem de rumîler derin ve kavisli işlenmişlerdir, bu açıdan Endülüs örneklerine kısmı bir benzerlik içerdikleri söylenebilir. Şeritlerdeki palmet motiflerinin tasarımı Medînetü'z-Zehrâ örneklerinden genel olarak farklıdır. Saray-şehrin en yaygın bitkisel süsleme unsurlarından yarım palmetin yerini burada rumî almıştır. Ancak benzer bir şekilde bitkisel figürler görece detaylı işlenmiştir ve stilize olmaktan çok organik görünümündedirler. Palmetler ağırlıklı olarak üç bölümlüdür ve sıklıkla rumîler ile birleşmektedirler.

¹⁵⁶ Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, 30.

Şekil 53: Yakutiye Medresesi Palmet ve Rumî Motif Örnekleri
Kaynak: Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 35.

SONUÇ

Koleksiyondaki eserlerin asıl kaynağı olan Medînetü'z-Zehrâ kazı alanından elde edilen ve bugün kısmen restore edilmiş saray-şehir kompleksinde sergilenen bulgular açısından V&A koleksiyonunun Medînetü'z-Zehrâ motif çeşitliliğini oldukça sınırlı ölçüde ancak palmet, yarı palmet ya da rumî, akantus ve rozet gibi karakteristik Endülüs bezemelerinden temel örnekleri kapsayacak şekilde yansıttığı söylenebilir. Bununla birlikte Emevî hanedanlığı ile yakından ilişkilendirilen palmet motifini ancak birkaç örnekte tespit etmek mümkün olmuştur ve bunların fiziki kalitesi ve okunabilirliği çok yüksek değildir. Koleksiyondaki sütun başlığı örnekleri dışarı taşan akantus ile dantel süslemeli temel tipleri kapsamaktadır. Saray-şehrin statüsü gereği figüratif bezeme örnekleri yaygın değildir, sınırlı sayıdaki figüratif örneği anca bugüne ulaşabilmiş ve çeşme duvarı olmak üzere devşirilmiş lahitler üzerinde görmek mümkündür. Koleksiyondaki sütun başlıkları dışında tüm parçalar görece ufaktır ve bunlardan tam ya da kısmi bir pano, çerçeve ya da şerit oluşturacak şekilde bir kompozisyon meydana getirmek mümkün değildir, tamamı bağımsız parçalardır.

Çalışmada ayrıca incelenmemekle birlikte Medînetü'z-Zehrâ'daki süsleme ve üslubunun çağdaşı ve coğrafi olarak çok yakınında yer alan Kurtuba Ulu Camii gibi eserlerdeki tasarımlara aynılık atfedilebilecek kadar benzediği bilinmektedir. Kendisinden onlarca ve yüzlerce yıl sonra yine aynı yarımadada inşa edilen Caferiye Sarayı ya da Elhamra gibi yapılarıdaki pek çok tezyinat ve mimari unsurun da yine saray-şehirden etkilendiği de bilinen bir husustur. Bununla beraber doğudaki öncülü Emevî iktidarı döneminde yapılan çeşitli eserlerdeki taş ve ahşap süslemelerde kullanılan bitkisel motifler ile kayda değer ölçüde bir benzerlik kurmak ve dantel gibi derin işlenmiş doğal görünümlü detaylı bitkisel motifler ile arabesk tezyinatın bir özelliği olan boşluk korkusunun (*horror vacui*) hâkim olduğu genel bir Emevî tarzından bahsetmek de mümkündür. Bu bağlamda farklı Emevî yapılarındaki benzer süsleme motif ve uygulamaları burada gösterilmiştir. Eğer bu hanedan yöneticilerinin bilinçli bir tercihiydi ise paylaşılan örnekler bunu destekler niteliktedir. Aynısını

yaklaşık üç asır sonrasında Anadolu’da inşa edilen İslam eserlerindeki tezyinat için söylemek zordur. Biri Akdeniz’in batı, diğeri doğu ucunda yer alan bu iki İslam beldesinin tarihsel, kültürel ve sosyolojik bağlamlarını ve dahası iki havza arasındaki kültür-sanat alışverişinin yüzyıllar içindeki seyrini kapsamlı olarak incelemekten sağlıklı bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Bu çalışmada elde edilen sınırlı bulgulara dayanarak en temelde 13./14. yy. Anadolu mimarisindeki taş bezeme motifleri için 10. yy. Endülüs İspanya’sı ile karşılaştırıldıklarında ilkinin daha geometrik, simetrik, stilize ve bitkisel harici süsleme unsurlarını da aynı kompozisyonun içine dahil etmeleri itibari ile daha zengin bir motif çeşitliliğine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bitkisel dal ve saplarla yapılan iç içe geçmiş organik görünümlü karmaşık kompozisyonların yerini çoğu zaman yine aynı oranda karmaşık ancak bu sefer unsurların yerleşiminde geometri ve simetrinin öne çıktığı bir yaklaşım almıştır.

Sınırlı temsiline rağmen V&A koleksiyonu İspanya dışındaki en büyük Medînetü’z-Zehrâ koleksiyonudur ve özellikle Türkiye’de Endülüs sanat tarihi çalışmak isteyen araştırmacılara önemli erişim imkânları sunmaktadır. Bunula beraber çalışmalarını derinleştirmek isteyenlerin kaçınılmaz olarak fiili kazı ve sergi alanını, alandaki bir kısım eserlerin sergilendiği müzeyi ve İspanyolca kaynakları değerlendirmesi elzem görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Endülüs'ün Görkemli Hilâfet Şehri: Medînetüzzehrâ". *History Studies International Journal of History* 12/3 (21 Haziran 2020), 807-826. <https://doi.org/10.9737/hist.2020.855>
- Altınöz, Meltem Özkan. "International Relations and Creating Caliphal Image in the Palace of Medinat'al Zahra in Andalusia". *Seleucia* XII (2022), 95-110.
- Antun, Thallein. *The Architectural Form of the Mosque in the Central Arab Lands, from the Hijra to the End of the Umayyad Period, 1/622-133/750*. Oxford: British Archaeological Reports, 2016.
- Arnold, Felix vd. *Munyat ar-Rummānīya: ein islamischer Landsitz bei Córdoba*. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2015.
- Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX (1999), 147-174.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Baramki, Dimitri. *Guide to the Umayyad Palace at Khirbat al Maffar*. Kudüs: Government of Palestine, Department of Antiquities, 1947.
- Beksaç, Engin. "Hırbetü'l-Mefcer". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hirbetul-mefcer>
- Benafri, Chakib. *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı: 1492-1614*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Bloom, Jonathan. *Architecture of the Islamic West North Africa and the Iberian Peninsula, 700-1800*. New Haven: Yale University Press, 2020.
- Capilla, Susana Calvo. "The reuse of classical antiquity in the Palace of Madinat al-Zahra' and its role in the construction of Caliphal legitimacy". *Muqarnas Online* 31/1 (2014), 1-33.
- Chehab, Maurice. "The Umayyad Palace at'Anjar". *Ars Orientalis*, 17-25.

- Creswell, Keppel Archibald Cameron. *Early Muslim Architecture: Umayyads AD 622-750 - II*. 2 Cilt. Oxford: Oxford University Press, 1932.
- Çiftçi, Merve. *Endülüs Emevî Halifeliği Yönetim Merkezi Olarak İki Saray: Medînetüzzehrâ ve Medînetüzzâhire*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Davies, Nikolas - Jokiniemi, Erkki. *Dictionary of Architecture and Building Construction*. Oxford: Elsevier, 2008.
- Demiriz, Yıldız. "ACANTHUS; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi". *Sanat Tarihi Dergisi* 3/3 (1984).
- Dodds, Jerrilynn. "The Arts of Al-Andalus". *The Legacy of Muslim Spain*. ed. Salma Khadra Jayyusi. 599-620. Leiden: E. J. Brill, 1992.
- Dozy, Reinhart. *Historia de los musulmanes espanoles*. Madrid, 1984.
- Ewert, Christian. *Die Dekorelemente der Wandfelder im Reichen Saal von Madinat az-Zahra*. Deutsches Archäologisches Institut, 1996.
- Fierro, Maribel. "Madinat al-Zahra, El Paraiso y los Fatimies". *Al-Qantara* XXV/2 (2004), 299-327.
- Finster, Barbara. "Vine Ornament and Pomegranates as Palace Decoration in` Anjar". *The Iconography of Islamic Art*. kitap editörü Bernard O'Kane, 143-158. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.
- Grabar, Oleg. *İslam Sanatının Oluşumu*. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Gülcan, Enes. "Medinetü'z-Zehra Sarayı". *İslam Düşünce Atlası*. 1/400-401. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Hamilton, Robert William. *Khirbat al-Maffar, An Arabian Mansion in the Jordan Valley*. Oxford, 1959.
- Harris, Cyril M. (ed.). *Dictionary of Architecture and Construction*. New York: McGraw-Hill, 4ncü Baskı., 2006.
- Hildburgh, Walter Leo. *Medieval Spanish Enamels*. Londra: Oxford University Press, 1936.
- Hillenbrand, Robert. *Islamic Art and Architecture. The Shakespeare First Folios: A Descriptive Catalogue*. London: Thames and Hudson, 1999.

- Hillenbrand, Robert. *İslam Sanatı ve Mimarlığı*. çev. Çiğdem Kafescioğlu. İstanbul: Homer, 2005.
- Hillenbrand, Robert. "Umayyad woodwork in the Aqsa mosque". *Bayt al-Maqdis: Jerusalem and early Islam, Oxford, Oxford University Press (Oxford Studies in Islamic Art 9.2)*, 271-310.
- Kayserilioğlu, Seran. *Selçuklu, Osmanlı ve Endülüs Dönemi Kaplama Seramiklerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi ve Günümüz Karo Endüstrisine Yansımaları*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. "Medînetüzzehrâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/320-322. Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Menendez De Luarca Navia Osorio, Jose Ramon vd. *Proposal for Inscription on the World Heritage List: The Caliphate City of Medina Azahara*. Cordoba: Conjunto Arqueológico Madinat al-Zahra (CAMA), 2018.
- Meyer, Franz. *A Handbook of Ornament*. London: Gerald Duckworth & Company Ltd, 1974.
- Mülayim, Selçuk. "Endülüs Sanatı". *Endülüs'ten İspanya'ya*. kitap editörü Beşir Ayvazoğlu, 97-107. 189. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Ögel, Semra. *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1987.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs*. İstanbul: İSAM, 9. Basım, 2014.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Özkan Altınöz, Meltem. *Idiosyncratic narratives: Mudéjar architecture and its historiography in Spain*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Rosser-Owen, Mariam. "Collecting Madinat al-Zahra: W.L. Hildburgh and the V&A".
- Rosser-Owen, Mariam. *Islamic Arts from Spain*. London: V&A Publishing, 2010.
- Safran, Janina. *The Second Umayyad Caliphate: The Articulation of Caliphal Legitimacy in Al-Andalus*. Cambridge: Harvard CMES, 2000.
- Şeyban, Lütfi. *Endülüs: Cihat, Reconquista, Convivencia*. İstanbul: Ketebe, 2022.

- Şeyban, Lütfi. "Endülüs Kültür Havzasından İberyaya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-II". *Doğu Araştırmaları* 13 (2014), 51-110.
- Tartut, Esra. *Geçmişten günümüze musikîşinas Ali b. Nafî(Ziryab)'nin Endülüs kültür hayatına ve Avrupa'ya etkileri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. *Erzurum Yakutiye Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Vallejo Triano, Antonio. *La ciudad califal de Madīnat al-Zahrā': arqueología de su excavación*. Cordoba: Almuzara, 2010.
- Vallejo Triano, Antonio. "Madinat Al-Zahra: Transformation of a Caliphal City". çev. Mariam Rosser-Owen. *Revisiting Al-Andalus*. ed. Glaire D. Anderson - Mariam Rosser-Owen. 3-26. Leiden: Brill, 2007.
- Vallejo Triano, Antonio. "Madīnat al-Zahrā': The Triumph of the Islamic State". *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*. kitap editörü Jerrilynn Dodds, 27-39. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992.
- Vallejo Triano, Antonio. "Problemas de gestión y administración de Madinat al-Zahra desde el inicio de su recuperación". *Arqueología y territorio medieval* 1 (1994), 17-29.
- Vallejo Triano, Antonio. "Un elemento de la decoracion vegetal de Madinat al-Zahra: la palmeta". *Al-Andalus und Europa: zwischen Orient und Okzident*. kitap editörü Martina Müller-Wiener - Christiane Kothe. Petersberg: Imhof, 2004.
- Watt, William Montgomery - Cachia, Pierre. *Endülüs Tarihi*. çev. Cumhur Ersin Adıgüzel - Qiyas Şükürov. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Woods, Alexandra. "Relief". *A companion to ancient Egyptian art*, 219-248.
- Yazar, Nadide Ebru - Yazar, Tuğrul. "Re-Generating continuous rumî compositions". 23-30, 2018.
- Yetkin, Suut Kemal. *İslâm Mimarisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.
- Yetkin, Suut Kemal. *İslam Ülkelerinde Sanat*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.

- Yıldırım, Feyza. *Kurtuba Ulu Câmîinin tezyinatına genel bakış*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yıldız, Fatma. *Sevilla’da Mudejar Şehirciliği: 13.-15. Yüzyıllarda Hıristiyan Şehirciliği Üzerindeki İslam Etkileri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdurrahman I”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/147-150. Türkiye Diyanet Vakfı, 1982.
- Yiğit, İsmail. “Emevîler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Zeynep Al

zeyneptasci@yahoo.com

Deneyim

Grafik Tasarımcı, GRAFFİTİ LTD. (2006-2023)

Grafik Tasarımcı, TBMM MSİB DOLMABAĞÇE SARAYI (2005-2006)

Akademik Eğitim

Yüksek Lisans, İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Sanat Tarihi (2024)

Lisans, Maltepe Üniversitesi / Grafik Tasarım (2004)

Diğer Eğitimler

Monetary History and Numismatics Summer School Program (2021, AKMED)

Arkeolojik Varlıkların Korunması ve Kurtarılması Sertifika Programı (2021, ANAMED)

Gerçekten Efsaneye Sikkelerde Büyük İskender (2020, AKMED)

Antik Sikke İkonografisi: Semboller, Atribüleri (2020, KBGV)

Eski Yunancanın Tarihi Gelişimi ve Eski Yunancayı Okuma (2020, KBGV)